

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν

Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Τομέας Ιστορίας και Θεωρίας του Δικαίου

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Κατεύθυνση Εκκλησιαστικού Δικαίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2015-2016

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Του Αναστασίου Γεωργίου Ηλία

ΑΜ: 783

ΤΙΤΛΟΣ:

«Η ΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΑΠΟ ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ»

Επιβλέπων Καθηγητής:

κ. Γ. Ανδρουτσόπουλος

Αθήνα, Απρίλιος 2017

Copyright © , **Αναστάσιος Ηλίας του Γεωργίου, 2017**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

«Η ΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΑΠΟ ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Γ. ΗΛΙΑ

Α.Μ. 783

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ:

I. Αντί προλόγου.....σελ. 6-11.	
II. Λόγοι για τους οποίους προκρίνεται η νομοκανονική προσέγγιση του γάμου ..σελ. 11-25.	
A. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....σελ. 11-12.	
B. Ειδικότερα-λόγοι.....σελ.12-17.	
Γ. Παρέκβαση χάριν της θρησκευτικής ελευθερίας.....σελ. 17-20.	
Δ. Συνέχεια επιχειρημάτων υπέρ της νομοκανονικής προσέγγισης του γάμου.....σελ. 20-25.	
III. Βασικές αρχές-χαρακτηριστικά οικογενειακού δικαίου.....σελ. 25-31.	
A) Αναγκαστικός χαρακτήρας.....σελ. 25-27.	
B) Εθνικός χαρακτήρας (υποχώρηση έναντι του παρελθόντος).....σελ. 27-31.	
IV. Η «οικογένεια».....σελ. 31-36.	
V. Ο γάμος.....σελ.36-53.	
A) Εισαγωγή.....σελ. 36.	
B) Ο γάμος αντικείμενο της φιλοσοφίας και της ηθικής.....σελ.36-38.	
Γ) Ο γάμος ως πολιτειακός έννομος θεσμός.....σελ. 38-43.	
Δ) Ο γάμος ως «μυστήριο», εκκλησιολογική προσέγγιση-προβληματισμοί.....σελ. 43-53.	
VI. Ισχύουσες θετικές και αρνητικές προϋποθέσεις τέλεσης του γάμου κατά την Πολιτεία.....σελ. 53-75.	
A) Εισαγωγή, ιστορική αναδρομή, προβληματισμοί.....σελ. 53-60.	
B) Θετικές προϋποθέσεις κατά την Πολιτεία.....σελ. 60-68.	
Γ) Κωλύματα κατά την Πολιτεία.....σελ. 68-75.	
VI. Ισχύουσες θετικές και αρνητικές προϋποθέσεις τέλεσης του γάμου κατά την Εκκλησία.....σελ. 75-83.	
A) Θετικές προϋποθέσεις.....σελ. 75-76.	
B) Κωλύματα.....σελ. 77-83.	

VII. Η συστατική πράξη τέλεσης του γάμου (πολιτικού και θρησκευτικού).....σελ 83-101.	
A) Εισαγωγικά.....σελ. 83-84.	
B) Κοινές διαδικαστικές πράξεις ανεξαρτήτως του τύπου τέλεσης του γάμου.....σελ. 84-90.	
Γ) Πολιτικός γάμος.....σελ. 90-94.	
Δ) Θρησκευτικός γάμος.....σελ.94-101.	
VIII. Το ειδικό ζήτημα των «μικτών» γάμων (πολιτειακά και εκκλησιαστικά)..σελ. 101-102.	
IX. Ο ελαττωματικός γάμος (πολιτειακά).....σελ. 103-121.	
A) Εισαγωγικά.....σελ. 103-104.	
B) Ο ανυπόστατος γάμος.....σελ. 104-105.	
Γ) Ο άκυρος γάμος.....σελ. 105-111.	
Δ) Ο ακυρώσιμος γάμος.....σελ. 111-117.	
E) Αποτελέσματα της ακύρωσης.....σελ. 117-121.	

I. ANTI ΠΡΟΛΟΓΟΥ:

Το οικογενειακό δίκαιο, καθώς και όλο το δίκαιο γενικά, είναι κοινωνικό-ιστορικό φαινόμενο,¹ στο μέτρο που εκφράζει και ρυθμίζει την υπάρχουσα κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, ενώ παράλληλα αποτελεί προϊόν της «ανθρώπινης θέλησης και πράξης», αφού θεσπίζεται από την πολιτικά κυρίαρχη ομάδα, η οποία είναι σε θέση να επιβάλλει την θέλησή της ακριβώς διαμέσου των κανόνων που καθιερώνει με τους νομοθέτες της². Η «κοινωνικότητα» και η «ιστορικότητα» χαρακτηρίζουν το δίκαιο σε όλα τα στάδια της ύπαρξής του, αποκτούν όμως ιδιαίτερη σημασία στα οριακά σημεία της κατάργησης, της αναθεώρησης ή της αντικατάστασής του³. Ειδικότερα οι κανόνες δικαίου συνήθως καταργούνται, όταν θεωρούνται αναχρονιστικοί, δηλαδή δεν ανταποκρίνονται πια στις σύγχρονες κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές συνθήκες, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει και η σχετική πολιτική βούληση για αλλαγή.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις βρίσκουν χαρακτηριστική εφαρμογή στο πλαίσιο του οικογενειακού δικαίου. Συγκεκριμένα το παλιότερο οικογενειακό δίκαιο, δηλαδή αυτό πριν την αναθεώρησή που πραγματοποιήθηκε με τους νόμους 1250/1982 και 1329/1983, εξέφραζε την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του, στην οποία η οικογένεια είχε άλλες λειτουργίες, οι οικογενειακοί ρόλοι ήταν διαφορετικοί, και ο ρόλος της Εκκλησίας⁴ πιο έντονος μιας και ασκούσε ιδιαίτερη επιρροή στην ελληνική κοινωνία.

Χαρακτηριστικό των διατάξεων ήταν η υπεροχή του άνδρα έναντι της γυναίκας. Ο πρώτος ήταν οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητος, ενώ η δεύτερη υποτελής σ' αυτόν. Χαρακτηριστικά η διάταξη του άρθρου 1387 ΑΚ προέβλεπε ότι: *«Ο ανήρ είναι η κεφαλή της οικογένειας και αποφασίζει περί παντός ό,τι αφορά τον συζυγικόν βίον»*⁵. Η εν λόγω διάταξη μάλιστα δεν αποτελούσε καθόλου εθνικό γνώρισμα, αλλά φαινόμενο λίγο -πολύ παγκόσμιο.⁶

Λόγω όμως της μεταβολής των συνθηκών σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο με την είσοδο της γυναίκας στον εργασιακό στίβο, την διεκδίκηση ισότητας μεταξύ των δύο φύλων,

---

¹ Παπαχρίστου Αθ., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2014, 17.

² Παπαχρίστου Αθ, «Ισονομία των φύλων και παράδοση, ΔκΠ 4 (1983), σελ. 118, 122.

³ Ιατρού Γ.Κ. «Ορθόδοξη Εκκλησία, Πολιτικός γάμος και Σύμφωνο συμβίωσης», Νομοκανονικά 2015, τεύχος 2^ο, σελ. 87 επ., Κουνουγέρη -Μανωλεδάκη Έφη, «Οικογενειακό Δίκαιο», Στ' Έκδοση, 2016, σελ. 8-9.

⁴ Εννοείται η θρησκευτική κοινότητα της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας του Χριστού.

⁵ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Εφ., ο.π., σελ. 9, Κουμάντος Γ. «Το οικογενειακό δίκαιο ως σημείο αναμέτρησης», Digesta, 2005, σελ. 122.

⁶ Κουμάντος Γ., ο.π., σελ.. 120.

που ρητά καθιερώθηκε στο Σύνταγμα του 1975 (άρθρο 4 παρ. 2)⁷, την πολιτική αλλαγή με την επικράτηση μη συντηρητικού πολιτικού κόμματος, την προσαρμογή της χώρας μας στο ευρωπαϊκό δίκαιο, αλλά την ανάγκη προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας κάθε πολίτη της χώρας (άρθρο 13 Σ) και της ειδικότερης έκφρασής της, ήτοι της θρησκευτικής συνειδήσεως που καθιερώνει, μεταξύ άλλων, την δυνατότητα του να είναι κανείς άθεος, ή να μην εκδηλώνει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις,^{8,9} το οικογενειακό δίκαιο και ειδικά το δίκαιο του γάμου μεταρρυθμίστηκε.

Ειδικά σε σχέση με το δίκαιο του γάμου οι παραπάνω νόμοι επέφεραν σημαντικές αλλαγές, αφού καθιερώθηκε ως εναλλακτικός τύπος γάμου ο πολιτικός (διαζευκτικό σύστημα επιλογής ανάμεσα σε θρησκευτικό ή πολιτικό γάμο), συνεπεία αυτού πολλοί άνθρωποι, που δεν επιθυμούν την ιερουργία του γάμου τους, μπορούν έγκυρα πλέον, ενώπιον δημοτικής αρχής, να παντρευτούν, χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές ή μη πεποιθήσεις τους. Ταυτόχρονα καταργήθηκαν από τον πολιτειακό νομοθέτη ορισμένα κωλύματα γάμου θρησκευτικής προελεύσεως (δηλαδή αρνητικές προϋποθέσεις που δεν πρέπει να υφίστανται, ώστε να είναι έγκυρος ένας γάμος), διότι κρίθηκαν αναχρονιστικά¹⁰.

---

⁷ Γεωργιάδης Απ., «Οικογενειακό Δίκαιο, 2014, σελ. 23-24, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 9-10. Σε αντίθεση με το ανδρικό πρωτείο, η ισότητα των δύο φύλων δεν φαίνεται να επιβάλλει ή να προϋποθέτει προκαθορισμένους ρόλους για τον καθένα, αρκεί αυτοί να είναι προϊόν συμφωνίας και των δύο τους και να μην θίγεται η ισοτιμία αναμεσα τους, Χριστοδούλου Κ., «Η συμβίωση μεταξύ οικογενειακού και ενοχικού δικαίου», 2012, σελ. 14, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Εφ., ο.π., σελ. 11, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 120., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, «Οικογενειακό Δίκαιο», 3η έκδοση, 1984, σελ. 106-112.

⁸ Ενδεικ. Κονιδάρης Ι., «Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου», Γ' έκδοση, 2016, σελ. 23 επ.

⁹ Η ύπαρξη ενός μόνο τύπου γάμου, ήτοι του θρησκευτικού, έπληττε βάνουσα, όπως θα δούμε και στην συνέχεια, τα δικαιώματα πολιτών που ήταν άθεοι ή δεν επιθυμούσαν να περιβληθεί ο γάμος τους την ισχύ θρησκευτικού μυστηρίου κάποιου θρησκευόμενου. Ενδεικ. βλ. και Αγαλλοπούλου Π., «Ο Θεσμός του πολιτικού γάμου στην Ελλάδα. Κριτική παρουσίαση στατιστικών δεδομένων της δεκαετίας 1991-2001», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 2005, σελ. 176.

¹⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Εφ., ο.π., σελ. 12.

Προσφάτως λόγω των περαιτέρω εξελίξεων σε κοινωνικό επίπεδο με την τάση για διεύρυνση της έννοιας της οικογένειας^{11, 12} αλλά και την αλλαγή του ρόλου της, που μπορεί να επιτευχθεί και με χαλαρότερους θεσμούς που προτάσσουν τη συμβατική ελευθερία¹³ έναντι της τυπικότητας του θεσμού¹⁴ του γάμου, την αναγνώριση της ομόφυλης σεξουαλικότητας και

---

¹¹ Ο Κωνσταντίνος Χριστοδούλου στο έργο του «Η συμβίωση μεταξύ οικογενειακού και ενοχικού δικαίου», 2012, σελ. 6 επ. σημειώνει ότι «Σήμερα η ελληνική έννομη τάξη, σεβόμενη την ελευθερία αυτορρύθμισης του ζεύγους αναγνωρίζει τρεις μορφές οικογένειας: το γάμο των ΑΚ 1350 (αν οι σύντροφοι επεζήτησαν μείζονα δέσμευση), το σύμφωνο συμβίωσης (αν επιδίωξαν μία ηπιότερη μορφή δέσμευσης) και την «ελεύθερη ένωση»(αν αρνούνται όλως διόλου κάθε δέσμευση)». Σύμφωνος σε μεγάλο βαθμό και ο Απόστολος Γεωργιάδης όπου στο έργο του «Οικογενειακό Δίκαιο», 2014, σελ. 8, όπου δέχεται τα εξής: «Σε μία προσπάθεια απόδοσης του όρου με ευρύτερο περιεχόμενο θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως οικογένεια το σύνολο των προσώπων που συνδέονται μεταξύ τους είτε με τον γάμο είτε με ελεύθερη ένωση που συνοδεύεται από σύμφωνο συμβίωσης είτε με την γέννηση είτε με υιοθεσία».

¹² **Ειδικά επ' αυτού αναφέρεται ότι ήδη από το 2010 το ΕΔΔΑ, στην απόφασή του της 2ας Νοεμβρίου 2010 στην υπόθεση Schalk και Kopf κατά Αυστρίας, προέβη σε μία «επαναστατική» ερμηνεία του όρου οικογενειακή ζωή του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, εντάσσοντας σε αυτόν και τα ομόφυλα ζευγάρια, όπως οι προσφεύγοντες -δύο άνδρες που συζούσαν στην Βιέννη-. Στην ίδια απόφαση, το δικαστήριο αναγνώρισε ρητά ότι «τα ομόφυλα ζευγάρια είναι, όπως και τα ετερόφυλα, ικανά να δεσμευθούν στο πλαίσιο σταθερών σχέσεων» και ότι «οι προσφεύγοντες βρίσκονται σε κατάσταση συγκρίσιμη με αυτή ενός ετερόφυλου ζευγαριού ως προς την ανάγκη για νομική αναγνώριση και προστασία της σχέσης τους». Βλ. και Παπαχρίστου Αθ., «Οικογενειακό Δίκαιο, 2014, σελ. 13-14.**

¹³ Με την θεσμοθέτηση του συμφώνου συμβίωσης και ιδίως της πρώτης μορφής του υπό το καθεστώς του νόμου 3719/2008 προωθήθηκε έντονα το στοιχείο της ιδιωτικής αυτονομίας στο ελληνικό οικογενειακό δίκαιο, στη συνέχεια μίας πορείας ενίσχυσης του στοιχείου της ιδιωτικότητας και του αυτοκαθορισμού που ξεκίνησε με την εισαγωγή της κοινοκτημοσύνης και του συναινετικού διαζυγίου αρχικά και της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στην συνέχεια (νόμος 3089/2002). Σημειώνει χαρακτηριστικά η Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη : «Η αναδιάρθρωση της δομής και των λειτουργιών της σύγχρονης οικογένειας, ως συνέπεια της απώλειας της οικονομικής και πολιτικής της σημασίας, και η ανάδειξη της σήμερα σχεδόν αποκλειστικά ως χώρου ανάπτυξης αισθημάτων συντροφικότητας και αγάπης, εναρμονίζονται απόλυτα με το σύμφωνο συμβίωσης, στο οποίο ακριβώς πρωτεύοντα ρόλο παίζουν οι ουσιαστικές σχέσεις των συντρόφων», «Σύμφωνο συμβίωσης: Η σύστασή του και οι σχέσεις των μερών κατά την διάρκεια της λειτουργίας του» στο «Σύμφωνο Συμβίωσης και Μεταρρυθμίσεις στο Οικογενειακό Δίκαιο (ν. 3719/2008)», Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, 2009, σελ.10-11.

¹⁴ Θα αναφερθούν στην συνέχεια οι απόψεις περί της φύσης του γάμου. Από τώρα πάντως σημειώνεται ότι ο γράφων συντάσσεται με την άποψη περί θεσμού.

συντροφικότητας ως αγαθού άξιου έννομης προστασίας¹⁵, ¹⁶ και την ανάγκη προσαρμογής της χώρας μας στην ευρωπαϊκή νομοθεσία¹⁷ για τα ανθρώπινα δικαιώματα ιδίως των ομόφυλων ζευγαριών, ύστερα και από την καταδίκη της χώρας μας από το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Βαλλιανάτος και άλλοι κατά Ελλάδος (7.11.2013)¹⁸, ο πολιτειακός νομοθέτης προέβλεψε μία

---

¹⁵ Ρεθυμιωτάκη Ελένη, «Συντροφικότητα, γάμος και συγγένεια χωρίς έμφυλη διαφορά: μία πρόκληση για το οικογενειακό δίκαιο», στο «Τιμητικός Τόμος για την καθηγήτρια Έφη Κουνουγέρη Μανωλεδάκη», 2016, σελ. 787 επ.

Χαρακτηριστικά ο πρόσφατος νόμος **4443/2016** που ενσωμάτωσε κοινοτική νομοθεσία για την απαγόρευση των διακρίσεων (άρθρο 2 του νόμου) προβλέπει τα εξής: **«ως «άμεση διάκριση» νοείται όταν ένα πρόσωπο υφίσταται, για λόγους φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα έτύγχανε άλλο πρόσωπο, σε ανάλογη κατάσταση».**

Το άρθρο 11 του ίδιου νόμου προβλέπει **ποινικές κυρώσεις** λόγω ενδεχόμενης διάκρισης και ειδικότερα: «1. Όποιος, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή παροχή υπηρεσιών στο κοινό, παραβιάζει την κατά τον παρόντα νόμο απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης για λόγους φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, τιμωρείται με φυλάκιση έξι (6) μηνών μέχρι τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή χιλίων (1.000) έως πέντε χιλιάδων (5.000) ευρώ. Οι πράξεις που προβλέπονται στην παρούσα παράγραφο διώκονται αυτεπαγγέλτως.

2. Η κατά παράβαση των διατάξεων του παρόντος Μέρους διακριτική μεταχείριση λόγω φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, από πρόσωπο που ενεργεί ως εργοδότης καθ' οποιοδήποτε στάδιο πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση, κατά τη σύναψη ή άρνηση σύναψης εργασιακής σχέσης ή στη διάρκεια, λειτουργία, εξέλιξη ή λύση αυτής συνιστά παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας για την οποία επιβάλλονται από το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΕΠΕ) οι διοικητικές κυρώσεις του άρθρου 24 του ν. [3996/2011](#) (Α' 170)».

¹⁶ Παπαχρίστου Αθ., «Οικογενειακό Δίκαιο, 2014, σελ. 14.

¹⁷ Ενδεικτικά βλ. άρθρα 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), 12 (δικαίωμα σύναψης γάμου) και 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) της ΕΣΔΑ. **Χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, πολλά κράτη αναγνωρίζουν δικαίωμα γάμου στα ομόφυλα ζευγάρια (μεταξύ των οποίων η Ολλανδία, το Βέλγιο, η Ισπανία, η Σουηδία, η Νορβηγία, η Ισλανδία, η Πορτογαλία και η Δανία), ενώ άλλα προβλέπουν την σύναψη κάποιας μορφής συμφώνου συμβίωσης (μεταξύ των οποίων η Αυστρία, η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο).** Για τα παραπάνω βλ. Κωστοπούλου Μαρία-Αριάδνη «Συγκριτική επισκόπηση, ευρωπαϊκή συναίνεση, περιθώριο εκτίμησης στην απόφαση Βαλλιανάτος κ.α. κατά Ελλάδος» στο «Σύμφωνο Συμβίωσης Ομόφυλων Ζευγαριών», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου, 2015, σελ. 45-58. **Ενδεικτικά**, για την θεσμοθέτηση σε άλλες χώρες, σημειώνεται από τον Ν. Γεωργιάδη (ΣΕΑΚ Απόστολου Γεωργιάδη, 2013, σελ. 565): «Πρέπει να σημειωθεί ότι ήδη από τα έτη 1999 και 2001 στη Γαλλία και στη Γερμανία αντίστοιχα παρασχέθηκε η δυνατότητα στα πρόσωπα που δεν επιθυμούν την τέλεση γάμου, να συνάπτουν το λεγόμενο «αστικό σύμφωνο αλληλεγγύης» (στη Γαλλία, γνωστό ως PACS) ή να προχωρούν σε «καταχωρημένη συμβίωση» (στη Γερμανία). Μάλιστα με το πρώτο παρέχεται η δυνατότητα και σε ομόφυλα ζευγάρια να συμβληθούν».

¹⁸ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Εφ. ο.π., σελ. 18, Αθ. Κυμιγκέλη, «Σχέσεις Οικογενειακού Δικαίου στο Σύμφωνο Συμβίωσης, 2015, σελ. 13-14. Στην παραπάνω απόφαση το δικαστήριο, αφού εξέτασε το

εναλλακτική μορφή ένωσης ζευγαριών, αυτήν του συμφώνου συμβίωσης, αρχικά μόνο μεταξύ ετερόφυλων ζευγαριών, βάσει του νόμου 3719/2008, και προσφάτως και ομόφυλων ζευγαριών μέσω του «νέου» συμφώνου συμβίωσης του ν. 4356/2015¹⁹.

Το σύμφωνο συμβίωσης διακρίνεται τόσο από τον γάμο όσο και από την ελεύθερη ένωση. Δεν αποτελεί απλώς μία μορφή «χαλαρού» γάμου αλλά μία εναλλακτική μορφή νομικά ρυθμισμένης μόνιμης συμβίωσης με προεξάρχον το στοιχείο της αυτορρύθμισης και διαφορετική συνταγματική θεμελίωση έναντι του γάμου. Το δικαίωμα σύναψης συμφώνου συμβίωσης αποτελεί ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (5 παρ. 1 Σ), ενώ ο γάμος κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 παρ. 1 του Σ²⁰.

Με το νόμο 4356/2015 βέβαια θεσπίστηκε ένα «σύμφωνο συμβίωσης» με περισσότερες διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, κάτι που προσομοιάζει στον θεσμό του γάμου και ταυτόχρονα προβάλλεται πλέον η άποψη, ότι και μέσω αυτού δημιουργείται οικογένεια της οποίας τα μέλη έχουν τα ίδια δικαιώματα με τις οικογένειες που δημιουργούνται μέσω γάμου, όπως αυτό φαίνεται από την μεταγενέστερη νομοθεσία και τις πράξεις της διοικήσεως, ιδίως τον νόμο 4443/2016 για την απαγόρευση των διακρίσεων (και) έναντι των ομοφύλων και την παροχή των ίδιων δικαιωμάτων σε σχέση με άλλους πολίτες²¹, αλλά και την εγκύκλιο του ΙΚΑ με αρ. 10/11.4.2016 και τίτλο **«Χορήγηση ασφαλιστικής κάλυψης για παροχές υγειονομικής περίθαλψης, ως μελών οικογένειας, προσώπων που έχουν συνάψει «Σύμφωνο Συμβίωσης» σύμφωνα με την οποία: «Σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις και τους κανονισμούς των ασφαλιστικών οργανισμών παρέχεται η δυνατότητα στον άμεσα ασφαλισμένο των φορέων κοινωνικής ασφάλισης ή κλάδου ή τομέα να ασφαρίζει για υγειονομική περίθαλψη τα μέλη της οικογένειάς του, όπως αυτά ορίζονται και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από την παρ.10 του αρθ.48 του Ν.3996/2011. Ως μέλος οικογένειας του ασφαλισμένου ή του συνταξιούχου αναπηρίας ή γήρατος, μεταξύ άλλων θεωρείται ο/η σύζυγος. Με τις κοινοποιούμενες οδηγίες**

νομικό πλαίσιο προστασίας τέτοιων ζευγαριών εντός του Συμβουλίου της Ευρώπης και επανέλαβε ότι εκτός από τη συμβίωση που υφίσταται εντός του γάμου, η συμβίωση μεταξύ δύο προσώπων, διαφορετικού ή ίδιου φύλου, και η νομική της αναγνώριση εμπίπτει -κατά κύριο λόγο- στο πεδίο προστασίας του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής¹⁸, κατέληξε ότι με τον ελληνικό νόμο 3719/2008 που προέβλεπε την τέλεση συμφώνου συμβίωσης μόνο μεταξύ ετερόφυλων ζευγαριών παραβιάζονται τα άρθρα 8 και 14 της ΕΣΔΑ¹⁸)

¹⁹ Σαϊτάκης Κ. «Το νέο Σύμφωνο Συμβίωσης, μετά το Ν. 4356/2015», Επιμέλεια Χριστοδούλου Κ., 2016, σελ. 15 επ.

²⁰ Μ. Νάνου, σε συλλογικό έργο με τίτλο «Θεμελιώδη Δικαιώματα», επιμέλεια Βλαχόπουλου Σπ., 2017, σελ. 593, Ν. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 564.

²¹ ΦΕΚ Α'232/9.12.2016.

που αφορούν τις διατάξεις του Ν. 4356/2015, γίνεται δεκτό ότι μπορεί να χορηγηθεί ασφαλιστική κάλυψη για παροχές υγειονομικής περίθαλψης σε πρόσωπα που έχουν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης, εφόσον το σύμφωνο αυτό έχει καταρτιστεί στην Ελλάδα ή ενόπιον ελληνικής προξενικής αρχής μετά την έναρξη ισχύος του νόμου, δηλ. από 24/12/2015. Τα σύμφωνα συμβίωσης που έχουν καταρτιστεί πριν την ανωτέρω ημερομηνία βάσει του Ν.3719/2008, θα πρέπει να υπαχθούν στις διατάξεις του Ν.4356/2015 με συμβολαιογραφική πράξη, αντίγραφο της οποίας καταχωρείται στο ειδικό βιβλίο του Ληξιαρχείου».

Σημειώνεται ακόμη ότι από τα στοιχεία επί του συνόλου των πράξεων του ληξιαρχείου, όπως καταγράφονται στο σύστημα του υπουργείου Εσωτερικών, τεκμηριώνεται εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των καταρτισθέντων συμφώνων. Ενδεικτικά το 2009 (πρώτη ουσιαστικά χρονιά εφαρμογής του «πρώτου» συμφώνου συμβίωσης) καταρτίστηκαν 161, ενώ το 2014 1568 και τους πρώτους μόλις μήνες του 2015 260.²²

Όλες οι παραπάνω εξελίξεις και παρατηρήσεις κρίθηκε απαραίτητο να αναφερθούν προλογικά, γιατί καταδεικνύουν με τον καλύτερο τρόπο, ότι το δίκαιο του γάμου δεν αποτελεί έναν αποκρυσταλλωμένο θεσμό, αλλά ότι αντίθετα ακολουθεί τις τρέχουσες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές. Δεν δύναται λοιπόν να παραμείνει στάσιμη η νομική θεωρία και πράξη επ' αυτού του κλάδου δικαίου. Αντίθετα μάλιστα στην σημερινή εποχή έχει αναζωογονηθεί το επιστημονικό ενδιαφέρον επ' αυτού. Μία από τις αιτίες είναι και η «σύγκρουση» που υπάρχει, σε κοινωνικό επίπεδο, μεταξύ, από την μία πλευρά, φορέων, ακτιβιστών και πολιτών που ζητούν περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του οικογενειακού δικαίου και απ' την άλλη ενός άλλου τμήματος της κοινωνίας, με το οποίο συντάσσονται και θρησκευτικές κοινότητες, που έχει πιο «συντηρητικές» απόψεις, που συνδέονται μεταξύ άλλων με θεολογικού χαρακτήρα προσεγγίσεις για την διάσταση που πρέπει να έχουν η οικογένεια και ο γάμος. Η παραπάνω «διαμάχη» εντάσσεται στην μακρόχρονη διαδικασία εξέλιξης και διαμόρφωσης των ανθρώπινων σχέσεων και θεσμών και είναι καθόλα θεμιτή, εφόσον βέβαια δεν παρατηρούνται εκατέρωθεν καταχρήσεις και προσβολές ατομικών δικαιωμάτων.

---

²² Ιατρού Γ.Κ., «Ορθόδοξη Εκκλησία, πολιτικός γάμος και σύμφωνο συμβίωσης, Νομοκανονικά 2/2015, σελ. 98-99.

II. ΛΟΓΟΙ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΠΟΙΟΥΣ ΠΡΟΚΡΙΝΕΤΑΙ Η ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ:

A) Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Η παρούσα εργασία επιδιώκει να πραγματευθεί και να εξετάσει την έννοια του θεσμού²³ του γάμου, την ιστορική του εξέλιξη, τις θετικές και αρνητικές προϋποθέσεις που προβλέπονται για την έγκυρη τέλεσή του, την συστατική του πράξη, αλλά και τις συνέπειες που επέρχονται από έναν προβληματικό - ως προς την διαδικασία τέλεσης του- γάμο.

Επειδή όμως ο θρησκευτικός τύπος του γάμου, που όπως είδαμε μέχρι σχετικά πρόσφατα αποτελούσε τον μοναδικό νόμιμο τύπο γάμου στην Ελλάδα, εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να προτιμάται από την πλειονότητα των ζευγαριών που επιθυμούν να παντρευτούν²⁴ στόχος της παρούσας είναι να παρουσιάσει, με εύληπτο αλλά και περιεκτικό τρόπο **«την τέλεση του γάμου από νομοκανονική άποψη»**.

B) Ειδικότερα-λόγοι: Η συγκεκριμένη οπτική ξεφεύγει από την στενή προσέγγιση του γάμου, που συνδέεται αποκλειστικά με τον πολιτειακό νομοθέτη του οικογενειακού δικαίου, εξετάζοντας τα χαρακτηριστικά, τις προϋποθέσεις, την διάσταση κλπ την οποία προσδίδουν απέναντί του οι θρησκευτικές κοινότητες. Άλλωστε η θρησκευολογική διάσταση του γάμου έχει και νομικό ενδιαφέρον, καθόσον ο θρησκευτικός γάμος Ελλήνων (ή μη) πολιτών αποτελεί εκδήλωση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος τους της θρησκευτικής ελευθερίας και ειδικότερα της εκδήλωσης της λατρείας τους²⁵, εφόσον εκ των πραγμάτων αποτελεί μυστήριο για πολλές θρησκευτικές κοινότητες²⁶, που τελείται -συνήθως- στον λατρευτικό χώρο κάθε κοινότητας.

---

²³ Υπάρχει θεωρητική διαμάχη, αν αποτελεί ή όχι θεσμό, κάτι που θα εξεταστεί παρακάτω.

²⁴ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 221 επ., Τρωϊάνος Σπύρος, «Το Δίκαιο του Θρησκευτικού Γάμου μετά το ν 1250/1982», στο ΝοΒ 1982, σελ. 593-604, Ιατρού Γ.Κ., «Ορθόδοξη Εκκλησία, πολιτικός γάμος και σύμφωνο συμβίωσης», Νομοκανονικά 2015, τεύχος 2, σελ. 87 επ, Αγαλλοπούλου Π., ο.π., σελ. 186, όπου αναφέρεται πώς το σύνολο των τελεσθέντων πολιτικών γάμων το έτος 2001 ανερχόταν στο 18% έναντι του συνόλου των τελεσθέντων γάμων. Χαρακτηριστικά ο καθηγητής Παπαχρίστου, ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί συντηρητικός, σημείωνε («Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 51): **«Στην κοινωνική πρακτική ο πολιτικός γάμος δεν έχει μεγάλη απήχηση. Τα σχετικά ποσοστά κυμαίνονται γύρω στο 10%. Η ιερολογία, με το παραδοσιακό τυπικό, έχει βαθιές ρίζες στο συλλογικό ασυνείδητο. «Όλα τα κάνουν οι άνθρωποι, μόνο το γάμο ο Θεός», κατά την λαϊκή παροιμία»**.

²⁵ Κονιδάρης Ι., «Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεώς τους», 1994, σελ. 228.

²⁶ Χρυσανγή Χ. Κ., «Πολιτικός γάμος-σύμφωνο συμβίωσης: από τη θεώρηση της ενίσχυσης της ιδιωτικής αυτονομίας στο οικογενειακό δίκαιο», Νομοκανονικά 2/2015, σελ. 197.

Ο γάμος δηλαδή σαν λατρευτικό στοιχείο/μυστήριο/τελετή βρίσκει προστασία πέραν του άρθρου 21 Σ και του ΑΚ και στο άρθρο 13 Σ περί θρησκευτικής ελευθερίας. Καλείται δηλαδή η Πολιτεία να προστατέψει το δικαίωμα των κοινωνιών της να παντρεύονται θρησκευτικά, εφόσον βέβαια οι τελευταίοι με την πράξη τους αυτή δεν έρχονται σε αντίθεση με το Σύνταγμα και τους νόμους (13 παρ. 2 περ. β Σ). **Βέβαια η προστασία του θρησκευτικού τύπου του γάμου, στο πλαίσιο της θρησκευτικής ελευθερίας, δεν δημιουργεί καταρχήν υποχρέωση στην Πολιτεία να αναγνωρίζει τον γάμο αυτό και ως νομικά δεσμευτικό.**

Ωστόσο μετά την ελληνική επανάσταση και την απόκτηση της ανεξαρτησίας του, ο ελληνικός λαός οργανώθηκε μεν σε κοσμικό κράτος, το οποίο όμως διατηρούσε σημαντικά στοιχεία θρησκευτικού χαρακτήρα, σε συμφωνία με την ιστορική παράδοση του έθνους *(για την αποφυγή επαναλήψεων σημειώνεται ότι εν λόγω θεματική θα αναλυθεί παρακάτω στο κεφάλαιο περί εθνικού χαρακτήρα του οικογενειακού δικαίου).*

Έτσι η ακολουθία του γάμου, που έγινε (όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω) συστατικό στοιχείο του πολιτειακού γάμου με την νεαρά 89 του αυτοκράτορα Λέοντα του ΣΤ΄ το έτος 893, όπως και τα κωλύματα γάμου που είχαν θεσπιστεί υπό την επίδραση της Εκκλησίας στο Βυζαντινό δίκαιο εισήλθαν και στο δίκαιο του νεότερου ελληνικού κράτους δυνάμει του Δ. της 23/2/1835 και εξακολούθησαν να ισχύουν και μετά την ψήφιση και έναρξη ισχύος του ΑΚ.²⁷

Ιστορικά σημειώνουμε, σε σχέση με το καταρχήν αποκλειστικό θρησκευτικό χαρακτήρα του γάμου, ότι²⁸ κατά τις συζητήσεις για το Σχέδιο του Αστικού Κώδικα και συγκεκριμένα του τμήματος που αναφέρεται στο Οικογενειακό Δίκαιο υπήρξε έντονος ο προβληματισμός όχι μόνο της Συντακτικής, αλλά και της Αναθεωρητικής Επιτροπής, στην

---

²⁷ Κωσταράς Γ., ο.π., σελ. 295, Τρωϊάνος Σ. – Πουλής Γ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», 2002, σελ. 466., Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, σελ. 38, Γεωργιάδης Ν., «Ερμηνεία 1367 ΑΚ σε ΣΕΑΚ Απόστολου Γεωργιάδη», 2013, σελ. 577, αρ. 3-4, Ιατρού Γ.Κ., «Ορθόδοξη Εκκλησία, πολιτικός γάμος και σύμφωνο συμβίωσης», Νομοκανονικά 2/2015, σελ. 93, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 221, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 82, Τρομπούκης Β., «Η διαδικασία ελέγχου των προϋποθέσεων τελέσεως γάμου», Νομοκανονικά 1/2011, σελ. 89, Σημειώνει χαρακτηριστικά ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος): «Η σύνδεση ιεροτελεστίας και συνάψεως του Γάμου, που συντελέσθηκε με τη Νεαρά 89 του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού (τέλη 9ου αι.), αφού διατηρήθηκε σε όλη τη βυζαντινή περίοδο και την τουρκοκρατία, πέρασε στη νομοθεσία του νεώτερου ελληνικού κράτους με το διάταγμα της Αντιβασιλείας της 23ης Φεβρουαρίου / 7ης Μαρτίου 1835 και εξακολούθησε να ισχύει με το παλαιό άρθρο 1367 του Αστικού Κώδικα (εφεξής: ΑΚ) έως το 1982».

²⁸ Αγαλλοπούλου Π., ο.π., σελ. 168-169.

οποία είχε πάρει μέρος και ο τότε Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, σχετικά με την καθιέρωση του θρησκευτικού γάμου ως υποχρεωτικού.²⁹

Ειδικότερα, αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τις συζητήσεις της Αναθεωρητικής Επιτροπής το 1930 τα θέματα που την απασχόλησαν ήταν αν η ιερολογία πρέπει να καθιερωθεί ως συστατικό στοιχείο του γάμου, αν επιβάλλεται να αναγνωρισθεί ο πολιτικός γάμος και αν είναι αναγκαίο να συντάσσεται η ληξιαρχική πράξη ταυτόχρονα με το γάμο. Έτσι στο άρθρο 22 του Σχεδίου του Οικογενειακού Δικαίου προβλέπεται ότι αν και οι δύο μελλόνυμφοι ανήκουν στην Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία ή ανήκουν σε άλλο δόγμα ή θρήσκευμα που πρεσβεύει το γάμο ως μυστήριο, ο γάμος τελείται με ιερολογία και παράλληλη σύνταξη ληξιαρχικής πράξης. Στα άρθρα 23, 24 και 26 προβλέπεται ότι στις περιπτώσεις που οι μελλόνυμφοι ανήκουν σε διαφορετικό δόγμα ή θρήσκευμα, ή δηλώνουν ότι δεν ανήκουν σε αναγνωρισμένο θρήσκευμα ή δόγμα ή ότι δεν πρεσβεύουν τον γάμο ως μυστήριο, καθώς και μελλόνυμφοι στους οποίους η Εκκλησία αρνείται την ιερολογία, μπορούν να τελέσουν πολιτικό γάμο, με δήλωση ενώπιον ληξιάρχου.

Το σύστημα όμως αυτό του Σχεδίου Οικογενειακού Δικαίου δεν ακολουθήθηκε από τον καθηγητή Γ. Μπαλή κατά την οριστική διατύπωση του Αστικού Κώδικα το 1939 και έτσι θεσπίστηκε ο θρησκευτικός γάμος ως αποκλειστικός τρόπος τέλεσης του γάμου³⁰. Η συντασσόμενη δε, ακόμη και σήμερα, ληξιαρχική πράξη δεν έχει συστατικό, αλλά καθαρά αποδεικτικό χαρακτήρα.³¹

Τελικά ο πολιτικός γάμος καθιερώθηκε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, από το νόμο 1250/1982 ως ισότιμος («ισόκυρος») του θρησκευτικού γάμου και όχι ως ο μόνος

---

²⁹ Υπουργείο Δικαιοσύνης, «Σχέδιο Αστικού Κώδικα, Ι, Οικογενειακό Δίκαιο», Εθνικό Τυπογραφείο, 1933, σελ. 10 επ., 55 επ., 417 επ.. Ιδιαίτερα βλ. υπέρ του πολιτικού γάμου αγορεύσεις Α. Παπαναστασίου, Α. Σβώλου και Κ. Τριανταφυλλόπουλου, κατά την συνεδρίαση της Αναθεωρητικής Επιτροπής της 20.12.1930, σελ. 421 επ., 424 επ., 429 επ. αντίστοιχα.

³⁰ Βλ. «Τα πενήντα χρόνια του Αστικού Κώδικα», 1996, σελ. 6. Ειδικότερα στο υπόμνημα του καθηγητή Γ. Μπαλή που υποβλήθηκε στις 17-12-1939 προς τον Πρωθυπουργό και τον Υπουργό Δικαιοσύνης μαζί με το τελικό σχέδιο του Αστικού Κώδικα αναφέρονται μεταξύ άλλων τα εξής: «**Ο γάμος διατηρεί ως μέχρι σήμερα πλήρη τον θρησκευτικόν του τύπο... Εφ' όσον δια τον γάμον λόγω της εξαιρετικής σοβαρότητας της πράξεως αναγνωρίζεται η ανάγκη πανηγυρικού τύπου, ουδείς λόγος συντρέχει ν' αντικαταστήσουμε την απ' αιώνων καθιερωμένην θρησκευτικήν τελετήν δια της γραφειοκρατικής εμφανίσεως των νυμφευομένων... Ο γάμος πρέπει να διατηρήσει τον θρησκευτικόν τύπον, ακόμη και αν τελείται εν τη αλλοδαπή**».

³¹ Αγαλλοπούλου Π., ο.π., σελ. 169.

υποχρεωτικός τύπος γάμου, κάτι που ήταν αποτέλεσμα έντονης πίεσης που δέχθηκε η πολιτική εξουσία ιδίως από την Εκκλησία.³²

Στην Ελλάδα λοιπόν, μέχρι και σήμερα, η Πολιτεία ακολουθεί την αθροιστική συνύπαρξη των τύπων γάμου (διαζευκτικό σύστημα επιλογής)³³ αναγνωρίζοντας ως έγκυρο, ισόκυρο και γενεσιουργό νόμιμες συνέπειες για τα μέρη πέραν του πολιτικού γάμου και τον θρησκευτικό. Οι μελλονύμφοι δηλαδή έχουν την διακριτική ευχέρεια να επιλέξουν τον τύπο γάμου που επιθυμούν, ο οποίος βέβαια έχει συστατική και όχι απλά αποδεικτική ισχύ για την

---

³²Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., «Εισαγωγή στο Συγκριτικό Δίκαιο», 1997, σελ. 61., Σημειώνει χαρακτηριστικά ο **Κουμάντος** (ο.π., σελ. 121-122): «Αναμενόμενη ήταν η αντίδραση της ορθόδοξης Εκκλησίας που θα έχανε έτσι την υποχρεωτικότητα της παρουσίας της (και κάποια πηγή εσόδων). Η αντίδραση πήρε μια μορφή πλάγια που αποδείχθηκε αποτελεσματικότερη: Η Εκκλησία δεν πολέμησε κατά της εισαγωγής του πολιτικού γάμου αλλά κατά της υποχρεωτικής προήγησής του. Δέχθηκε την δυνατότητα του πολιτικού γάμου, αλλά ζήτησε οι δύο τρόποι τέλεσής του γάμου να είναι «ισόκυροι». Αυτό πρακτικά σήμαινε ότι αντί να προηγείται η πολιτειακή πράξη του γάμου και να έπεται -για όσους το ήθελαν- η θρησκευτική, για την τέλεση γάμου θα αρκούσε ο ένας τρόπος κατά την προτίμηση των ενδιαφερομένων». Και συνεχίζει με τα εξής: «Η επιλογή του ενός ή του άλλου συστήματος τελικά ήταν μία απόφαση πολιτική και η Πολιτεία προτίμησε να αποφύγει την σύγκρουση, δηλαδή αποδέχθηκε τη συμβιβαστική λύση του «ισόκυρου» γάμου, έστω κι αν ήταν φανερό ότι για λόγους κοινωνικής λάμψης -και με την απειλή κάποιων θρησκευτικών κυρώσεων σε κατοπινή φάση της ζωής- οι προτιμήσεις θα πήγαιναν στον θρησκευτικό γάμο».

³³Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 42, Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 101. επ., Κωσταράς Γ., «Ιεροί Κανόνες και Οικογενειακόν Δίκαιον», Θεολογία, 1992, σελ. 295, Κονιδάρης Ι., «Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου», 2016, σελ. 221-222, Παπαγεωργίου Κ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», 2013, σελ. 252, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 88, Χρυσάγη Χ.Κ., ο.π., σελ. 199, Αγαλλοπούλου Π., «Ο θεσμός του πολιτικού γάμου στην Ελλάδα. Κριτική παρουσίαση στατιστικών δεδομένων της δεκαετίας 1991-2001», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 2005, σελ. 167., Τρωϊάνος Σ. – Πουλής Γ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», 2002, σελ. 466, Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, 1985, σελ. 39, 52, Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π, σελ. 112-113, Γεωργιάδης Ν., «Ερμηνεία 1367 ΑΚ σε ΣΕΑΚ Απόστολου Γεωργιάδη», 2013, σελ. 579, αρ. 17, Γεωργιάδου Μ., «Γάμος» σε συλλογικό έργο «Εφαρμογές Ειδικών Αστικών Νόμων», 2015, σελ. 849, αρ. 2-4, Τρωϊάνος Σ., «Το δίκαιο του θρησκευτικού γάμου μετά το νόμο 1250/1982, ΝοΒ 1982, σελ. 593, Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ. σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, Οικογενειακό Δίκαιο, τ. VII, 2007, σελ. 100-102, ΑΠ 547/1990, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΜΠρΞάνθης 1623/2003, Αρμ 2004, σελ. 366 με παρατηρήσεις Κοτζαμπάση, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 83, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 90, Σημειώνει χαρακτηριστικά ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος): **«με τη νέα ρύθμιση προβλέπονται διαζευκτικά δύο τύποι για τη σύναψη του γάμου: είτε δήλωση στον κατά τόπο αρμόδιο δήμαρχο ή πρόεδρο της κοινότητας, είτε ιερολογία από τον οικείο (ανάλογα με το δόγμα ή το θρήσκευμα των μελλονύμφων) θρησκευτικό λειτουργό. Ο πρώτος τύπος αποτελεί τον λεγόμενο πολιτικό γάμο και ο δεύτερος τον θρησκευτικό. Οι δύο αυτοί τύποι είναι νομικώς ισοδύναμοι. Το ισοδύναμο δεν αίρεται από το τελευταίο εδάφιο του άρθρου 1367 που επιτρέπει την ιερολογία παρά το ότι έχει προηγηθεί έγκυρη τέλεση πολιτικού γάμου»**, Βλ. και Ανδρουτσόπουλος Γ., «Οι μικτοί γάμοι κατά την πολιτειακή νομοθεσία, στο μεταίχμιο νομιμότητας και κανονικότητας», Νομοκανονικά 1/2016, σελ. 37.

εγκυρότητα του γάμου τους.³⁴ Σημειώνεται ότι σε περίπτωση επιλογής τέλεσης πολιτικού γάμου, υπάρχει ρητά η δυνατότητα και ιερολογίας του ίδιου γάμου κατά την θρησκεία και το δόγμα των συζύγων, βάσει της διάταξης του άρθρου 1367 παρ. 3 εδ. γ' ΑΚ³⁵. Στην περίπτωση αυτή γίνεται δεκτό ότι οι έννομες συνέπειες του γάμου επέρχονται με την τήρηση του τύπου που προηγήθηκε χρονικά.³⁶ Ορθότερο είναι να γίνει δεκτό ότι επιτρέπεται και το αντίστροφο, δηλαδή η δυνατότητα τήρησης και του πολιτικού τύπου μετά την τέλεση του θρησκευτικού γάμου.³⁷

Ο πολιτικός γάμος είναι ο γάμος του ανθρώπου ως πολίτη και όχι ως πιστού κάποιας θρησκευτικής κοινότητας. Καθιερώθηκε για πρώτη φορά μετά την Γαλλική Επανάσταση, στο πλαίσιο του χωρισμού Κράτους Εκκλησίας. Είχαν προηγηθεί ορισμένες άλλες προσπάθειες στην Ολλανδία (1580) και στην Αγγλία από τον Cromwell. Η καθιέρωσή του, πάντως, στη γαλλική κοινωνική πραγματικότητα, γνώρισε σημαντικές δυσκολίες.³⁸

Συγκριτικά³⁹ αναφέρεται ότι σχετικά με τον τρόπο σύναψης του γάμου υπάρχουν οι εξής τρεις κατηγορίες χωρών: χώρες στις οποίες ο πολιτικός γάμος είναι υποχρεωτικός, χώρες

---

³⁴ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 577, αρ. 5.

³⁵ Ενδεικτικά: Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 254.

³⁶ ΕΦΑΘ 5623/2007, ΕΛΛΔνη 2009, σελ.198, ΠΠρΑΘ 1485/2011, ΝΟΜΟΣ, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 849, αρ. 6, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 44, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 103-104, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 90, Σπυριδάκης Ι., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2006, σελ. 122, Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 110.

³⁷ Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., άρθρο 1367, αρ. 23, Κουμάντος Γ., «Οικογενειακό Δίκαιο» τ. 1, 1988, σελ. 71 επ., Σταθείας, «Ο θρησκευτικός και πολιτικός γάμος», 1982, σελ. 100, ΓνωμΕισΑΠ 2688/1995, ΕΛΛΔνη 1996, σελ. 1681, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 90, Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 110. **Με τη γνωμοδότηση της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου αριθμ. 14/1989 (Σπ. Σταμούλης), ΕΛΛΔνη 30 (1989) 1402, έγινε δεκτή η άποψη, ότι αν τελεσθεί γάμος με ιερολογία δεν εμποδίζεται η μεταγενέστερη τέλεση και πολιτικού γάμου.** Δεν κρίνουμε άσκοπη την παράθεση της αιτιολογίας: «*Η αντιμετώπιση αυτή δικαιολογείται από τις διαφορές των εσωτερικών κινήτρων, που παρωθούν τους ερχόμενους σε γάμο να επιλέγουν τον κατά την προτίμησή τους τύπο τελέσεως, μετά από συμφωνία (...) και στα πλαίσια της ισότητας που διέπει τις σχέσεις τους (...), ώστε η τυχόν επιλογή του ενός από αυτούς να μη καταλύει τις δικαιωματικές προτιμήσεις και του άλλου*». Αντίθετα στο σχόλιο του επί της γνωμοδοτήσεως αυτής ο Γ. Ν. Κατράς επισημαίνει ότι, η δυνατότητα τελέσεως θρησκευτικού γάμου μετά τον πολιτικό αποτελεί ρύθμιση που έγινε για λόγους σκοπιμότητας (συναισθηματικούς, θρησκευτικούς, κοινωνικούς) που αφορούν τους συζύγους και τις σχέσεις τους με το κοινωνικό τους περιβάλλον. Οι λόγοι όμως αυτοί δεν συντρέχουν, αν τελεσθεί θρησκευτικός γάμος, οπότε η τέλεση ακολούθως και πολιτικού γάμου δεν εξυπηρετεί καμία σκοπιμότητα – πέρα από το ότι είναι αντίθετη η ενέργεια αυτή και προς το γράμμα του νόμου.

³⁸ Claude Levi-Strauss, «Les structures elementaires de la parente», 1968, Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 50.

³⁹ Αγαλλοπούλου Π., ο.π., σελ. 170-171., Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 49, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 83.

στις οποίες είναι υποχρεωτικός ο θρησκευτικός γάμος και χώρες στις οποίες ισχύει το διαζευκτικό σύστημα, όπως στην χώρα μας.

Υποχρεωτικός είναι ο πολιτικός γάμος στην Γαλλία, την Γερμανία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, την Ελβετία, τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και τα περισσότερα κράτη της Λατινικής Αμερικής.⁴⁰ Αποκλειστικά θρησκευτικός γάμος ισχύει στο Ισραήλ. Διαζευκτικό σύστημα, πλην της Ελλάδας, ισχύει στην Αγγλία, την Ισπανία, την Ιταλία, την Ιρλανδία, την Πορτογαλία, την Νορβηγία, την Σουηδία, την Δανία, την Φινλανδία, την Ισλανδία και τις ΗΠΑ.

Αν και επί του ανωτέρω διαζευκτικού συστήματος επιλογής ανάμεσα στον πολιτικό ή τον θρησκευτικό γάμο διατυπώθηκαν επιφυλάξεις και αντίθετες απόψεις, υπέρ της καθιέρωσης του υποχρεωτικού πολιτικού γάμου,⁴¹ με δυνατότητα βέβαια μετά από όποιον το επιθυμεί να τελεί και θρησκευτικό γάμο, υποστηρίζεται (κάτι που βρίσκει σύμφωνο και τον γράφοντα), ότι το διαζευκτικό σύστημα που επιλέχθηκε να ακολουθηθεί είναι πιο φιλελεύθερο και προστατεύει την θρησκευτική ελευθερία,⁴² ενώ αντίθετα το σύστημα του υποχρεωτικού πολιτικού τύπου τη θίγει.

Γ. Παρέκβαση χάριν της θρησκευτικής ελευθερίας: Σαν παρέκβαση πρέπει να τονιστεί ότι η θρησκευτική ελευθερία είναι προέκταση της προσωπικής ελευθερίας και επίσης μία ειδικότερη μορφή της ελευθερίας της γνώμης. Με αυτήν εξασφαλίζεται ο σεβασμός της

---

⁴⁰ D. Coester-Waltjen/M. Coester, «Formation of Marriage» σε «International Encyclopedia of Comparative Law, vol. IV: Persons and Family, chapter 3, section 96, 1997, εκδόσεις Mohr Siebeck.

⁴¹ Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 51., Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 83-84, Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 104. Χαρακτηριστικά η Αγαλλοπούλου σημειώνει: «Θεωρούμε πως έπρεπε να είναι υποχρεωτικός ο πολιτικός γάμος, όπως εξάλλου συμβαίνει σε πολλές χώρες και να παρέχεται παράλληλα η δυνατότητα σε όσους το επιθυμούν να τελούν και θρησκευτικό γάμο. Τούτο, γιατί ο γάμος είναι μία σύμβαση που δημιουργεί έννομη σχέση, η οποία παράγει έννομες συνέπειες. Για το λόγο αυτό τις συνέπειες αυτής της έννομης σχέσης πρέπει να τις ρυθμίζει το πολιτειακό δίκαιο. Με την αναγνώριση της ιερολογίας ως συστατικού τύπου της έννομης σχέσης του γάμου εκχωρούνται πολιτειακές αρμοδιότητες στην εκκλησία, δηλαδή σε μη πολιτειακό όργανο». Κατά την άποψη του γράφοντα η άποψη αυτή είναι **λανθασμένη**. Και αυτό διότι το πολιτειακό δίκαιο ρυθμίζει αποκλειστικά την εγκυρότητα ή μη ενός γάμου. Στις θρησκευτικές κοινότητες επαφίεται μόνο, βάσει της διάταξης 1367 ΑΚ, η διαδικασία της τελετής. Ειδικότερα ακόμη και αν μία θρησκευτική κοινότητα θεωρεί έναν γάμο άκυρο, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι άκυρος για την Πολιτεία, εφόσον έχουν πληρωθεί οι θετικές γι' αυτήν προϋποθέσεις. Θα δούμε δηλαδή και παρακάτω ότι αν εκ παραδρομής τελεστεί θρησκευτικός γάμος, ο οποίος δεν επιτρέπεται «κανονικά», αυτός είναι έγκυρος νομικά, εφόσον πληροί τα κριτήρια της πολιτειακής νομοθεσίας.

⁴² Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., «Οικογενειακό Δίκαιο», τευχ. Ια, 1998, σελ. 87-88.

ανθρώπινης αξιοπρέπειας (2 παρ. 1 Σ) και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (5 παρ. 1 Σ).⁴³

Η θρησκευτική ελευθερία λοιπόν θα παρέμενε γράμμα κενό, εάν η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως δεν συνοδευόταν από τη συνταγματική κατοχύρωση και της ελευθερίας της λατρείας, «ακριβέστερα της ελευθερίας εκδηλώσεως των θρησκευτικών πεποιθήσεων και ασκήσεως όλων εκείνων των καθηκόντων που απορρέουν από την ένταξη σε μία θρησκευτική κοινότητα»,⁴⁴ όπου εντάσσεται π.χ και η ιερουργία του μυστηρίου γάμου της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού.

Σύμφωνα με τον Χρυσόγονο μάλιστα «ως λατρεία κατά την έννοια της διάταξης αυτής θα πρέπει να θεωρηθεί **μόνο** η άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων με τελετουργική μορφή και όχι οποιαδήποτε εξωτερίκευση θρησκευτικών πεποιθήσεων, ιδεών, δοξασιών κλπ, διότι η τελευταία, όπως εκτέθηκε, αποτελεί αναπόσπαστο συστατικό της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως. Η κατά την παρ. 2 του άρθρου 13 ελευθερία κάθε γνωστής θρησκείας ταυτίζεται ακριβώς προς την ελεύθερη άσκηση της λατρείας της. Αντίθετα στο πεδίο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως δεν υπάρχει η προϋπόθεση της «γνωστής θρησκείας» και επομένως είναι ελεύθερες και οι α-θρησκευτικές ή αθεϊστικές ιδέες, καθώς και η διάδοσή τους, όπως και οι μη γνωστές θρησκείες, αφού άλλωστε ο καθένας έχει δικαίωμα να μην αποκαλύπτει την θρησκεία του».

Κατά την γνώμη του γράφοντος η άποψη αυτή είναι γενικά ορθή, διότι προστατεύει την θρησκευτική ελευθερία περισσότερο, ωστόσο δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται άκριτα, διότι τα όρια μεταξύ τελετουργιών/μυστηρίων κλπ ενός θρησκευόμενου και λοιπών εκδηλώσεων κάποιες φορές είναι ρευστά, οπότε δεν πρέπει να έχουμε μία συλλήβδην θεώρηση πότε υφίσταται εκδήλωση της λατρείας ή έκφραση γενικά της θρησκευτικής συνειδήσεως⁴⁵. Ο

⁴³ Μάνεσης Α., ο.π., σελ. 247, Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη έκδοση, 2006, σελ. 269-270, Παπαστάθης Χ., ο.π., σελ. 85.

⁴⁴ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 30, Παπαστάθης Χ., ο.π., σελ. 91.

⁴⁵ Βλ. και Γνωμοδότηση Εισαγγελίας ΑΠ 2/2005, ο.π., κατά την οποία: «Η κατοχυρούμενη από τις ανωτέρω διατάξεις θρησκευτική ελευθερία περιλαμβάνει και τις δυο παραδεγμένες μορφές της: την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και την ελευθερία άσκησης θρησκείας ή την ελευθερία της λατρείας. Η μεν ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης σημαίνει το δικαίωμα του ατόμου να επιλέγει, να διατηρεί, να αλλάζει ή να εγκαταλείπει μια συγκεκριμένη θρησκεία ή να επιλέγει και να εγκαταλείπει τη θρησκεία εν γένει, την αθρησκεία ή την αθεΐα, χωρίς την επέλευση οποιωνδήποτε δυσμενών συνεπειών. Η δε ελευθερία της άσκησης θρησκείας σημαίνει το δικαίωμα του ατόμου να εκδηλώνει και να διακηρύσσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, γραπτά ή προφορικά, ατομικά ή συλλογικά ή, αντιθέτως, να μη τις αποκαλύπτει. [Ατομικά δικαιώματα Δαγτόγλου 1991 σελ. 361, Γνωμ. 29-1-05 γνωμ. Σπ. Τρωϊάνου]».

Ανδρουτσόπουλος χαρακτηριστικά σημειώνει ότι «τα όρια ανάμεσα στην ελευθερία της λατρείας και την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως δεν είναι πάντοτε ούτε ευδιάκριτα ούτε απόλυτα. Και τούτο, διότι η άσκηση της λατρείας αποτελεί συγχρόνως και εκδήλωση θρησκευτικών πεποιθήσεων, ενώ από την άλλη η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως (*όπως αναφέρθηκε και παραπάνω) παραμένει στην ουσία κενό γράμμα, χωρίς την ταυτόχρονη κατοχύρωση της ελευθερίας της λατρείας»⁴⁶.

Η λατρεία μπορεί να τελείται ατομικά ή ομαδικά, σε κλειστούς ή ανοικτούς χώρους ή και στο ύπαιθρο (π.χ λιτανείες, υπαίθριες λειτουργίες, περιφορά Επιταφίου κ.α), να είναι ιδιωτική ή δημόσια. Το συνηθέστερο είναι να τελείται σε ειδικούς χώρους προορισμένους γι' αυτήν, όπως είναι οι ναοί (όπου και τελείται ο θρησκευτικός γάμος) και οι ευκτήριοι οίκοι, οι συναγωγές, τα τεμένη κλπ, ανάλογα με την ονομασία που κάθε θρήσκευμα έχει καθιερώσει.⁴⁷

Η θρησκευτική ελευθερία κατοχυρώνεται και προστατεύεται στην σύγχρονη εποχή από σειρά διεθνών συμβάσεων, που έχουν κυρωθεί και από την Ελλάδα, αποτελούν δε αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού της δικαίου και υπερισχύουν κάθε άλλης αντίθετης διάταξης (28 παρ. 1 Σ, αυξημένης τυπικής ισχύος νομοθετήματα).⁴⁸

Ενδεικτικά αναφέρονται: **1)** το άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Ο.Η.Ε. (1948), κείμενο νομικά μη δεσμευτικό που ωστόσο επηρέασε ευθέως σειρά νομικών κειμένων που ακολούθησαν, **2)** η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση του δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (εφεξής ΕΣΔΑ), που κυρώθηκε στην Ελλάδα με το ν.δ. 53/1974, ιδίως το άρθρο 9 (βλ. παρακάτω στην ανάλυση των εξεταζόμενων αποφάσεων) και το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου αυτής (σημειώνεται ότι στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης σε εφαρμογή της ΕΣΔΑ λειτουργεί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο εξετάζει ατομικές ως επί το πλείστον προσφυγές για την προσβολή της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως θα δούμε και παρακάτω), **3)** το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (άρθρο 18) που κυρώθηκε με το νόμο 2462/1997, **4)** η Τελική Πράξη του Ελσίνκι του 1975 στη Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη

⁴⁶ Ανδρουτσόπουλος Γ., «Η θρησκευτική ελευθερία κατά την νομολογία του Αρείου Πάγου», 2010, σελ. 195.

⁴⁷ Παπαστάθης Χ., ο.π., σελ. 91, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 30, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 147, Ανδρουτσόπουλος Γ., ο.π., σελ. 196, Αποστολάκης Γ., «Οι προϋποθέσεις ιδρύσεως ναών και ευκτήριων οίκων ετεροδόξων και ετεροθρήσκων κατά την νομολογία», Αρμ. 2002, σελ. 1262-1265.

⁴⁸ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 20 επ., Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 125-136, Μάνεσης Α., ο.π., σελ. 248-249, Χρυσόγονος Κ., ο.π., σελ. 269, Δαγτόγλου Π., ο.π., σελ. 441, Βλ. και υπ' αριθμ. 2/2005 Γνωμ. Εισαγγελίας ΑΠ, ο.π.

Συνεργασία στην Ευρώπη, 5) η Διακήρυξη της Γενικής Συνελεύσεως του Ο.Η.Ε. του 1981 για την απάλειψη κάθε μορφής μισαλλοδοξίας και διακρίσεων που προέρχονται από την θρησκεία ή τις θρησκευτικές πεποιθήσεις (άρθρα 1,2,3,4,6), 6) ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴⁹ (άρθρο 10 αλλά και 21, 22), η οποία μάλιστα δυνάμει του άρθρου 6 της Σ.Ε.Ε. προσχώρησε στην ΕΣΔΑ, 7) η Οδηγία 2000/78/ΕΚ για την απαγόρευση των διακρίσεων στον τομέα της εργασίας μεταξύ άλλων και λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων (ενσωματώθηκε με τον ν. 3304/2005) κ.α.

Βέβαια, πέραν των παραπάνω νομοθετημάτων αυξημένης τυπικής ισχύος, η θρησκευτική ελευθερία στην Ελλάδα απολαμβάνει ρητής συνταγματικής κατοχύρωσης δυνάμει του **άρθρου 13** του Σ, του οποίου μάλιστα η παράγραφος 1 για την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως αποτελεί μη αναθεωρητέα διάταξη του Συντάγματος δυνάμει του άρθρου 110 Σ.

Δ) Συνέχεια επιχειρημάτων υπέρ της νομοκανονικής προσέγγισης του γάμου:

α) Μετά την απαραίτητη αυτή παρέκβαση σημειώνουμε επιπλέον, ότι με βάση το άρθρο 68 παρ. 1 υποπαρ. 3 ν. 4235/2014⁵⁰ ο κοινός νομοθέτης δέχθηκε ότι τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (Εκκλησία της Ελλάδος, Μητροπόλεις, Ενορίες, Μονές, Αποστολική Διακονία, Διορθόδοξο Κέντρο Εκκλησίας της Ελλάδος, βλ. άρθρο 1 ν. 590/1977) και ιδιωτικού δικαίου (εκκλησιαστικά ιδρύματα, Ιερά Προσκυνηματα, Μουσεία) ΔΕΝ ανήκουν στον Δημόσιο Τομέα και δεν εντάσσονται στους φορείς Γενικής Κυβέρνησης σε ό,τι αφορά 1) την οργάνωση και 2) την διοίκησή τους, 3) την εν γένει περιουσιακή και 4) λογιστική διαχείρισή τους, 5) τους λειτουργούς τους και 6) το προσωπικό τους, εκτός και αν ρητώς και αντιθέτως ορίζεται σε ειδική διάταξη. Άρα από 11-2-2014, οπότε και η ισχύει η παραπάνω διάταξη, οι φορείς της Εκκλησίας έχουν παύσει να διέπονται από τις νομοθετικές και κανονιστικές ρυθμίσεις που ισχύουν για τον Δημόσιο Τομέα και τη Γενική Κυβέρνηση επί των παραπάνω θεμάτων. Ταυτόχρονα η νομολογία του ΣτΕ (πιο μετριοπαθής: δεν μιλά για

⁴⁹ Δυνάμει του άρθρου 6 της Σ.Ε.Ε. έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

⁵⁰ Παπαγεωργίου Θ.Δ., ««Ατομικά δικαιώματα και «εσωτερικό δίκαιο» της Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη κατά την νομολογία», Νομοκανονικά 2/2016, σελ. 39 επ. (εδώ σελ. 45-46).

κρατικούς φορείς),⁵¹ και ιδίως του ΕΣΔΑ⁵² κατευθύνονται προς την άποψη ότι οι Εκκλησίες είναι μη κυβερνητικοί οργανισμοί που δεν ασκούν κυβερνητική εξουσία, ακόμη και εάν έχουν μορφή ν.π.δ.δ. Υπό το σκεπτικό αυτό (κυρίως του ΕΔΔΑ) δεχόμαστε ότι και η ίδια η Εκκλησία είναι φορέας του ατομικού δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας και έχει απαίτηση έναντι της Πολιτείας να το προστατεύει. Σε ενδεχόμενη πάλι σύγκρουση δικαιωμάτων της με τα μέλη της, αλλά και τρίτους ισχύει η τριτενέργεια. Βλ. σχετικά άρθρο 25 Σ. σύμφωνα με το οποίο: *«Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζονται»*.

Η παραπάνω σκέψη είναι εξόχως ενδιαφέρουσα υπό το πρίσμα ότι, τόσο η Πολιτεία, όσο και η Εκκλησία παράγουν κανόνες δικαίου, η πρώτη για το σύνολο των πολιτών και η δεύτερη για τους πιστούς της (που είναι ταυτόχρονα και πολίτες)⁵³. Με βάση λοιπόν το άρθρο 25 Σ οι περιορισμοί που μπορεί να επιβάλλει η Πολιτεία προς την Εκκλησία κατά την άσκηση των δικαιωμάτων θρησκευτικής και όχι μόνο υφής της τελευταίας θα πρέπει: *«να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από τον νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού, και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας»*.

Σημειώνεται μάλιστα ότι η ίδια η Πολιτεία με νόμο της, ήτοι το άρθρο 2 του νόμου 590/1977, όρισε ότι: *«Η Εκκλησία της Ελλάδος συνεργάζεται μετά της Πολιτείας, προκειμένου περί θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος, ως τα της χριστιανικής αγωγής της νεότητας, της εν τω στρατεύματι θρησκευτικής υπηρεσίας, της εξουψώσεως του θεσμού του γάμου και της οικογενείας...»*. Βεβαίως η διάταξη αυτή είναι πιο πολύ διακήρυξη αρχών και δεν έχει νομική δεσμευτικότητα, ήδη από το γράμμα της, ούτε θέτει ζήτημα εξουσιοδοτήσεως υπέρ της Εκκλησίας της Ελλάδος ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου (δυνάμει της παρ. 4 του άρθρου 1 του νόμου 590/1977) για την λήψη μέτρων. Ωστόσο καταδεικνύει τον κοινωνικό ρόλο της Εκκλησίας και τη de facto επιρροή που ασκεί κατά την θέσπιση σχετικών νομοθετημάτων. Είναι δηλαδή η Εκκλησία εκ των πραγμάτων ένας φορέας εξουσίας που

---

⁵¹ Ενδεικτικά: ΣτΕ 510/2015 σκ. 4, «Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου», 2015, σελ. 683, ΣτΕ 502/2011, Νομοκανονικά 1/2011, σελ. 158. Αλλά και γνμδ Ν.Σ.Κ. 796/1991 και 131/2012 σύμφωνα με τις οποίες τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ΔΕΝ είναι τμήμα της Δημόσιας Διοίκησης.

⁵² Αποφάσεις του ΕΔΔΑ της 6-9-1989 (Maximilian Rommelfanger v. Federal Republic of Germany) και της 9-12-1994 (Ιερές Μονές κατά Ελλάδος).

⁵³ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 6, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 101-102.

επηρεάζει την Πολιτεία, επομένως έχει ιδιαίτερη σημασία η εξέταση του γάμου από εκκλησιολογική άποψη.

β) Ζήτημα άλλωστε τίθεται και σε σχέση με την θέση των ίδιων των Ιερών Κανόνων στην ελληνική έννομη τάξη. Ειδικότερα έχει δημιουργηθεί το ζήτημα, με αφορμή την προβληματική διατύπωση του άρθρου 3 Σ, αν κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα όλοι οι κανόνες της Εκκλησίας ανεξαρτήτως των θεμάτων που ρυθμίζουν.⁵⁴

Έχουν υποστηριχθεί τρεις απόψεις:

Κατά την πρώτη άποψη όλοι οι ιεροί κανόνες είναι συνταγματικώς κατοχυρωμένοι, είτε αναφέρονται στο δόγμα είτε αναφέρονται στην διοίκηση της Εκκλησίας. Συνεπώς δεν είναι δυνατή η κατάργηση ή τροποποίηση των κανονικών διατάξεων με νόμο και αν κάποιος νόμος προσκρούει σε αυτούς είναι αντισυνταγματικός. **Είναι προφανές ότι αν γινόταν δεκτή αυτή η άποψη τότε οι νόμοι 1250/1982 και 1329/1983 θα κρίνονταν αντισυνταγματικοί και οι αλλαγές που επήλθαν στο δίκαιο του γάμου θα έπαυαν να έχουν ισχύ, εφόσον τα δικαστήρια δεν θα τις εφάρμοζαν ως αντίθετες στο Σύνταγμα.**

Κατά την δεύτερη άποψη η συνταγματική κατοχύρωση περιορίζεται μόνο στους δογματικούς κανόνες και όχι στους διοικητικούς.

Κατά την τρίτη άποψη πάλι, που κατά τον γράφοντα κρίνεται η ορθότερη, οι Ιεροί Κανόνες δεν έχουν αποκτήσει ισχύ κρατικών κανόνων δικαίου και μάλιστα αυξημένης τυπικής ισχύος, αλλά η αναφορά στο Σύνταγμα έχει σκοπό να εξασφαλίσει την δογματική ενότητα της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις λοιπές ομόδοξες Εκκλησίες.

Από την νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας⁵⁵ προκύπτει, ότι οι Ιεροί Κανόνες δεν είναι συνταγματικά κατοχυρωμένοι και επομένως μπορούν να μεταβάλλονται μονομερώς από τον κρατικό νομοθέτη και χωρίς την συναίνεση της Εκκλησίας οι μη βασικοί διοικητικοί κανόνες «προς το κοινό συμφέρον της Εκκλησίας και Πολιτείας», ενώ απαραβίαστοι είναι οι δογματικοί και βασικοί διοικητικοί κανόνες της Εκκλησίας.

---

⁵⁴ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 221 επ., Ανδρουτσόπουλος Γ., «Η θρησκευτική ελευθερία κατά την νομολογία του Αρείου Πάγου, 2010, σελ. 87-106, Παπαγεωργίου Θ.Δ., «Ατομικά δικαιώματα και «εσωτερικό δίκαιο» της Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη κατά την νομολογία», 2016, σημειώσεις ΠΜΣ Εκκλησιαστικού Δικαίου και του **Ιδίου** «Ατομικά δικαιώματα και «εσωτερικό δίκαιο» της Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη κατά την νομολογία», Νομοκανονικά 2/2016, σελ. 39 επ.

⁵⁵ **Ενδεικτικά:** ΣτΕ 139/1930, ΣτΕ Ολ. 609/1967, ΣτΕ Ολ. 3178/1976, ΣτΕ 2715/1984, ΣτΕ 5057/1987 (ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ).

Από την αδρομερή αυτή παρουσίαση προκύπτει λοιπόν ότι σε κάθε περίπτωση οι αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο είναι σύμφωνες με το Σύνταγμα. Απ' την άλλη βέβαια οι Ιεροί Κανόνες της Εκκλησίας, παρότι δεν αποτελούν κρατικούς κανόνες αυξημένης τυπικής ισχύος, κατοχυρώνονται σε κάθε περίπτωση στην μη αναθεωρητέα διάταξη του άρθρου 13 παρ. 1 Σ. (όπως σωστά δέχεται και ο καθηγητής Κονιδάρης, ο.π., σελ. 227) και δίνουν το δικαίωμα στην Εκκλησία να καλεί τους πιστούς της να συμμορφωθούν σε αυτούς, εφόσον δεν είναι αντίθετοι στην δημόσια τάξη, το Σύνταγμα και τους νόμους.

Για τους λόγους λοιπόν αυτούς είναι πολύ χρήσιμη η διεπιστημονική ουσιαστικά προσέγγιση του θεσμού του γάμου από την οπτική του πολιτειακού νομοθέτη, που δεσμεύει το σύνολο των πολιτών (και των χριστιανών εν προκειμένω) και καλείται να βρει λύσεις για την ισότιμη μεταχείρισή τους αξιολογώντας παράλληλα τις αναφερθείσες κοινωνικές αλλαγές, και από την οπτική της Εκκλησίας, που αποπνέει μία συγκεκριμένη κοσμοθεωρία και ηθική που έχει παγιωθεί σε ένα θρησκευτικό δόγμα. Με αυτόν τον τρόπο άλλωστε (γνώση και μελέτη του γενικότερου πλαισίου ως προς έναν θεσμό) οι δύο αυτές πλευρές θα μπορέσουν να συμπορευθούν σεβόμενη η μία την άλλη στην σημερινή κοινωνία της οικονομίας, της πολυπολιτισμικότητας, του διαδικτύου, της τεχνολογίας, των γρήγορων εξελίξεων κλπ.

γ) Εξαιτίας του περιορισμένου χώρου και χρόνου μίας διπλωματικής εργασίας η μελέτη θρησκευολογικά θα επικεντρωθεί ως επί το πλείστον στο μυστήριο του γάμου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος, που αποτελεί την επικρατούσα θρησκεία στην χώρα μας. Αναφέρουμε ωστόσο για την αποφυγή παρερμηνειών, ότι γίνεται δεκτό,⁵⁶ πως επικρατούσα θρησκεία στην

---

⁵⁶ Δαγτόγλου Π., ο.π., σελ. 460 επ. Βλ. ιδίως Γνωμ. Εισαγγελίας ΑΠ υπ' αριθμ. 2/2005, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, κατά την οποία: «**Η αναγόρευση από το Σύνταγμα, [άρθρο 3 παρ.1] της Ανατολικής Ορθόδοξης του Χριστού Εκκλησίας ως επικρατούσας δεν σημαίνει ότι αναγνωρίζει σ' αυτήν κανέναν κυριαρχικό ή ηγεμονικό ρόλο έναντι των άλλων θρησκειών. Με το όρο αυτόν απλώς τονίζεται ο κεντρικός ρόλος της ορθοδοξίας στην ιστορική πορεία του Ελληνισμού, ιδίως στα χρόνια της τουρκοκρατίας, και καθιστά θεμιτή μια ιδιαίτερη φροντίδα του κράτους για αυτήν, [Κ.Χρυσόγονος. Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα 2002 σελ.257]. Έκφραση της συνταγματικής κατοχυρωμένης θρησκευτικής ελευθερίας συνιστά το δικαίωμα της θρησκευτικής ισότητας, της ίσης δηλαδή μεταχειρίσεως, ανεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων, δικαίωμα το οποίο, άλλωστε, απορρέει και από την αρχή της ισότητας, με την οποία και διασταυρώνεται, [Κονιδάρης. άρθρο στην εφημ.ΤΟ ΒΗΜΑ της 29-04-2001]. Ωστόσο, πάγια γίνεται δεκτό, η συνταγματική αυτή διάταξη είναι εξοπλισμένη με κανονιστική δύναμη και επιτρέπει, χωρίς να επιτάσσει, μια ιδιαίτερη (ευνοϊκή) μεταχείριση της Εκκλησίας της Ελλάδος έναντι των άλλων θρησκειών, όπως ο καθορισμός των επίσημων αργιών και των κρατικών εορτασμών, σύμφωνα με το τυπικό της και η παρουσία των κληρικών της στις επίσημες εορτές. Η ευνοϊκή αυτή μεταχείριση πάντως δεν μπορεί να επεκτείνεται και στους πιστούς της θρησκείας, αυτής, γιατί κάτι τέτοιο θα σήμαινε ευθεία παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας και ισότητας των πολιτών, [Κ.Χρυσόγονος Ατομικά δικαιώματα 2003 σελ.257, Γ.Πινακίδης Μονομερείς ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο όνομα της επικρατούσας θρησκείας Το Σύντ.99/1105].**

Ελλάδα δεν σημαίνει ούτε κρατική ούτε επίσημη θρησκεία, ούτε συνεπάγεται εκ του Συντάγματος κυριαρχικό ή ηγεμονικό ρόλο μίας ορισμένης θρησκείας.⁵⁷

Συνεπώς η εξέταση του μυστηρίου του γάμου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος δεν σημαίνει ότι προστατεύεται μόνο αυτός ο τύπος θρησκευτικού γάμου στην ελληνική νομοθεσία. Το αντίθετο μάλιστα. Το άρθρο 1367 ΑΚ ρητά προβλέπει, ότι έγκυρος θρησκευτικός γάμος (εφόσον βέβαια τηρηθούν και οι λοιπές διατυπώσεις που θα αναφερθούν παρακάτω) είναι αυτός που τελείται είτε με ιερολογία από ιερέα της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας ή από λειτουργό άλλου δόγματος ή θρησκεύματος γνωστού στην Ελλάδα.⁵⁸

Χρήσιμη για την κατανόηση της διάταξης 1367 ΑΚ είναι η εξέταση της έννοιας της «γνωστής θρησκείας»

«**Γνωστή θρησκεία**»⁵⁹ θεωρείται αυτή της οποίας τα θεολογικά δόγματα και οι λατρευτικές εκδηλώσεις είναι ελεύθερα προσιτές σε οποιοδήποτε εκδηλώνει ενδιαφέρον να τα γνωρίσει, δεν προϋποτίθεται τελετή μύησης, ενώ επιπλέον οι σκοποί και η διοίκησή της είναι φανερές.⁶⁰ Συνεπώς οι διάφορες μυστικές εταιρείες που δεν επιτρέπουν την ελεύθερη πρόσβαση των ενδιαφερομένων στις δογματικές τους θέσεις, ή διατηρούν απόκρυφο το περιεχόμενο της λατρείας τους δεν μπορούν να θεωρηθούν γνωστές θρησκείες και δεν προστατεύονται συνταγματικά.⁶¹ Για τον χαρακτηρισμό ενός θρησκεύματος ως γνωστού **δεν** έχει σημασία ο αριθμός των πιστών, η παλαιότητα (αν εμφανίστηκε πριν ή μετά το Σύνταγμα ή θα εμφανιστεί στο μέλλον), αν συνιστά αίρεση ή σχίσμα άλλης θρησκείας, αν οι λειτουργοί

---

⁵⁷ Βέβαια κατά τον καθηγητή κ. **Κονιδάρη** «με τον τρόπο αυτό (καθιέρωση επικρατούσας θρησκείας) σχετικοποιείται το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, το οποίο ισχύει κατά το μέτρο που δεν έρχεται σε αντίθεση με την διάταξη αυτή (άρθρο 3), παρέχεται δε η δυνατότητα στην επικρατούσα θρησκεία να διεκδικεί αποφασιστική γνώμη σε θέματα της πολιτειακώς οργανωμένης κοινωνίας (βλ. άρθρο 2 Κ.Χ.)»

⁵⁸ Αγαλλοπούλου Π., ο.π., σελ. 172, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 852, αρ. 17.

⁵⁹ Ενδεικτικά: Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 88., Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 43, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 101, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 90, Ανδρουτσόπουλος Γ., ο.π., σελ. 243-247.

⁶⁰ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 30-31, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 147-149, Δαγτόγλου Π., ο.π., σελ. 464, Χρυσόγονος Κ., ο.π., σελ. 283-284. Βλ και **ΣτΕ 1842/1992**, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, κατά την οποία «Επειδή, σύμφωνα, άλλωστε με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου τούτου, το άρθρον 13 του ισχύοντος Συντάγματος κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα των οπαδών των διαφορών θρησκευτικών δοξασιών να ασκούν ελευθέρως και ανεμποδίστως την λατρεία, με τις προϋποθέσεις που ορίζονται σ' αυτό και συνίστανται στον χαρακτήρα της θρησκευτικής δοξασίας ως γνωστής και όχι κρύφιας, την μη προσβολή της δημοσίας τάξεως ή των χρηστών ηθών και την μη άσκηση προσηλυτισμού». Βλ. και ΣτΕ 2105/1975 Ολομ., ΣτΕ 2106/1975 Ολομ., ΣτΕ 2004/1991 Τμ. Δ'.

⁶¹ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 30-31, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 147-148, Παπαστάθης Χ., ο.π., σελ. 99-100.

του στερούνται ιερωσύνης με την καθιερωμένη στην Ορθόδοξη Εκκλησία έννοια του όρου, αν διατηρεί διοικητικές αρχές, μυστήρια ή άλλα χαρακτηριστικά⁶². Υποστηρίζεται ότι δεν απαιτείται να πρόκειται για αναγνωρισμένο θρησκειομα ή δόγμα, αρκεί η διδασκαλία και η λατρεία του να είναι φανερές εν τοις πράγμασι στην ελληνική κοινωνική πραγματικότητα⁶³. Επίσης δεν σχετίζεται με την ιδιότητά της θρησκείας ως γνωστής και βέβαια δεν την αναιρεί η τυχόν άσκηση προσηλυτισμού από οπαδούς της.⁶⁴

Ήδη με τον νόμο 4301/2014 (άρθρο 17) καθιερώθηκε *τεκμήριο γνωστής θρησκείας*.⁶⁵ Σύμφωνα με την διάταξη *«Τεκμαίρεται ως γνωστή θρησκεία κάθε θρησκεία και δόγμα που για την άσκησή της δημόσιας λατρείας της, τελεί σε ισχύ σχετική άδεια ίδρυσης και λειτουργίας ναού ή ευκτήριου οίκου της»*.⁶⁶

Με αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας έχουν κριθεί ως «γνωστές θρησκείες» μεταξύ άλλων⁶⁷ οι Μεθοδιστές, οι Αντβεντιστές της Έβδομης Ημέρας, οι Μορμόνοι, οι Ευαγγελικές Εκκλησίες, **οι Μάρτυρες του Ιεχωβά**⁶⁸ κ.α. **Συνεπώς οι πιστοί και των παραπάνω θρησκευτικών κοινοτήτων μπορούν, εφόσον το επιθυμούν, να τελέσουν θρησκευτικό γάμο ο οποίος πέρα από τον μυστηριακό-ηθικό χαρακτήρα του παράγει ταυτόχρονα νομικές συνέπειες στο πλαίσιο της Ελληνικής Πολιτείας.**

Εφόσον λοιπόν ο γάμος ιερολογείται από λειτουργό δόγματος ή θρησκευματος μη γνωστού στην Ελλάδα για την Πολιτεία είναι ανυπόστατος (δεν παράγει δηλαδή καμία έννομη συνέπεια, είναι ανύπαρκτος και δεν απαιτείται να εκδοθεί προς τούτο διαπλαστική απόφαση, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις του άκυρου και του ακυρώσιμου γάμου).⁶⁹

⁶² Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 31, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., 148-149, Χρυσόγονος Κ., ο.π., σελ. 283-284, Παπαστάθης Χ., ο.π., σελ. 100, Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., άρθρο 1367, αρ. 16.

⁶³ Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 42, Τρωϊάνος Σ., ο.π., σελ. 594, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 852, αρ. 17.

⁶⁴ Χρυσόγονος Κ., ο.π., σελ. 284.

⁶⁵ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 31.

⁶⁶ Κονιδάρης Ι., «Θεμελιώδεις Διατάξεις Σχέσεων Κράτους-Θρησκευμάτων», Τρίτη έκδοση, 2016, σελ. 54.

⁶⁷ Παπαστάθης Χ., ο.π., σελ. 100, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 31, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 148.

⁶⁸ ΟΛΣΤΕ 2105-2106/1975, ΝοΒ 23, σελ. 1203-1204, ΣΤΕ 3601/1990, ΝοΒ 39, σελ. 450-455 με σημ. Ρώτη και Κρίππα, ΣΤΕ 3533/1986, 3601/1990, 1355/1991, πρβλ. Κονιδάρης Ι., «Νομική Θεωρία και Πράξη για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά», 2005., Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, 1985, σελ. 73-74, με απόσπασμα της υπ' αριθμ. 2016/1975 απόφασης της Ολομέλειας του ΣΤΕ, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 101. Ως «γνωστή θρησκεία» έχουν κρίνει τους Μάρτυρες του Ιεχωβά και οι εξής πολιτικές αποφάσεις: ΕΦΑΘ 1843/1987, ΝοΒ 1987, σελ. 782-783, ΜονΠρωτΠατρ 695/1989, ΕΛΛΔνη 1990, σελ. 1350-1351 με σχόλιο Γ. Διαμαντόπουλου.

⁶⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 117.

III. ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ-ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ:

Για την καλύτερη κατανόηση των παραπάνω και πριν την εξέταση της διαδικασίας τέλεσης γάμου από νομοκανονική άποψη θα προηγηθούν ορισμένες γενικές παρατηρήσεις αναφορικά με τα χαρακτηριστικά του οικογενειακού δικαίου που αποτυπώνονται στο γάμο, τις θεμελιώδεις έννοιές του, ήτοι την οικογένεια και τον γάμο και την αντιμετώπιση του γάμου από τον πολιτειακό νομοθέτη και την Εκκλησία. Ειδικότερα:

A) Αναγκαστικός χαρακτήρας:

Το αυξημένο ενδιαφέρον της κοινωνίας και της πολιτείας για τα οικογενειακά ζητήματα εκδηλώνεται στις διατάξεις του οικογενειακού δικαίου με ποικίλους τρόπους όπως η έντονη τυπικότητα κατά τη σύσταση (όπως θα δούμε παρακάτω)⁷⁰ ή τη λύση των οικογενειακών σχέσεων ή με την καθιέρωση του λειτουργικού χαρακτήρα των οικογενειακών δικαιωμάτων.⁷¹ Η σημαντικότερη όμως εκδήλωση αυτού του ενδιαφέροντος είναι ο αναγκαστικός χαρακτήρας των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου σε αντίθεση με άλλους κλάδους δικαίου, όπως το ενοχικό δίκαιο, όπου βασική αρχή είναι η ελευθερία των συμβατικών σχέσεων (361 ΑΚ), η οποία άλλωστε στηρίζεται στο άρθρο 5 Σ περί ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, και δίνει το δικαίωμα στα μέρη να διαμορφώσουν κατά την βούλησή τους τα μεταξύ τους συμφωνηθέντα.⁷²

Βέβαια ήδη παραπάνω ειπώθηκε, ότι στην σύγχρονη εποχή διαρκώς κερδίζει έδαφος η αντίληψη ότι ο γάμος και η οικογένεια είναι ιδιωτικές υποθέσεις που απαιτούν την μικρότερη δυνατή παρέμβαση από μέρους του κράτους. Η αντίληψη αυτή εκφράστηκε με την εισαγωγή του θεσμού του «συμφώνου συμβίωσης» με τους νόμους 3719/2008 και 4356/2015, όπου τα μέρη έχουν περισσότερες δυνατότητες έκφρασης της ιδιωτικής τους αυτονομίας.

Παρόλα αυτά μέχρι και σήμερα στο οικογενειακό δίκαιο υπερισχύει ο αναγκαστικός χαρακτήρας των διατάξεων. **Έτσι ειδικά για τον γάμο οι κανόνες που διέπουν τις προϋποθέσεις, τη διαδικασία τέλεσης, την ακύρωσή του κ.α. είναι κανόνες δημόσιας**

⁷⁰ Ενδεικτικά: Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 82.

⁷¹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 3-5, Γεωργιάδης Απ., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2014, σελ. 25-26, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 6-7, Χρυσανθή Χ.Κ., «Πολιτικό γάμος-σύμφωνο συμβίωσης: από τη θεώρηση της ενίσχυσης της αυτονομίας στο οικογενειακό δίκαιο, Νομοκανονικά 2/2015, σελ. 198, Γεωργιάδου Μ., «Γάμος» σε συλλογικό έργο «Εφαρμογές Ειδικών Αστικών Νόμων», 2015, σελ. 849, αρ. 1.

⁷² Μ. Καράσης, «Γάμος και Οικογένεια ως Δικαιικοί Θεσμοί», 1994, σελ. 23.

τάξης, που δεσμεύουν τα ζευγάρια και δεν επιτρέπουν την πρωτοβουλία τους για διαφορετική ρύθμιση των μεταξύ τους σχέσεων. Οποιαδήποτε λοιπόν αντίθετη συμφωνία είναι άκυρη και δεν έχει ισχύ, αν κάποιο από τα μέρη αργότερα θελήσει να υποχρεώσει το άλλο μέρος στην εκπλήρωσή της. Σημειώνεται ωστόσο ήδη από τώρα ότι η προβολή ένστασης για ακυρότητα συμφωνίας μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα ενδεχομένως να έχει καταχρηστικό χαρακτήρα (281 ΑΚ).

Β) Υποχώρηση του εθνικού χαρακτήρα σε σχέση με το παρελθόν:

Το οικογενειακό δίκαιο συνδέεται στενότερα με τα ήθη κάθε λαού⁷³ και αποτελεί έναν από τους κλάδους δικαίου στους οποίους ο νομοθέτης πριν οποιαδήποτε μεταβολή καλείται να εκτιμήσει αν πράγματι η κοινωνία, οι αντιλήψεις και οι πρακτικές της έχουν αλλάξει, διαφορετικά θα υπάρχει δυσαρμονία μεταξύ των νομικών διατάξεων και των ηθών του λαού και ουσιαστικά δεν θα αποτυπώνεται η λαϊκή βούληση και κυριαρχία. Παλιότερα λοιπόν πριν την τεχνολογική και οικονομική ανάπτυξη, την επικοινωνία μεταξύ των λαών και την δημιουργία της λεγόμενης πολυπολιτισμικότητας οι διατάξεις οικογενειακού δικαίου είχαν έντονα εθνικό χαρακτήρα.

Στην Ελλάδα ο εθνικός χαρακτήρας ήταν έντονος λόγω των ηθών και παραδόσεων που επικρατούσαν ήδη από την εποχή της τουρκοκρατίας⁷⁴. Ταυτόχρονα αυτή η ξεχωριστή εθνική φυσιογνωμία ενισχυόταν και από τις επιδράσεις που ασκούσε η επικρατούσα θρησκεία της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας. Η αποκλειστικότητα του θρησκευτικού τύπου του γάμου, η νομοθετική κατοχύρωση κωλυμάτων που δέχεται η Εκκλησία με βάση τους κανόνες της⁷⁵, η αρμοδιότητα του επιχώριου επισκόπου να επιχειρεί την συμφιλίωση των συζύγων πριν από κάθε διαζύγιο⁷⁶ ήταν μερικές μόνο από αυτές τις εκφάνσεις.

---

⁷³ Παπαχρίστου Αθ, ο.π., σελ. 7 επ., Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 5, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 6-8. Αξίζει ότι να σημειωθεί ότι ο καθηγητής Παπαχρίστου σημειώνει ότι: «Η υπαγωγή των οικογενειακών σχέσεων σε κανόνες τόσο νομικούς, όσο και εξωνομικούς (κανόνες ηθών), συνυφαίνεται με τη διαμόρφωση δύο συναφών, αλλά διαφορετικών επιστημονικών κλάδων: την Κοινωνιολογία της Οικογένειας και την Κοινωνιολογία του Οικογενειακού Δικαίου», Οικογενειακό Δίκαιο, 2014, σελ. 14-15, Ιατρού Γ.Κ., ο.π. σελ. 87, Κουμάντος Γ., «Το οικογενειακό δίκαιο ως σημείο αναμέτρησης», *Digesta*, 2005, σελ. 119.

⁷⁴ Χρυσαγή Χ.Κ., ο.π., σελ. 198.

⁷⁵ Κωσταράς Γ., «Ιεροί Κανόνες και Οικογενειακόν Δίκαιο», *Θεολογία*, 1992, σελ. 294-295, Τρωϊάνος Σ., «Το Δίκαιον του θρησκευτικού γάμου μετά τον ν. 1250/1982, ΝοΒ 30, σελ. 593 επ.

⁷⁶ Βλ. άρθρο 50 ν. 590/1977 παρ. 1 και άρθρο 5 ν. 1250/1982, όπως και Κονιδάρη Ι., «Θεμελιώδεις Διατάξεις Σχέσεων Κράτους Θρησκευμάτων», Γ' Έκδοση, 2016, σελ. 154 με σημείωση σύμφωνα με την οποία: «Οι διατάξεις των άρθρων 593 επ. ΚΠολΔ, που προέβλεπαν την απόπειρα συνδιαλλαγής

Σήμερα ο εθνικός χαρακτήρας των διατάξεων που διέπουν τις οικογενειακές σχέσεις υποχωρεί λόγω των κοινωνικοοικονομικών μεταβολών και της απεριόριστης επικοινωνίας μεταξύ των λαών (ιδίως μέσω του διαδικτύου και της σύγχρονης κοινωνίας της πληροφορίας)⁷⁷. Ταυτόχρονα η συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. και στο Συμβούλιο της Ευρώπης έχει δημιουργήσει υποχρέωση για εναρμόνιση της με τα κοινοτικά νομοθετήματα και την ΕΣΔΑ (νομολογιακή εφαρμογή της μέσω του ΕΔΔΑ, όπως είδαμε και παραπάνω) αντίστοιχα. Έτσι με σειρά νομοθετημάτων και ιδίως δυνάμει των νόμων 1250/1983, 1329/1983, 3089/2002 (ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή), 3719/2008, 4356/2015 το ελληνικό οικογενειακό δίκαιο έχει εναρμονιστεί σε μεγάλο βαθμό με τις διεθνείς εξελίξεις.

Παρόλα αυτά το οικογενειακό δίκαιο δεν είναι πλήρως εκκοσμικευμένο⁷⁸ και δικαιολογημένα. Ειδικότερα οι επιδράσεις της ελληνικής χριστιανορθόδοξης εκκλησίας εξηγούνται λόγω των στενών σχέσεων μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας που ανάγονται στην βυζαντινή περίοδο, όπου επικρατούσε σε γενικές γραμμές (αν και οι θεωρητικοί δεν έχουν καταλήξει πλήρως) ένα σύστημα *συναλληλίας*.⁷⁹

Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η στήριξη που παρείχε ο Μέγας Κωνσταντίνος στους Χριστιανούς, η οποία οδήγησε σταδιακά στην ανάδειξη του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας του κράτους και την ανύψωση της Εκκλησίας σε κρατικό θεσμό επέδρασε ουσιαστικά στη διαμόρφωση της «βυζαντινής», όπως την ξέρουμε, φυσιογνωμίας του κράτους. Δεν ήταν σπάνιο το φαινόμενο, κληρικοί να παίζουν πολιτικό ρόλο, παρά τη σχετική απαγόρευση των ιερών κανόνων. Η πολιτική αυτή δραστηριότητα δεν εκδηλώνεται μόνο στο ανώτατο επίπεδο, όπως όταν ο πατριάρχης αναλάμβανε επίτροπος του ανήλικου αυτοκράτορα, αλλά και όταν χαμηλού βαθμού κληρικοί ή μοναχοί διορίζονταν σε κρατικές θέσεις ή επηρέαζαν παρασκηνιακά τα πράγματα. Στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να ενταχθεί και η όλο

των συζύγων ενώπιον του Επισκόπου ως προϋπόθεση για την έγερση αγωγής διαζυγίου, καταργήθηκαν με το άρθρο 5 ν. 1250/1982».

⁷⁷ Φ. Ευαγγελίδου-Τσιρκικά, «Γάμος μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου «Η υπόθεση της Τήλου», ως ένα παράδειγμα της μεθοδολογίας του ιδιωτικού δικαίου, ΕφΑΔ 2009, σελ. 1296-1297,

⁷⁸ Σταθόπουλος Μιχαήλ, «Εκκοσμίκευση του οικογενειακού δικαίου στην Ελλάδα-Οι λοιποί στόχοι της μεταρρύθμισης του 1982-1983 και ειδικά η κατάργηση κωλυμάτων», Μελέτες ΙΙΙ, 2015, σελ. 469επ., Κωσταράς Γ., ο.π., σελ. 294.

⁷⁹ Τρωϊάνος Σ. – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, «Ιστορία Δικαίου», Δ' Έκδοση, 2010, σελ. 176, Παπαγιάννη Ελ., Αρναούτογλου Ηλ., Δημοπούλου Αθ., Καράμπελας Δημ., Λιαρμακόπουλος Αλ., Χατζάκης Ι., Χέλμης Ανδ., «Ιστορία Δικαίου», 2015, σε www.kallipos.gr, σελ. 152, Παναγιωτάκος Π., «Η Εκκλησία εν τη Πολιτεία», 1966, σελ. 333. **ΑΝΤΙΘΕΤΟΣ ο Παπαστάθης, ο οποίος κάνει λόγο για σύστημα «καισαροπαπισμού στο Βυζάντιο», Βλ. ο.π., σελ. 13-15.**

αυξανόμενη συμμετοχή της Εκκλησίας στην απονομή της δικαιοσύνης, που εκδηλώνεται με ιδιαίτερη ενάργεια κατά την ύστερη περίοδο. Από την άλλη μεριά, οι αυτοκράτορες αναμείχθηκαν έντονα στην εκκλησιαστική ζωή και μάλιστα συχνά νομοθέτησαν για ζητήματα που αφορούσαν την Εκκλησία. Οι ανάμειξή τους άγγιξε κάποτε και δογματικά ζητήματα. Το γεγονός αυτό δεν δηλώνει απαραίτητα το προσωπικό ενδιαφέρον κάποιου αυτοκράτορα για τέτοιου είδους θέματα, αλλά συχνά οφειλόταν σε πολιτικούς λόγους, γιατί η κοινή πίστη αποτελούσε παράγοντα συνοχής για τον πληθυσμό της αυτοκρατορίας, ενώ οι δογματικές έριδες και οι αιρέσεις μπορούσαν να οδηγήσουν στη διάσπασή της. Οι αυτοκρατορικές επεμβάσεις ήταν πάντως, κατά κανόνα, καλοδεχούμενες από την εκκλησιαστική ομάδα υπέρ της οποίας γίνονταν (και λογικώς, αφού την στήριζαν), αλλά βεβαίως προκαλούσαν την αντίδραση των αντιθέτων.

Ειδικά ως προς το γάμο αναφέρεται ότι η Εκκλησία από πολύ νωρίς απαίτησε από τα μέλη της να μην αρκούνται στην απλή συμφωνία που προέβλεπε το ρωμαϊκό και στην συνέχεια βυζαντινό δίκαιο για την σύναψη γάμου, αλλά να επιζητούν την ιερολογία του, η οποία τελικώς έγινε και για την Πολιτεία, με την Νεαρά 89 του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ', το έτος 893, συστατικό στοιχείο του γάμου⁸⁰. Κατά τα λοιπά, η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν διαμόρφωσε ίδιο δίκαιο του γάμου, αλλά κατά κανόνα συμμορφώθηκε με τις προϋποθέσεις και τα κωλύματα που καθιέρωνε ο πολιτειακός νομοθέτης, τα οποία όμως ουσιαστικώς πέτυχε να συνδιαμορφώσει ή και να εγκρίνει.⁸¹ Σημειώνουμε ότι στην Δύση η ιερολογία ως υποχρεωτικός συστατικός τύπος του γάμου καθιερώθηκε πολύ αργότερα, ήτοι το 1653, από τη Σύνοδο του Τριδέντου.

Η αποφασιστική σημασία της Εκκλησίας στη ελληνική κοινωνία έφθασε στο αποκορύφωμά της κατά την περίοδο της οθωμανικής κατοχής, στην οποία υποκατάστατο του Ελληνικού κράτους ήταν τρόπον τινά η Εκκλησία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, πρώτη πράξη του Σουλτάνου ήταν η παραχώρηση προνομίων στον Πατριάρχη για την απονομή δικαιοσύνης σε θέματα οικογενειακού δικαίου (σε θέματα που βεβαίως δεν τον ενδιέφεραν).⁸²

---

⁸⁰ Ανδρουτσόπουλος Γ., «Οι μικτοί γάμοι κατά την πολιτειακή νομοθεσία, στο μεταίχμιο νομιμότητας και κανονικότητας», Νομοκανονικά 1/2016, σελ. 10.

⁸¹ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 221, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 82-83, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 253, Γιάγκος Θ., «Προσεγγίσεις στην κανονική διδασκαλία περί γάμου. Κανόνες και λατρεία», σελ. 289-328.

⁸² Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 120.

Μετά την ελληνική επανάσταση και την απόκτηση της ανεξαρτησίας του, ο ελληνικός λαός οργανώθηκε μεν σε κοσμικό κράτος, το οποίο όμως διατηρούσε σημαντικά στοιχεία θρησκευτικού χαρακτήρα⁸³, σε συμφωνία με την ιστορική παράδοση του έθνους. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η λαϊκή παροιμία σύμφωνα με την οποία: «*όλα τα κάνουν οι άνθρωποι, μόνο το γάμο ο Θεός*», η οποία αποπνέει έντονα το συλλογικό ασυνείδητο για την ιερολογία του γάμου.⁸⁴

Στο ελληνικό σύστημα λοιπόν οι σχέσεις μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας διαπλέκονται λόγω αναγνώρισης, ως ένα βαθμό, αρμοδιοτήτων της Πολιτείας σε εκκλησιαστικά ζητήματα και της Εκκλησίας σε πολιτειακά.⁸⁵ Το κράτος επεμβαίνει στην εκκλησία, όχι όμως με βίαια μέσα, όπως στον καισαροπαπισμό. Η ανάμιξη της Πολιτείας οριοθετείται από νόμους και εκφράζεται με νόμους. Ενδεικτικά αναφέρονται: **α)** η ψήφιση από την Πολιτεία του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας (ν. 590/1977) δυνάμει του άρθρου 72 παρ. 1 Σ, σύμφωνα με το οποίο είναι αρμόδια η Ολομέλεια της Βουλής για την ψήφιση νόμων με εκκλησιαστικό περιεχόμενο, χωρίς βέβαια να είναι υποχρεωτική και αποκλειστική υπέρ της Πολιτείας αυτή η αρμοδιότητα, **β)** το σύνολο των λειτουργικών εξόδων της Ορθόδοξης Εκκλησίας έχει αναληφθεί από το δημόσιο ταμείο (Α.Ν. 536/1945 «*περί ρυθμίσεως των αποδοχών του ορθόδοξου εφημεριακού κλήρου της Ελλάδος, του τρόπου πληρωμής αυτών και περί καλύψεως της σχετικής δαπάνης*», Α.Ν. 469/1968 «*περί μισθολογικής διαβαθμίσεως του εφημεριακού κλήρου της Εκκλησίας της Ελλάδος*», άρθρο 8 ν. 1041/1980 περί κρατικής μισθοδοσίας των αρχιερέων κλπ.,⁸⁶ **γ)** η Εκκλησία, οι μητροπόλεις, οι μονές, οι ενορίες (ναοί) κλπ έχουν περιληφθεί νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου δυνάμει του άρθρου 1 παρ. 4 του ν. 590/1977⁸⁷, **δ)** το εορτολόγιο, οι επίσημες τελετές και αργίες των δημόσιων υπηρεσιών καθορίζονται κυρίως σύμφωνα με τον εορτολογικό κύκλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, **ε)** στο

---

⁸³ Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ απόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «*Στη ρύθμιση των θετικών και ιδίως των αρνητικών προϋποθέσεων (κωλυμάτων) του γάμου αφιερώθηκαν στη βυζαντινή εποχή πολλές διατάξεις της εκκλησιαστικής νομοθεσίας – τόσο πολιτειακής όσο και καθαρά εκκλησιαστικής προελεύσεως. Οι διατάξεις αυτές που διατήρησαν την ισχύ τους σε όλη την περίοδο της οθωμανικής κατακτήσεως και επί ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (πάνω από 100 χρόνια) μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, είχαν αντικατασταθεί από τη νεώτερη ελληνική νομοθεσία (άρθρα 1350 επ. ΑΚ στην αρχική τους μορφή), την οποία επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό*».

⁸⁴ Πολίτου Ν., «Παροιμίες», τομ. Γ', σελ. 383.

⁸⁵ Σταθόπουλος Μιχ., ο.π., σελ. 470.

⁸⁶ Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 76.

⁸⁷ Βλ. ωστόσο **Παπαγεωργίου Θ.Δ.** στην μελέτη του «*Ατομικά Δικαιώματα και «εσωτερικό δίκαιο» της Εκκλησίας στη ελληνική έννομη τάξη κατά την νομολογία*», Νομοκανονικά 2/2016, σελ. 39 επ., σύμφωνα με τα παραπάνω αναφερθέντα.

άρθρο 2 του ν. 590/1977, προβλέπεται, μεταξύ άλλων, η συνεργασία της Εκκλησίας με την Πολιτεία στα ζητήματα του γάμου και της οικογένειας καθώς και της χριστιανικής αγωγής της νεότητας κ.α.

Με αυτόν τον τρόπο αναπτύχθηκε ένα σύστημα σχέσεων μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας διαφορετικό από τα συστήματα πλήρους ή ήπιου χωρισμού που επικρατούν σε άλλα κράτη. Το λεγόμενο σύστημα της νόμου κρατούσης Πολιτείας⁸⁸.

Ιδιαίτερη λοιπόν προβληματική αποτελεί η διατήρηση του θρησκευτικού τύπου του γάμου, ο οποίος κατά τον γράφοντα πρέπει να διατηρηθεί, διότι αφενός η ελληνική κοινωνία, παρά τις αλλαγές διατηρεί, την «θρησκευτικότητά» της, αφετέρου στο πλαίσιο της θρησκευτικής ελευθερίας μπορεί να ενταχθεί η αξίωση εκ μέρους των κοινωνιών κάθε θρησκευτικής κοινότητας της αποδοχής από την πολιτεία ως νόμιμου τύπου τέλεσης του γάμου του θρησκευτικού μυστηρίου χωρίς την υποχρέωση και άλλης (διοικητικής φύσεως) τελετής για την εγκυρότητα σύναψής του.⁸⁹

IV. Η «ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»:

Η οικογένεια είναι κατά πρώτο λόγο έννοια κοινωνιολογική, και σε κάθε περίπτωση αποτελεί έννοια δυναμική, εξελισσόμενη με την πάροδο των ετών, ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις⁹⁰. Ο όρος υποδηλώνει την πρωταρχική κοινωνική ομάδα, που ο δεσμός των μελών της συνυφαίνεται καταρχήν με βιολογικό γεγονός: Σεξουαλική σχέση ή τεκνοποιία. Αποτελεί λοιπόν κατά πρώτον κοινωνικό θεσμό και μάλιστα θεμελιακό της κοινωνίας διαχρονικά.⁹¹

Η κοινωνιολογική έννοια της οικογένειας διαπλέκεται με τη διάκριση ανάμεσα σε «ευρεία» ή «πατριαρχική» οικογένεια, που επικρατούσε σε παλαιότερες και πιο πρωτόγονες κοινωνίες επιτελώντας πολλές λειτουργίες (οικονομική, θρησκευτική, πολιτική, εκπαιδευτική μονάδα), και σε «πυρηνική» ή «συζυγική» οικογένεια (γονείς-παιδιά), που επικρατεί στις σύγχρονες κοινωνίες, με ρόλο περισσότερο ηθικό μεταξύ των μελών της (χώρος ανάπτυξης συναισθημάτων, αγάπης και συντροφικότητας) και με χαρακτήρα καταναλωτή.⁹² Άλλες

⁸⁸ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 64., Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 71 και 77, Παπαστάθης Χ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», τεύχος πρώτο, 2007, σελ. 27.

⁸⁹ Για περισσότερα βλ. παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο περί του τύπου του γάμου.

⁹⁰ Μ. Νάνου., ο.π., σελ. 570.

⁹¹ Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 570.

⁹² Παπαχρίστου Αθ., ο.π. σελ. 1-2, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 18-22.

διακρίσεις είναι αυτές ανάμεσα σε «άρτια»/ «ολοκληρωμένη» οικογένεια και σε «μη άρτια»/«ατελή» οικογένεια (μη άρτια/ατελής είναι η μονογονεϊκή οικογένεια, η οικογένεια χωρίς παιδιά, η οικογένεια κατόπιν θανάτου κάποιου μέλους) και σε «πολυγαμική» ή «μονογαμική» οικογένεια.⁹³

Νομικά η οικογένεια βασίζεται καταρχήν στον θεσμό του γάμου, ως κοινωνικά επιδοκιμαζόμενη μορφή ετερόφυλων σχέσεων, χωρίς όμως να αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την προστασία της οικογένειας η σύναψη γάμου. Σε μία προσπάθεια μάλιστα ευρύτερου ορισμού γίνεται δεκτό, ότι πλέον οικογένεια είναι το σύνολο των προσώπων που συνδέονται μεταξύ τους είτε με γάμο είτε με σύμφωνο συμβίωσης είτε με την γέννηση είτε με υιοθεσία.⁹⁴

Η οικογένεια ως νομική έννοια δεν προσδιορίζεται νομοθετικά⁹⁵ παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις (βλ. ΑΚ 932, 1929, 1930, 2010), ούτε έχει νομική προσωπικότητα, δεν είναι δηλαδή υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Επειδή δεν υπάρχει νομοθετικός ορισμός της οικογένειας, το περιεχόμενο της τελευταίας είναι ελαστικό και διαμορφώνεται ανάλογα με τις ανάγκες που καλείται να εξυπηρετήσει μία ορισμένη ρύθμιση⁹⁶.

Τονίζεται ότι η οικογένεια σαν θεσμός προστατεύεται στο άρθρο 21 παρ. 1 Σ, στο άρθρο 9 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., στα άρθρα 8 και 12 της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 23 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του ΟΗΕ.⁹⁷

Α) Ειδικότερα το άρθρο 21 παρ. 1 Σ ορίζει ότι *«Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους»*. Όσον αφορά την έννοια της οικογένειας κατά το Σύνταγμα είναι κρατούσα μάλλον η άποψη, ότι η «οικογένεια» που προστατεύεται στο Σύνταγμα είναι μόνον αυτή που περιλαμβάνει τέκνα (ανεξάρτητα αν αυτά είναι βιολογικά ή υιοθετημένα και αν αυτά

---

⁹³ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Έφη, ο.π., σελ. 20-22, Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 570.

⁹⁴ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 8.

⁹⁵ Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 569 επ.

⁹⁶ Είδαμε παραπάνω από την εγκύκλιο του ΙΚΑ ότι μεταξύ των δεσμευμένων με σύμφωνο συμβίωσης υπάρχουν οικογενειακά δικαιώματα. Επίσης νομολογιακά στο δίκαιο της ψυχικής οδύνης (932 ΑΚ) γίνεται δεκτό ότι στην οικογένεια του θύματος περιλαμβάνονται οι εγγύτεροι και στενώς συνδεδεμένοι με το θύμα συγγενείς, οι οποίοι δοκιμάστηκαν ψυχικά από την απώλειά του ανεξάρτητα από το αν διέμεναν μαζί ή όχι, χωρίς όμως να περιλαμβάνεται στον κύκλο αυτών των ατόμων το άτομο με το οποίο ο θανών συζούσε σε ελεύθερη ένωση. Ενδεικ. βλ. ΑΠ 1141/2007 ΝοΒ 2007, σελ. 2334, ΑΠ 520/2009, ΝοΒ 2009, σελ. 1706, ΑΠ 486/2011 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

⁹⁷ Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 574.

προέρχονται από γάμο ή όχι). Προστατεύεται δηλαδή μόνο η οικογένεια υπό στενή έννοια ή πυρηνική οικογένεια.⁹⁸

Αν ωστόσο αυτή εκλείπει π.χ λόγω θανάτου των γονιών γίνεται δεκτό ότι η κοινότητα που ενδέχεται να σχηματιστεί (π.χ. συμβίωση των τέκνων με τους παππούδες), εφόσον εξυπηρετεί τον σκοπό της συντήρησης και της προαγωγής πρέπει να προστατεύεται.⁹⁹ Η διασταλτική αυτή ερμηνεία κρίνεται ορθή και δεν φέρνει σε αντίθεση με το Σ και διατάξεις του ΑΚ, όπου έχει επικρατήσει ο τύπος της μικρής πυρηνικής οικογένειας (γονείς-παιδιά) με ορισμένες παρεκκλίσεις απότερων συγγενών (παππούς, γιαγιά, θείοι) ιδίως σε περιπτώσεις διατροφών, εφόσον οι γονείς του τέκνου δεν είναι σε θέση να δώσουν διατροφή (βλ. ΑΚ 1490 παρ. 1 εδ. α')¹⁰⁰.

Βέβαια υπό την άποψη αυτή δεν προστατεύονται τα άτεκνα -έγγαμα ή άγαμα- ζευγάρια¹⁰¹, ούτε τα ομόφυλα ζευγάρια, εφόσον δεν μπορούν να αποκτήσουν από κοινού παιδί.¹⁰²

Η άποψη αυτή θεμελιώνεται στο γράμμα της διάταξης του άρθρου 21 παρ. 1 Σ, που διακρίνει τον γάμο από την οικογένεια, παρέχοντας ξεχωριστή προστασία στον πρώτο, ώστε η οικογένεια κατά την διάταξη αυτή συνιστά ένα ευρύτερο σύνολο από αυτό που συγκροτείται με την σύναψη γάμου. Ταυτόχρονα, επειδή το γράμμα της ίδιας διάταξης κάνει λόγο για *συντήρηση και προαγωγή του Έθνους*, γίνεται δεκτό ότι προστατεύεται η κοινωνική ομάδα «οικογένεια» που διαθέτει παιδιά.

Η άποψη αυτή βρίσκει αντίλογο¹⁰³ από άλλους θεωρητικούς σύμφωνα με τους οποίους και οι σύζυγοι (πλέον και τελούντες υπό καθεστώς συμφώνου συμβίωσης) μόνοι τους αποτελούν οικογένεια και έχουν οικογενειακή ζωή, προστατευόμενη από το Σύνταγμα.

Κατά τον γράφοντα, αν και είναι αποδοκιμαστέα η πολιτική αναπαραγωγής και συντήρησης κοινωνιών, όπως συνέβαινε στο παρελθόν, όπου η πολιτεία (κυρίως απολυταρχικά καθεστώτα) για την συντήρησή της υποχρέωνε ουσιαστικά τους πολίτες σε τεκνοποιία,

---

⁹⁸ Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 3^η έκδοση, 2006, σελ. 535, Π. Παραράς, Σύνταγμα και ΕΣΔΑ, 2^η έκδοση, 2001, σελ. 139.

⁹⁹ Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 572.

¹⁰⁰ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 8-9, Σταθόπουλος Μιχ., ο.π., σελ. 63.

¹⁰¹ Ε. Μπεσίλα-Βήκα, Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας, 1989, σελ. 101.

¹⁰² Π. Παραράς, ο.π., σελ. 139.

¹⁰³ Π. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 333, Εφ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 20 επ.

στιγματίζοντας όσους αδυνατούσαν να τεκνοποιήσουν, επειδή η οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός έχει συνδεθεί με την διαπαιδαγώγηση και την καθοδήγηση των νεοεισερχόμενων μελών κάθε κοινωνίας και επειδή άλλωστε βιολογικά προκύπτει η ανάγκη για τεκνοποιία είναι ορθότερη η πρώτη άποψη.

Ταυτόχρονα η εμφανής πλέον διάκριση μεταξύ του γάμου και της οικογένειας, πέραν της γραμματικής διάκρισης του άρθρου 21 παρ. 1 Σ, με την κατοχύρωση του συμφώνου συμβίωσης, αλλά και την από πολλών ετών δυνατότητα αναγνώρισης τέκνου εκτός γάμου (που καθίσταται από πλευράς δικαιωμάτων ισότιμο με τέκνο εντός γάμου), αποτελεί επιχείρημα υπέρ της πρώτης άποψης. Ειδικότερα ο γράφων υποστηρίζει, ότι η νομική κατοχύρωση ένωσης δύο προσώπων δεν σημαίνει αυτόματα την δημιουργία οικογένειας. Είναι απαραίτητη η νομική «κάλυψη» διαπροσωπικών σχέσεων, που δεν μπορούν εκ των πραγμάτων να περιληφθούν τον μανδύα μίας αποκλειστικά ενοχικού χαρακτήρα σύμβασης, αλλά η γέννηση ή αναγνώριση ή υιοθεσία παιδιών είναι ένα επόμενο στάδιο που ξεφεύγει από την διμερή τους σχέση. Σαν γονείς δύο άνθρωποι έχουν υποχρεώσεις τόσο έναντι των παιδιών τους, έναντι της πολιτείας (π.χ ποινική ευθύνη για κακομεταχείριση, βία σε ανήλικους κλπ), όσο και έναντι τρίτων (π.χ. 923 ΑΚ). Άλλωστε η ίδια πολιτεία προνοεί ακόμη και αν λήξει η σχέση δύο προσώπων π.χ με ακύρωση ή λύση του γάμου, του συμφώνου συμβίωσης κλπ σε περίπτωση που υπάρχουν παιδιά, να υφίστανται κατά κάποιο τρόπο υποχρεώσεις μεταξύ τους, εφόσον κάποιος από αυτούς αναλαμβάνει την επιμέλεια των κοινών τέκνων και νομιμοποιείται να ζητήσει από τον έτερο γονέα διατροφή για λογαριασμό των τέκνων, βλ. επίσης άρθρο 1393 ΑΚ, όπου, στην περίπτωση διακοπής της συμβίωσης, προβλέπεται η δυνατότητα παραχώρησης της οικογενειακής στέγης στον σύζυγο που ουσιαστικά έχει την επιμέλεια των τέκνων, ανεξάρτητα από το ποιος είναι κύριος ή μισθωτής αυτής.

Συνεπώς η οικογένεια πρέπει να συνδέεται με την δημιουργία/υιοθεσία και διαπαιδαγώγηση κοινωνιών.

Περαιτέρω μελέτη της συνταγματικής διάταξης οδηγεί στις εξής παρατηρήσεις:

Πρώτον το δικαίωμα προστασίας της οικογένειας κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα υπέρ όλων των ανθρώπων (όχι νομικά πρόσωπα)¹⁰⁴. Σημειώνεται δηλαδή, ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτό πως φορείς του δικαιώματος είναι μόνο Έλληνες πολίτες και ότι αποκλείονται οι

---

¹⁰⁴ Μ. Νάνου., ο.π., σελ. 575, Μπέσιλα-Βήκα, ο.π., σελ. 70.

αλλοεθνείς από την ελευθερία ίδρυσης οικογένειας¹⁰⁵, αλλά η ίδρυση οικογένειας από μη Έλληνα, ακόμη και αν δεν αποκτά συνταγματικό status, σε καμία περίπτωση δεν αποκλείεται.¹⁰⁶

Δεύτερον το άρθρο 21 παρ. 1 Σ περιέχει μία θεσμική εγγύηση, απαγορεύοντας από την μία πλευρά την προσβολή του θεσμού της οικογένειας από τα όργανα του κράτους (αρνητικό καθήκον προστασίας), επιτάσσοντας από την άλλη την λήψη θετικών μέτρων (θετικό καθήκον προστασίας). Ενδεικτικά ως προς το δεύτερο σκέλος αναφέρεται ότι με το άρθρο 21 παρ. 1 Σ θεμελιώνεται ένα κοινωνικό δικαίωμα για οικονομικές κυρίως παροχές¹⁰⁷ από το Κράτος στους έγγαμους και τα μέλη της οικογένειας, από το οποίο δεν προκύπτουν πάντως αγωγήμες αξιώσεις συγκεκριμένων φορέων έναντι του κράτους για κοινωνικές παροχές. Το κοινωνικό δικαίωμα προστασίας της οικογένειας μπορεί, εξάλλου, να αποτελέσει έρεισμα για τον νομοθετικό περιορισμό ατομικών δικαιωμάτων,¹⁰⁸ ώστε να διασφαλιστεί η πρακτική αρμονία στην άσκηση των δύο συγκρουόμενων δικαιωμάτων και το καθένα από αυτά να επιφέρει το άριστο δυνατό αποτέλεσμα για την προστασία του αντίστοιχου έννομου αγαθού.¹⁰⁹

Τρίτον η ίδια η ίδρυση οικογένειας αποτελεί ατομικό δικαίωμα, θεμελιώνοντας ένα status negativus υπέρ του ατόμου και κατά της κρατικής εξουσίας, η οποία υποχρεούται να απέχει από οποιαδήποτε σχετική παρενόχληση ή παρεμπόδιση του.¹¹⁰

Στην θεωρία υπάρχει πάντως αμφιβολία, αν το δικαίωμα αυτό πηγάζει από το άρθρο 21 παρ. 1 Σ,¹¹¹ το άρθρο 5 παρ. 1 Σ¹¹² ή το άρθρο 9 παρ. 1 Σ. Αν γίνει δεκτή η άποψη ότι το ατομικό δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας ερείδεται στο άρθρο 21 παρ. 1 Σ, αυτό είναι ειδικότερο έναντι του άρθρου 5 παρ. 1 Σ και δεν υπόκειται στους περιορισμούς του άρθρου αυτού (δικαιώματα άλλων, χρηστά ήθη, Σύνταγμα), αλλά είναι ανεπιφύλακτο.¹¹³

---

¹⁰⁵ Μπέσιλα-Βήκα, ο.π., σελ. 71, Γ. Κατρούγκαλος, Τα κοινωνικά δικαιώματα, 2006, σελ. 205-206. Κατά τον Χρυσόγονο, αυτό θα ισοδυναμούσε με ερμηνεία του Συντάγματος με βάση ρατσιστικά κριτήρια φυλετικής «καθαρότητας», πράγμα εντελώς απαράδεκτο (Χρυσόγονος, ο.π., σελ. 535).

¹⁰⁶ Τ. Βιδάλης, ο.π., σελ. 121, Π. Παραράς, ο.π., σελ. 121, Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 575.

¹⁰⁷ ΑΕΔ 3/2001, ΔΕΕ 2002, σελ. 1270 (με σημείωμα Ι. Ληξουριώτη) για την χορήγηση οικογενειακού επιδόματος.

¹⁰⁸ Κ. Χρυσόγονος, Το Ελληνικό Σύνταγμα και η Οικογένεια, 1997, σελ. 737.

¹⁰⁹ Π.χ. με βάση το 1393 ΑΚ «Σε περίπτωση διακοπής της συμβίωσης, το δικαστήριο μπορεί, εφόσον το επιβάλλουν λόγοι επιείκειας...να παραχωρήσει στον ένα σύζυγο την αποκλειστική χρήση ολόκληρου ή τμήματος του ακινήτου που χρησιμεύει για κύρια διαμονή των ιδίων (οικογενειακή στέγη), ανεξάρτητα από το ποιος είναι κύριος ή έχει απέναντι στον κύριο δικαίωμα χρήσης του...»

¹¹⁰ Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 580, Χρυσάγη Χ.Κ., ο.π., σελ. 197.

¹¹¹ Τ. Βιδάλης, ο.π., σελ. 114, Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ο.π., σελ. 509.

¹¹² Μπέσιλα-Βήκα, ο.π., σελ. 49.

¹¹³ Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 580.

Τέλος η θετική όψη του αφορά την απαγόρευση θέσης περιορισμών για την ίδρυση οικογένειας, ενώ η αρνητική περιλαμβάνει την εξουσία να μην ιδρύσει κανείς οικογένεια, εφόσον δεν το επιθυμεί.

Β) Με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ προστατεύεται, μεταξύ άλλων το απαραβίαστο της οικογενειακής ζωής, χωρίς να ορίζεται ρητά, σε τί συνίσταται αυτή, ενώ το άρθρο 12 προστατεύει το δικαίωμα γάμου και ίδρυσης οικογένειας ανάμεσα σε πρόσωπα διαφορετικού φύλου. Ήδη όμως είδαμε ότι το ΕΔΔΑ, στηριζόμενο στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ περί απαγόρευσης διακρίσεων, με την απόφαση Schalk & Korf (24.6.2010) για πρώτη φορά διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 12 και στα άτομα του ίδιου φύλου, κρίνοντας ότι δεν μπορεί να θεωρεί, ότι ο γάμος περιορίζεται μεταξύ προσώπων διαφορετικού φύλου, χωρίς ωστόσο να υποχρεώσει τα κράτη να αναγνωρίσουν βάσει του άρθρου 12 δικαίωμα γάμου σε άτομα ίδιου φύλου.

Συμπερασματικά το σύγχρονο ελληνικό οικογενειακό δίκαιο «μιλώντας» για οικογένεια αναφέρεται στην οικογένεια των ισότιμων συζύγων ή διατελούντων σε σύμφωνο συμβίωσης, που έχουν τεκνοποιήσει, αποδεχόμενο, εκτός της πλήρους πυρηνικής, και την μη άρτια, τη θετή, τη χωρίς γάμο και την κοινωνικοσυναισθηματική οικογένεια. Και βέβαια, δεχόμενο την αρχή της μονογαμίας, αναφέρεται αποκλειστικά στην μονογαμική οικογένεια.¹¹⁴

V. Ο ΓΑΜΟΣ:

Α) Εισαγωγή: Ο γάμος συνιστά και αυτός θεμέλιο της κοινωνίας. Μέσω αυτού ιδρύονται, όπως είδαμε, οικογενειακοί και συγγενικοί δεσμοί, ενώ συγχρόνως τίθενται οι βάσεις για αρμονική επιμέλεια και διαπαιδαγώγηση των τέκνων που πρόκειται να γεννηθούν. Με αυτόν δημιουργείται η οικογένεια, το κατεξοχήν φυτώριο διαπαιδαγώγησης χαρακτήρων και δημιουργίας ανθρώπων με προσωπικότητα.¹¹⁵ Όπως ειπώθηκε πλέον, μετά τις κοινωνικές μεταβολές, ο γάμος έπαψε να αποτελεί τον μοναδικό τρόπο δημιουργίας οικογένειας, ωστόσο η σπουδαιότητα του στην ελληνική κοινωνία εξακολουθεί να παραμένει πολύ μεγάλη. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat για το 2008 ο μέσος όρος του ποσοστού των ζευγαριών που επέλεξαν τον γάμο στην Ελλάδα κυμαινόταν στο 60%.¹¹⁶

---

¹¹⁴ Για τις συνέπειες από πιθανή διγαμία βλέπε παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο για το κώλυμα από προϋφιστάμενο γάμο.

¹¹⁵ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 58.

¹¹⁶ Κυμιγκέλη Αθ., Σχέσεις Οικογενειακού Δικαίου στο Σύμφωνο Συμβίωσης, 2015, σελ. 20-21.

Για τον λόγο αυτό είναι απαραίτητη η εξέταση της φύσης και των χαρακτηριστικών του τόσο πολιτειακά όσο και εκκλησιολογικά:

Β) Ο γάμος αντικείμενο της φιλοσοφίας και της ηθικής: Πριν την καθαρά νομική προσέγγιση του γάμου επιβάλλεται να σημειώσουμε, ότι πρόκειται για θεσμό που επηρεάζεται από την κοινωνική ηθική, κάτι που συμβάλλει στην ιδιόρρυθμη νομική του φύση.

Ειδικότερα χρήσιμες είναι οι παρατηρήσεις του καθηγητή Καρασή στο έργο του «*Γάμος και Οικογένεια ως Δικαιικοί Θεσμοί*», ο οποίος δίνει αρκετές διαστάσεις στην έννοια του γάμου. Ο γάμος λοιπόν είναι καταρχάς άλλογη πράξη, ακολουθεί δηλαδή την αιτιότητα του αισθήματος, τον έρωτα. Είναι πράξη, που προσδιορίζεται από την άλογη ελεύθερη βούληση (*arbitrium brutum*), από τις συναισθηματικές λειτουργίες της ψυχής, το θυμικό της. Ταυτόχρονα όμως είναι και έλλογη πράξη, δηλαδή πράξη που προσδιορίζεται από την έλλογη ελεύθερη βούληση (*arbitrium liberum*), την νόηση. Ως έλλογη πράξη είναι αφενός ηθική πράξη και αφετέρου κοινωνικός θεσμός.

Το περιεχόμενο του γάμου ως ηθικού δεσμού είναι μεστό ηθικών καθηκόντων ή αρχών. Το ηθικό δέον που διαγράφει ο ηθικός νόμος και το ερωτικό αίσθημα που είναι αυθόρμητο κινούνται σε διαφορετικές σφαίρες. Η ηθική στάση είναι διανοητική, ενώ η στάση της αγάπης αισθηματική. Ο Χριστιανισμός μάλιστα αναγνώρισε και τις δύο ιδέες του γάμου: Και τον γάμο ως συναίσθημα και τον γάμο ως ηθικό δέον.

Ο γάμος όμως ταυτόχρονα γρήγορα εξέλαβε χαρακτήρα κοινωνικής πράξης/θεσμού που επηρεάζεται από την κοινωνική ηθική. Κοινωνική ηθική είναι το σύστημα ηθικών κανόνων και παραγγελμάτων που επικρατεί στην κοινωνία και έχουν διαπλασθεί εθιμικά δημιουργώντας στα μέλη της ομοιόμορφο τρόπο σκέψης, διαγωγής και συμπεριφοράς. Και παρότι τα παραπάνω προσομοιάζουν με την ηθική διάσταση του γάμου δεν ταυτίζονται. Οι υποχρεώσεις του γάμου ως ηθικής σχέσης έχουν απόλυτο χαρακτήρα, ενώ οι υποχρεώσεις του γάμου ως πράξης κοινωνικής ηθικής έχουν σχετικό χαρακτήρα, διότι προσδιορίζονται από τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες και κοινωνικές αντιλήψεις.

Παράδειγμα η αρχή της μονογαμίας (θα δούμε παρακάτω ότι διαπνέει το δίκαιό μας) δεν είναι μία υπερϊστορική αρχή κοινωνικά δεσμευτική για όλους τους λαούς. Η μονογαμία επικράτησε στους Σουμέριους, τους Βαβυλώνιους, τους Έλληνες και τους Ρωμαίους. Αντίθετα την πολυγαμία γνώρισαν άλλοι λαοί όπως οι Ινδοί, οι μουσουλμάνοι (ανεξαρτήτως εθνικότητας) κ.α.

Σε κάθε περίπτωση ο γάμος εξέλαβε χαρακτήρα κοινωνικού θεσμού. Κοινωνικός θεσμός, σύμφωνα με τον ορισμό του L. Von Wiese, είναι το πλέγμα των διανθρώπινων εκείνων τυπικών σχέσεων που προορίζονται να διαρκέσουν για μεγαλύτερο διάστημα και έχουν ως σκοπό να διατηρήσουν ζωντανή την συνάφεια ανθρώπων και ανθρώπινων ομάδων μέσα σε ένα μόρφωμα προς το συμφέρον της σταθερότητας αυτού του μορφώματος.

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι ο γάμος, εφόσον αποτέλεσε κοινωνικό θεσμό στους περισσότερους, αν όχι σε όλους, τους λαούς, δεν θα μπορούσε παρά να αποτελέσει και αντικείμενο δικαίου.

Γ) Ο γάμος ως πολιτειακός έννομος θεσμός:

Από **πολιτειακή άποψη** λοιπόν ο γάμος ρυθμίζεται γενικά στον ΑΚ, όπου ωστόσο δεν δίνεται ορισμός της έννοιας του και τούτο διότι θεωρείται, ότι ο όρος αυτός αναφέρεται σε μία έννοια τρέχουσα και αυτονόητη¹¹⁷. Κλασσικός έχει παραμείνει ο ορισμός του Μοδεστίνου (Βασ. 28.4.1. και Dig 23.2.1.) σύμφωνα με τον οποίο: *«γάμος εστίν ανδρός και γυναικός συνάφεια και συγκλήρωσις του βίου παντός, θείου τε και ανθρώπινου δικαίου κοινωνία»*¹¹⁸, ο οποίος βέβαια εξάγει κυρίως τα ηθικά στοιχεία του γάμου και δεν έχει αξίωση νομικής ακριβολογίας.

Στην έννοια του γάμου πάντως γίνεται δεκτό¹¹⁹ ότι περιλαμβάνονται ως ελάχιστα εννοιολογικά στοιχεία τα ακόλουθα: α) Ελεύθερη συμφωνία μεταξύ δύο προσώπων (αρχή της ισότητας των δύο συζύγων¹²⁰), β) που ανήκουν σε διαφορετικό φύλο, δηλαδή ενός άνδρα και μίας γυναίκας, γ) να ζήσουν σε «κοινωνία βίου» μεταξύ τους, δηλαδή σε διαρκή συμβίωση, η

---

¹¹⁷ Γεωργιάδης Ν., «Κατ' άρθρον ερμηνεία 1350-1371 ΑΚ» σε Σ.Ε.Α.Κ. Απόστολου Γεωργιάδη, 2013, σελ. 564-565, Θεοδωροπούλου Φ.Π., «Νομική και κοινωνιολογική προσέγγιση της έννοιας του θεσμού της οικογένειας», ΕΦΑΔ, 2013, σελ. 498 επ., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, «Οικογενειακό Δίκαιο», 3^η έκδοση, 1984, σελ. 86.

¹¹⁸ "Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communication". Πετρόπουλος, «Ιστορία και εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου», 1963, σελ. 1159 επ., Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 564, Σταθόπουλος Μιχ., σε Ερμηνεία ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, 1991, σελ. 61 επ., Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 23 επ., Μαργαρίτης Μιχ., Σύντομη Ερμηνεία ΑΚ, 2016, σελ. 1086, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 124, Μπούμης Π. «Κανονικόν Δίκαιον», γ' έκδοση, σελ. 124, Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, 1985., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 86, Ανδρουτσόπουλος Γ., «Οι μικτοί γάμοι κατά την πολιτειακή νομοθεσία, στο μεταίχμιο νομιμότητας και κανονικότητας», Νομοκανονικά 1/2016, σελ. 9.

¹¹⁹ Σταθόπουλος Μιχ., ο.π., σελ. 61 επ., Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 23 επ., Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 56-57, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 564 επ., Φίλιος Π., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2007, σελ. 63, Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 585, Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 21, Χρυσανγή Χ.Κ., ο.π., σελ. 197, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 124, Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 86-87.

¹²⁰ Αθ. Κυμιγκέλη, ο.π., σελ. 8-9.

οποία δ) αναγνωρίζεται από την πολιτεία, που απαιτεί την τήρηση συγκεκριμένου τύπου και προϋποθέσεων υπαγάγοντάς την σε ιδιαίτερο νομικό καθεστώς έναντι άλλων συμφωνιών (ιδίως απλών συμβάσεων) συνεπαγόμενο δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Ο γάμος λοιπόν κατά την Πολιτεία είναι η διαρκής «κοινωνία βίου» ανάμεσα σε ένα άνδρα και μία γυναίκα, η οποία ιδρύεται με σύμβαση, που υπόκειται σε έντονη τυπικότητα δημόσιου χαρακτήρα, και ρυθμίζεται από το δίκαιο τόσο ως προς την λειτουργία της, όσο και ως προς την λύση της, που επέρχεται με δικαστική απόφαση.

Σημειώνεται ακόμη ότι ο γάμος διαφέρει τόσο από την ελεύθερη ένωση της οποίας χαρακτηριστικό είναι η επιθυμία των μερών να συμβιώνουν μόνιμα σε μία πιο ελεύθερη μορφή απ' ότι ο γάμος χωρίς νομική δέσμευση¹²¹, όσο και από το σύμφωνο συμβίωσης, το οποίο αποτελεί μία εναλλακτική μορφή οργανώσεως της συμβιώσεως δύο προσώπων (πλέον και του ίδιου φύλου δυνάμει του ν. 4356/2015).¹²²

Το σύμφωνο συμβίωσης είδαμε, ήδη, ότι διακρίνεται τόσο από τον γάμο όσο και από την ελεύθερη ένωση. Δεν αποτελεί απλώς μία μορφή «χαλαρού» γάμου αλλά μία εναλλακτική μορφή νομικά ρυθμισμένης μόνιμης συμβίωσης, με προεξάρχον το στοιχείο της αυτορρύθμισης.¹²³ Διαφορετικό είναι και το συνταγματικό θεμέλιο ενός εκάστου αυτών: Το δικαίωμα σύναψης συμφώνου συμβίωσης προστατεύεται ως ειδικότερη έκφανση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (5 παρ. 1 Σ)¹²⁴, ενώ ο γάμος κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 παρ. 1 Σ. Το σύμφωνο συμβίωσης διακρίνεται και από την ελεύθερη ένωση η οποία κινείται εκτός νομικού πλαισίου.¹²⁵

Με αφορμή την αναφορά στο άρθρο 21 παρ. 1 Σ τονίζεται, ότι ο γάμος απολαμβάνει νομικής κατοχύρωσης βάσει διατάξεων αυξημένης τυπικής ισχύος. Ειδικότερα, όπως, ήδη, είδαμε το άρθρο 21 παρ. 1 Σ θέτει υπό την προστασία του κράτους το γάμο. Εγγυάται δηλαδή και κατοχυρώνει τον γάμο, όχι μόνο ως κοινωνικό δικαίωμα, αλλά και ως δικαίωμα θεσμού, με την έννοια ότι σκοπός της παραπάνω συνταγματικής κατοχύρωσης είναι η διασφάλιση του θεσμού του γάμου¹²⁶. Οι θεσμικές εγγυήσεις δεν έχουν περιεχόμενο μόνο αρνητικό, δηλαδή απαγόρευση επεμβάσεων, αλλά και θετικό, εφόσον ο νομοθέτης καλείται να θεσπίζει ρυθμίσεις

¹²¹ Χριστοδούλου Κ., βλ. παραπάνω, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 564, Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 593.

¹²² Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 223, Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 593, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 97 επ.

¹²³ Αθ. Κυμιγκέλη, ο.π., σελ. 28-29, Χρυσανγή Χ.Κ., ο.π., σελ.202., Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 564.

¹²⁴ Φίλιος Π., ο.π., σελ. 67, Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 593.

¹²⁵ Σαϊτάκης Κ., ο.π., σελ. 15-21.

¹²⁶ Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 21.

που είναι κάθε φορά κατάλληλες και αναγκαίες για την προστασία του σχετικού θεσμού.¹²⁷ Φορείς του δικαιώματος γάμου είναι φυσικά μόνο πρόσωπα, ενώ δεν επιτρέπονται καταρχήν οι διακρίσεις μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών, ιδίως σε βάρος μικτών γάμων. Κατ' ακολουθία φορείς του δικαιώματος σύναψης γάμου είναι τόσο Έλληνες πολίτες, όσοι και αλλοδαποί καθώς και απάτριδες.

Η σύναψη γάμου πάλι είναι ατομικό δικαίωμα¹²⁸ με αμυντικές και θετικές προεκτάσεις (βλ. όπως και παραπάνω στο δικαίωμα ίδρυσης σύναψης οικογένειας, ιδίως την ελευθερία σύναψης ή μη γάμου και αποκλεισμού της περίπτωσης καταναγκασμού σε γάμο¹²⁹). Όπως είδαμε και στην οικογένεια, τίθεται και εδώ το πρόβλημα σε ποια διάταξη θεμελιώνεται η παραπάνω ελευθερία (21 παρ. 1 Σ ή 5 παρ. 1 Σ). Εάν όμως θεωρηθεί ότι θεμελιώνεται στην εγγύηση του άρθρου 21 παρ. 1 Σ, τότε η ελευθερία σύναψης γάμου δεν υπόκειται σε περιορισμούς παρά μόνο σε αυτούς που προκύπτουν σε περίπτωση σύγκρουσης με άλλες συνταγματικές διατάξεις.¹³⁰

Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι με την ΣτΕ Ολ. 395/1978 κρίθηκε, ότι από τη διάταξη του άρθρου 12 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 103 του Συντάγματος, επιτρέπεται η θέσπιση περιορισμών στο δικαίωμα συνάψεως γάμου για λόγους δημοσίου συμφέροντος. Έτσι, η λήψη άδειας τελέσεως γάμου από στρατιωτικό κρίθηκε ανεκτή δεδομένου ότι με τον τρόπο αυτό διασφαλιζόταν ότι η μελλοντική σύζυγος του εν λόγω στρατιωτικού συγκέντρωνε ορισμένες προϋποθέσεις που ανάγονταν στο ήθος και τις κοινωνικές της αντιλήψεις.

Η νομολογία αυτή άλλαξε μετά από μία δεκαετία, όταν με την ΣτΕ Ολ 867/1988, το Ανώτατο Ακυρωτικό έκρινε κατά πλειοψηφία, ότι η εξάρτηση της σύναψης γάμου από προηγούμενη ειδική άδεια της προϊστάμενης διοικητικής αρχής συνιστά επέμβαση στην ιδιωτική ζωή των μελλοντύμων και αποτελεί ηθική μείωση αυτών ως εκ τούτου δεν

---

¹²⁷ Κ. Χρυσόγονος, ο.π., σελ. 35. Στο πλαίσιο αυτό η νομολογία έχει θεωρήσει αντισυνταγματική τη δυσμενέστερη μεταχείριση των εγγάμων σε σχέση με τους άγαμους ως προς την υπαγωγή σε φόρο ή προς το ύψος του οφειλόμενου φόρου (βλ. ΣτΕ Ολ 1154/1983, ΤοΣ 1983, σελ. 217, ΣτΕ 910/1994 Διδικ 1994, σελ. 1214, ΔΠρΑθ 728/1984 ΔΦΝ 1985, σελ. 346). Απ' την άλλη η θέσπιση ευνοϊκών φορολογικών μέτρων για τους έγγαμους και την οικογένεια έχει κριθεί σύμφωνη με το Σύνταγμα, διότι αποβλέπει στην στήριξη και ενίσχυση του γάμου και της οικογένειας (βλ. Ε. Παπαδημητρίου, Η συνταγματική προστασία του γάμου και της οικογένειας στο φορολογικό δίκαιο, ΔΦΝ 2004, 107 (Α μέρος), 186 (Β μέρος).

¹²⁸ Χρυσαγή Χ.Κ., ο.π., σελ. 197.

¹²⁹ Μ. Καραλής, ο.π., σελ. 21, Αθ. Κυμιγκέλη, ο.π., σελ. 13, η οποία θεωρεί ότι η ελευθερία σύναψης γάμου είναι απόρροια της συνταγματικής αρχής για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (5 παρ. 1 Σ).

¹³⁰ Τ. Βιδάλης, ο.π., σελ. 61, Μ. Νάνου, ο.π., σελ. 589.

συμβιβάζεται προς τις διατάξεις των άρθρων 5, 9 και 21 παρ. 1 του Συντάγματος, ενώ είναι αντίθετη και στο άρθρο 12 της ΕΣΔΑ.¹³¹

Εν τέλει ο νομοθέτης κατήγγειλε την εν λόγω διάταξη – άρθρο 65 ΝΔ 1400/1973- με την οποία καθιερωνόταν η υποχρέωση λήψης της ως άνω προηγούμενης άδειας για τη σύναψη γάμου από τους στρατιωτικούς, ένα έτος αργότερα, με την παρ. 1 του άρθρου 18 του ν.1848/1989.

Προσβολή του δικαιώματος σύναψης γάμου συνιστούσαν και οι διατάξεις των άρθρων 34 παρ. 3 ν. 1481/1984 (ήδη καταργήθηκε με το άρθρο ν. 2452/1996) και 90 ν.419/1976 (καταργήθηκε με τον νέο Οργανισμό του Υπουργείου Εξωτερικών, ν. 2594/1998), οι οποίες απαιτούσαν προηγούμενη διοικητική άδεια για τον γάμο αστυνομικών και υπαλλήλων του Υπουργείου Εξωτερικών από τις οικείες αρχές αντίστοιχα.

Σημειώνεται ήδη από τώρα ότι τέτοια «κωλύματα» και προϋποθέσεις, που προβλέπονται σε νομοθετήματα πλην του ΑΚ, δημιουργούν ως επί το πλείστον πειθαρχικές ή διοικητικές κυρώσεις και σε καμία περίπτωση ακυρότητα του γάμου. Ο γάμος δηλαδή που τελείται κατά «παράβασή» τους είναι καθόλα έγκυρος.

Επαναλαμβάνεται ότι ο γάμος ως θρησκευτικό μυστήριο/τελετή προστατεύεται και με βάση το άρθρο 13 Σ. Προς αποφυγή άσκοπων επαναλήψεων βλ. παραπάνω εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Άλλα νομοθετήματα αυξημένης τυπικής ισχύος στα οποία κατοχυρώνεται ο γάμος είναι επίσης το άρθρο 12 της ΕΣΔΑ, το άρθρο 9 του ΧΘΔΕΕ και το άρθρο 23 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ν. 2462/1997).

Ζήτημα τίθεται περαιτέρω ως προς την ίδια την φύση του γάμου δικαίκα. Ειδικότερα ενώ δεν υπάρχει αμφισβήτηση ως προς την συστατική πράξη του γάμου η οποία χαρακτηρίζεται ομόφωνα σύμβαση¹³², το ζήτημα της νομικής φύσης του ίδιου του γάμου είναι αμφιλεγόμενο και έχουν υποστηριχθεί διάφορες θεωρίες¹³³.

Ειδικότερα:

---

¹³¹ Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 48.

¹³² Σταθόπουλος Μιχ., ο.π., σελ. 61-62, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 56-57, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 23, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 564, Μ. Καρασής, ο.π., σελ. 25.

¹³³ Θεοδωροπούλου Φ.Π., «Νομική και κοινωνιολογική προσέγγιση της έννοιας του θεσμού της οικογένειας», ΕφΑΔ, 2013, σελ. 498 επ., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 90 επ., Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 564.

Κατά την πρώτη από αυτές που είναι η «**θεσμική θεωρία**», (που είδαμε εξετάζοντας τις απόψεις του καθηγητή Καράση) ο γάμος ως διαρκής κοινωνία βίου είναι θεσμός, ο οποίος ξεπερνά την ιδιωτική πρωτοβουλία, δηλαδή ανεξαρτητοποιείται από τις βουλήσεις των μερών που συμφώνησαν την σύναψή του. Κατά την άποψη αυτή, που στηρίχθηκε αρχικά στην θρησκευτική διδασκαλία και αργότερα στο φυσικό δίκαιο (σύμφωνα με το οποίο το περιεχόμενο του γάμου απορρέει από μία τάξη αξιών που είναι δεδομένη από την φύση),¹³⁴ και μεν τα μέρη, που συνάπτουν γάμο, υπάγονται στις νομικές ρυθμίσεις του με σύμβαση, από την στιγμή όμως που δηλώνεται αυτή η θέληση η «δύναμη» της εξαφανίζεται και η λειτουργία της σχέσης τους διέπεται αποκλειστικά από τις αναγκαστικές διατάξεις της πολιτείας.^{135, 136}

Αντίθετα σύμφωνα με τη «**συμβατική θεωρία**»¹³⁷ ο γάμος είναι σχέση κοινωνίας μεταξύ δύο ατόμων, η οποία ιδρύεται συμβατικά και η διαμόρφωση του περιεχομένου της εξαρτάται από την αυτονομία της βουλήσεως των συζύγων. Επομένως, ως σύμβαση ο γάμος διέπεται καταρχήν από τις γενικές διατάξεις περί δικαιοπραξιών, με ορισμένες όμως αποκλίσεις λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του (π.χ. δεν εφαρμόζονται ανεξαιρέτως όλοι οι λόγοι ακυρότητας των συμβάσεων).¹³⁸

Η συμβατική θεωρία, ως άποψη ατομοκεντρική, που εξέφρασε τη δυποκειμενικότητα του γάμου, ξεκίνησε και αυτή από την θρησκευτική διδασκαλία,¹³⁹ κατέληξε όμως σε ακρότητες γιατί ορισμένοι εκφραστές της υποστήριξαν ότι μεταξύ των συζύγων υπάρχουν μόνο συμβατικές και όχι νόμιμες υποχρεώσεις.

Σε μία προσπάθεια να αμβλυνθούν τα μειονεκτήματα των δύο παραπάνω θεωριών διατυπώθηκε μία ενδιάμεση άποψη **για το γάμο ως μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς**. Κατά την τελευταία άποψη ο γάμος είναι μία μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς, που ρυθμίζεται από το δίκαιο με σκοπό την ικανοποίηση της αξίωσης του ατόμου να έχει ορισμένα πρότυπα για τις

---

¹³⁴ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 24-26, Σακελλαροπούλου-Παρισάκη, «Περί της εννοίας και της φύσεως του γάμου», Αρμ. 33 (1979), σελ. 89, Θεοδωροπούλου Φ.Π., ο.π., σελ. 499.

¹³⁵ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 57, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 24.

¹³⁶ «Στα θεσμικά χαρακτηριστικά του γάμου περιλαμβάνεται και η τήρηση ορισμένου τύπου, διότι έτσι εξασφαλίζεται η σαφήνεια και η βεβαιότητα όσον αφορά στη δημιουργία κοινότητας βίου ανάμεσα στον άνδρα και την γυναίκα. Επομένως νόμος που θα επέτρεπε τη σύναψη γάμου με απλή προφορική συμφωνία των συζύγων θα ήταν αντισυνταγματικός (Σ 21 παρ. 1)» (Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 57).

¹³⁷ Ενδεικτικά υπέρ της συμβατικής θεωρίας βλ. Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, 1985, σελ. 54.

¹³⁸ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 57. Την συμβατική θεωρία δέχονται ο Φίλιος Π., ο.π., σελ. 64 και ο Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 221.

¹³⁹ Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 24, όπου κάνει αναφορά σε αρχή του κανονικού δικαίου σύμφωνα με την οποία: «*consensus nuptias facit*»

διάφορες μορφές συμπεριφοράς του στην κοινωνία. Το ειδικό αυτό πρότυπο μπορεί να διαμορφώνεται τόσο από αναγκαστικούς κανόνες δικαίου όσο και από την συζυγική βούληση η οποία άλλωστε συνδέεται και με την κοινωνική ηθική¹⁴⁰.

Κατά την άποψη του γράφοντος ο γάμος σήμερα, με βάση και τις πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις, έχει υποστεί αλλοιώσεις σε σχέση με τον χαρακτήρα που είχε παλαιότερα με σαφή την τάση για ενίσχυση του συμβατικού του χαρακτήρα. Παρόλα αυτά τα «θεσμικά» στοιχεία είναι ακόμη έντονα, διότι ο γάμος εφόσον «δημιουργεί» οικογένειες, δηλαδή την πρώτη «ομάδα» εντός κάθε κοινωνίας, δεν μπορεί παρά να αποτελεί αντικείμενο εξουσίας για κάθε πολιτεία με την διατήρηση επ' αυτού διατάξεων αναγκαστικού χαρακτήρα. Π.χ. ρητά ο νομοθέτης στο άρθρο 2 του νόμου 590/1977¹⁴¹ κάνει λόγο για εξύψωση «του θεσμού του γάμου και της οικογενείας». Η ρύθμιση αυτή παρότι ψηφίστηκε πριν τις αλλαγές του οικογενειακού δικαίου, εφόσον δεν έχει μέχρι και σήμερα τροποποιηθεί ή παραληφθεί με τις αλληπάλληλες αλλαγές του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας αποτελεί επιχείρημα περί της θεσμικής αντιμετώπισης του γάμου από την Πολιτεία. Επίσης, όπως θα δούμε και πιο κάτω, ο νομοθέτης έχει περιβάλει το γάμο και με διατάξεις ποινικού δικαίου π.χ η διγαμία στοιχειοθετεί ποινικό αδίκημα,¹⁴² άρα δίνει ιδιαίτερη αξία σ' αυτόν. Όπως και να 'χει ο γάμος είναι σύμβαση ιδιόρρυθμη, που διαφοροποιείται από τις κοινές συμβάσεις του Αστικού Δικαίου, διότι ιδρύεται κοινωνία βίου μεταξύ των συζύγων. Αυτή η φυσιογνωμία επηρεάζει βαθιά τις νομικές ρυθμίσεις του, κάτι που καταδεικνύει τα ελαττώματα της συμβατικής θεωρίας.

Δ) Ο γάμος ως «μυστήριο», εκκλησιολογική προσέγγιση-προβληματισμοί:

Ο γάμος είχε θρησκευτική υπόσταση από την αρχαιότητα. Οι Εβραίοι, οι αρχαίοι Έλληνες, οι Ρωμαίοι και άλλοι είχαν δώσει θρησκευτική υπόσταση στον γάμο, την οποία εμπέδωσε ο Χριστιανισμός ανακηρύσσοντας τον γάμο μυστήριο.¹⁴³ Ο γάμος εκκλησιολογικά αποτελεί «μυστήριο», πρώτα από όλα δηλαδή έχει πνευματικό/ηθικό χαρακτήρα¹⁴⁴. Στην

¹⁴⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 25-26, Θεοδωροπούλου Φ.Π., ο.π., σελ. 499.

¹⁴¹ Κονιδάρης Ι. «Θεμελιώδεις Διατάξεις Σχέσεων Κράτους – Θρησκευμάτων», 2016, σελ. 87.

¹⁴² Χρυσανθή Χ.Κ., ο.π., σελ. 197.

¹⁴³ Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 13, Μπούμης Π, «Σχέση Πολιτικού και Θρησκευτικού Γάμου», Θεολογία, 1992, σελ. 705-706, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 221, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 253, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 101-102, Παναγόπουλος Ιω. Θ., «Εκκλησιαστικόν Δίκαιον», 1980, σελ. 27.

¹⁴⁴ Χριστινάκη-Γλάρου Ειρήνη, «Τα κωλύματα γάμου ιδίως δε στους διαχριστιανικούς γάμους», Θεολογία, Ιανουάριος-Μάρτιος 2016, σελ. 210 επ., Χρυσανθή Χ. Κ., «Πολιτικός γάμος-σύμφωνο συμβίωσης: από τη θεώρηση της ενίσχυσης της ιδιωτικής αυτονομίας στο οικογενειακό δίκαιο», Νομοκανονικά 2/2015, σελ. 197, Τρωϊάνος Σ. – Πουλής Γ., ο.π., σελ. 466., Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ.

κανονική συνείδηση και παράδοση της Εκκλησίας ο γάμος δεν είναι δικαιοπραξία, αλλά γεγονός της όλης ζωής της Εκκλησίας γι' αυτό και ως γνωστόν τους πρώτους αιώνες ήταν συνδεδεμένος με την Θ. Ευχαριστία.¹⁴⁵

Ειδικότερα τα μυστήρια κατά τη δογματική διδασκαλία της Ορθόδοξης, αλλά και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, είναι επτά: Το βάπτισμα, το χρίσμα, η ευχαριστία, η χειροτονία ή ιερωσύνη, η μετάνοια ή εξομολόγηση, το ευχέλαιο και ο γάμος. Για το κύρος μάλιστα του γάμου απαιτείται το μυστήριο αυτό να τελεστεί από κληρικό με βαθμό πρεσβυτέρου ή Επισκόπου, ο οποίος έχει χειροτονηθεί κανονικά και δεν έχει καθαιρεθεί.¹⁴⁶

Το μυστήριο του γάμου δεν ανήκει στα υποχρεωτικά για τον κάθε χριστιανό μυστήρια, τα οποία είναι απαραίτητα για την παραμονή και την πρόοδό του μέσα στην Εκκλησία. **Ο χριστιανικός γάμος ωστόσο αποτελεί κατά την Αγία Γραφή (Εφεσ. 5, 22-33) εικόνα της ενώσεως του Χριστού με την Εκκλησία. Με το χριστιανικό γάμο επιτυγχάνεται η συνεχής αλληλοβοήθεια των συζύγων προς εκπλήρωση του προορισμού τους και την επίτευξη του «καθ' ομοίωσιν»¹⁴⁷. Με το μυστήριο του γάμου παρέχεται η χάρη του Θεού και η ευλογία της Εκκλησίας στην ισόβια αυτή ένωση και κοινωνία του άνδρα και της γυναίκας με σκοπό την τεκνοποιία και την ηθική τους τελείωση.**

Ειδικότερα στο έργο του καθ. Μπούμη «*Το μυστήριο του γάμου και τα αποτελέσματά του*»¹⁴⁸ αναφέρονται ορισμένες παρατηρήσεις θεολόγων για τον γάμο από εκκλησιολογική άποψη: Ο καθηγητής Χρήστος Ανδρούτσος έγραφε «*Ο γάμος είναι πράξις θείας αρχής, εν η τοις ελευθέρως συζευγμένοις χορηγείται διά του ιερέως η χάρις του Αγίου Πνεύματος, η αγιάζουσα άμα και εξυψούσα τον αλλως φυσικόν του γάμου σύνδεσμον*». Ο καθηγητής Δημήτριος Σαλαχάς, πάλι, σημείωνε ότι «*Η χάρη που χορηγείται στο μυστήριο του γάμου είναι διπλή: η αγιάζουσα χάρη και η ειδική μυστηριακή χάρη του γάμου. Η ανύψωση του γάμου σε μυστήριο δεν αλλοιώνει τη φύση της συμβάσεως, αλλά την καθιστά αγιασμένη ένωση άνδρα και γυναίκας, σύμβολο και εικόνα της άρρηκτης ενώσεως Χριστού και Εκκλησίας*».

253, Ανδρουτσόπουλος Γ., «Οι μικτοί γάμοι κατά την πολιτειακή νομοθεσία, στο μεταίχμιο νομιμότητας και κανονικότητας», Νομοκανονικά 1/2016, σελ. 9.

¹⁴⁵ Αρχιμ. Χρυσοστόμου Παπαθανασίου, «Ο γάμος στην κανονική παράδοση της Εκκλησίας», Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, με θέμα: «Ο Γάμος στην Ορθόδοξη Εκκλησία», 2004, σελ. 87, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 93-94.

¹⁴⁶ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 219-221, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 253, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 578, αρ. 15.

¹⁴⁷ Μπούμης Π., «Κανονικόν Δίκαιον, 2002, σελ. 124.

¹⁴⁸ 2002, σελ. 11 επ.

Γενικότερα ο γάμος αποτελεί -επανειλημμένα- στην χριστιανική θρησκεία αντικείμενο αλληγορίας για την σχέση του ίδιου του Θεού με τους πιστούς του, την Εκκλησία, συνεπώς έχει ιδιαίτερη βαρύτητα στην χριστιανική διδασκαλία. Ειδικότερα από διάφορα βιβλία της Καινής Διαθήκης, αποσπάσματα των οποίων παραθέτει εναργώς ο καθηγητής Κωνσταντίνος Μπελέζος στο έργο του «Χριστός και Γυναίκα στην Αποκάλυψη του Ιωάννη»¹⁴⁹ συμπεραίνουμε τα εξής:

Στην Καινή Διαθήκη η συμβολική χρήση παραδειγμάτων σχετικών με τον γάμο κατέχει ιδιαίτερη θέση τόσο στα Ευαγγέλια, όσο και στην παύλεια θεολογία, συνδέεται μάλιστα αμεσότατα με το κήρυγμα της νέας εν Χριστώ Δημιουργίας του Θεού και της Βασιλείας Του.

Την χαρά της Βασιλείας που προσφέρεται δωρεάν από τον Θεό προς τους ανθρώπους υποδεικνύει το πρώτο θαύμα του Κυρίου στην Κανά της Γαλιλαίας, η μεταβολή δηλαδή του ύδατος σε οίνο κατά την διάρκεια γαμήλιου συμποσίου (βλ. Ιωαν. 2,1-11). Με το θαύμα αυτό ο Ιησούς, εφάνερωσε «την δόξαν αυτού, και επίστευσαν εις αυτόν οι μαθηταί αυτού» (Ιωαν. 2,11). Την ίδια χαρά μοιράζεται εν ζωή, ως πιστός φίλος του «νυμφίου» (Ιωαν. 3,29) και παράνυμφος, ο Ιωάννης ο Βαπτιστής.¹⁵⁰

Η υπερβαίνουσα πάλι τα σωτηριολογικά όρια του Ισραήλ «παραβολή του Δείπνου» (βλ. Λουκά. 14, 16-24), μέσα από την αλληγορία των βασιλικών γάμων (βλ. Ματθ. 22, 1-10), μας παραπέμπει σε συμπόσιο εόρτιο και εσχατολογικό, στους γάμους του βασιλικού διαδόχου, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον του ακροατή από τα πρόσωπα των νεονύμφων στην ετοιμότητα και τη φιλοτιμία των προσκεκλημένων, στην πιστότητα των φίλων. Ο Χριστός είναι εκείνος ο οποίος τελικά καλεί διά των δούλων Του, διά της Εκκλησίας, την Ανθρωπότητα στους γάμους Του. Άλλοι αρνούνται, άλλοι φιλοτιμούνται, ενώ οι υπόλοιποι αμελούν. Το ένδυμα του γάμου μας υπενθυμίζει τη στολή την πρώτη, τη Χάρη την εν Παραδείσω, την οποία περιβάλλεται και πάλι ο πιστός διά του Βαπτίσματος του «εις Χριστόν» (Γαλ. 3, 27).

Παρόμοια μπορούν να λεχθούν και στην περίπτωση της «παραβολής των Δέκα παρθένων» (βλ. Ματθ. 25, 1-13), όπου συγκρίνεται εμφανέστατα ο «υιός του ανθρώπου» με Νυμφίο, για την αποδοχή του οποίου, «μέσης νυκτός» (Ματθ. 25,6), οφείλουμε, ως «παρθένοι φρόνιμοι» και ως Εκκλησία, να εργαζόμαστε και να αγρυπνούμε παρασκευάζοντας εαυτούς ως τη Δευτέρα Παρουσία.¹⁵¹

---

¹⁴⁹ Εκδόσεις Σμίλη, 2014.

¹⁵⁰ Σ. Αγουρίδη, Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, 2005, σελ. 301-302.

¹⁵¹ Σ. Αγουρίδη, Ματθαίος ο Ευαγγελιστής, 2000, σελ. 220-222.

Την γαμήλια αυτή εσχατολογική ένωση σημειώνει και ο Απόστολος Παύλος στην προς Κορινθίους επιστολή του υπενθυμίζοντας στους χριστιανούς της Κορίνθου, ότι ο ίδιος προσωπικώς με το κήρυγμα και την αποστολή του, ως φίλος αληθινός της Νύμφης και φίλος έμπιστος του Νυμφίου, προετοίμασε τρόπον τινά το συνοικέσιο. Έφερε διά του Ευαγγελίου κοντά τα δύο μέρη, μεσολάβησε και έκανε τις συστάσεις, οδήγησε από το χέρι τους πιστούς, την τοπική τους Εκκλησία, ως Νύμφη στον Νυμφίο Χριστό, κι εγγυήθηκε γι' αυτούς.

Με τα παραπάνω οδηγούμαστε, κατά την ορθόδοξη πίστη, στην ήδη αναφερθείσα αναγωγή: όπως ακριβώς η αρχετυπική ένωση του πρώτου ζεύγους, Αδάμ και Εύας, άνδρα και γυναίκας, προτυπώνει την ένωση του Χριστού με την Εκκλησία, έτσι και η μετοχή μας στην ένωση αυτή (γάμος), με τη μετοχή μας ταυτόχρονα στο Σώμα το εκκλησιαστικό, μεταμορφώνει τον βίο ολοτελή. Αποτέλεσμα αυτής είναι να μεταποιείται αγιαστικά, με τη σειρά της, και η ανθρώπινη, η ενδοοικογενειακή, η μεταξύ ανδρός και γυναικός αγάπη. Το συμβατικό γεγονός του γάμου καθίσταται τότε «μυστήριο αγάπης»¹⁵² εν αγίω Πνεύματι και χάρισμα εκκλησιαστικό.

Περαιτέρω επειδή ο γάμος έχει μυστηριακό χαρακτήρα, ακόμη και αν η Εκκλησία αποδέχεται την τέλεση (μέχρι και) τριών γάμων (όπως θα δούμε και παρακάτω), **ο δεύτερος και ο τρίτος θρησκευτικός γάμος δεν έχουν την ίδια ευμενή διάθεση από την Εκκλησία.** Υποστηρίζεται μάλιστα ότι ενδεχομένως οι γάμοι αυτοί να μην έχουν μυστηριακό χαρακτήρα και σε κάθε περίπτωση την ίδια αξία με τον πρώτο.¹⁵³

Τις παραπάνω θέσεις της η Εκκλησία επανέλαβε πρόσφατα κατά την Πανορθόδοξη Σύνοδο, που διεξήχθη τον Ιούνιο του 2016 στην Κρήτη, όπου μεταξύ των θεμάτων που συζητήθηκαν ήταν και το μυστήριο του γάμου και τα κωλύματά του από εκκλησιολογική άποψη.¹⁵⁴ Μεταξύ άλλων έγιναν δεκτά τα εξής: **«Ο γάμος θεωρείται εις τήν Όρθόδοξον**

¹⁵² Σ. Φωτίου, Ο Γάμος ως μυστήριο αγάπης κατά την Καινή Διαθήκη, 1994 (διδακτορική διατριβή).

¹⁵³ Μπούμης Π., «Σχέση Πολιτικού και Θρησκευτικού Γάμου», Θεολογία, 1992, σελ. 705.

¹⁵⁴ Δέχθηκε λοιπόν η Πανορθόδοξη Σύνοδος, μεταξύ άλλων, τα εξής (πλήρες κείμενο): **«Ο γάμος θεωρείται εις τήν Όρθόδοξον Έκκλησίαν ως ο αρχαιότερος θεσμός θείου δικαίου, διότι εισήχθη συγχρόνως προς τήν δημιουργίαν τών πρώτων ανθρώπων, του Άδάμ και της Εύας (Γεν. 2, 23). Η Ένωσις αυτή συνεδέθη απ' αρχής όχι μόνον προς τήν πνευματικήν κοινωνίαν του ζεύγους, του άνδρος και της γυναικός, αλλά και προς τήν δυνατότητα έξασφαλίσεως της συνεχείας της ζωής του άνθρωπίνου γένους. Ούτως, ο γάμος άνδρος και γυναικός εύλογηθείς εν τῷ παραδεισῷ κατέστη εν ιερὸν μυστήριον, τό ὁποῖον ἀναφέρεται εις τήν Καινήν Διαθήκην, ὅτε ὁ Χριστός ἐτέλεσε τό «πρῶτον σημεῖον» διά της μεταβολῆς του ὕδατος εις οἶνον εις τόν έν Κανᾶ της Γαλιλαίας γάμον, ἀποκαλύπτων οὕτω τήν δόξαν αὐτοῦ (Ιω. 2, 11). Τό μυστήριον του ἀκαταλύτου δεσμοῦ μεταξύ άνδρος και γυναικός εἶναι εἰκὼν της ένώσεως Χριστοῦ και Έκκλησίας (Εφ. 5, 32).**

Ἡ χριστοκεντρική λοιπόν τυπολογία του μυστηρίου του γάμου ἐξηγεῖ τήν ὑπό του ἐπισκόπου ἡ πρεσβυτέρου εύλογίαν του ιεροῦ δεσμοῦ δι' ἐιδικῆς εύχῆς (ιερολογίας), διό και ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ

Ἐκκλησίαν ὡς ὁ ἀρχαιότερος θεσμός θείου δικαίου, διότι εἰσήχθη συγχρόνως πρὸς τὴν δημιουργίαν τῶν πρώτων ἀνθρώπων, τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας (Γεν. 2, 23). Ἡ ἔνωσις αὕτη συνεδέθη ἀπ' ἀρχῆς ὄχι μόνον πρὸς τὴν πνευματικὴν κοινωνίαν τοῦ ζεύγους, τοῦ ἀνδρός καὶ τῆς γυναικός, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν δυνατότητα ἐξασφαλίσεως τῆς συνεχείας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οὕτως, ὁ γάμος ἀνδρός καὶ γυναικός εὐλογηθεῖς ἐν τῷ παραδείσῳ κατέστη ἕν ἱερόν μυστήριον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, ὅτε ὁ Χριστὸς ἐτέλεσε τὸ «πρῶτον σημεῖον» διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον εἰς τὸν ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας γάμον, ἀποκαλύπτων οὕτω τὴν δόξαν αὐτοῦ (Ἰω. 2, 11). Τὸ μυστήριον τοῦ ἀκαταλύτου δεσμοῦ μεταξὺ ἀνδρός καὶ γυναικός εἶναι εἰκὼν τῆς ἐνώσεως Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας (Ἐφ. 5, 32).

Ἡ χριστοκεντρικὴ λοιπὸν τυπολογία τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ἐξηγεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου εὐλογίαν τοῦ ἱεροῦ δεσμοῦ δι' εἰδικῆς εὐχῆς (ἱερολογίας), διό καὶ ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος εἰς τὴν πρὸς τὸν Πολύκαρπον Σμύρνης Ἐπιστολὴν αὐτοῦ ἐτόνιζεν, ὅτι οἱ προσερχόμενοι εἰς γάμου κοινωνίαν πρέπει 'μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἔνωσιν ποιῆσθαι, ἵνα ὁ γάμος ᾗ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν (=ἀνθρωπίνην). Πάντα εἰς τιμὴν

Θεοφόρος εἰς τὴν πρὸς τὸν Πολύκαρπον Σμύρνης Ἐπιστολὴν αὐτοῦ ἐτόνιζεν, ὅτι οἱ προσερχόμενοι εἰς γάμου κοινωνίαν πρέπει "μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἔνωσιν ποιῆσθαι, ἵνα ὁ γάμος ᾗ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν (=ἀνθρωπίνην). Πάντα εἰς τιμὴν Θεοῦ γινέσθω" (V, 2). Οὕτω, τόσον ἡ ἱερότης τοῦ θεοσυστάτου δεσμοῦ, ὅσον καὶ τὸ ὑψηλὸν πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς ἐγγάμου συζυγίας ἐξηγοῦν τὴν ἀξίωσιν, ὥστε νά ἀναδειχθῇ "τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος" (Ἐβρ. 13, 4), διό καὶ ἀπεδοκιμάζετο οἰαδῆτις προσβολὴ τῆς καθαρότητος αὐτοῦ (Ἐφεσ. 5, 2-5. Α' Θεσσ. 4, 4. Ἐβρ. 13, 4 κ.ἄ.).

Ἡ ἐν Χριστῷ ἔνωσις ἀνδρός καὶ γυναικός συνιστᾷ μίαν μικρὰν ἐκκλησίαν ἢ μίαν εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὴν ἔνοιαν αὐτήν, ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς διακηρύσσει: «Τίνες δέ οἱ τρεῖς ὑπάρχουσιν, ἐν ὀνόματι Χριστοῦ συναγόμενοι, παρ' οἷς μέσος ἐστὶν ὁ Κύριος. Ἡ οὐχὶ ἄνδρα καὶ γυναῖκα καὶ τέκνον τοὺς τρεῖς λέγει; Ὅτι ἀνδρὶ γυνὴ διὰ Θεοῦ ἀρμόζεται» (Στρωματεῖς, 3, 10. PG 8, 1169 B). **Ἡ ἔνωσις ἀνδρός καὶ γυναικός διὰ τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ ὑψοῦται εἰς ὑψηλότερον βαθμόν, διότι ἡ κοινωνία εἶναι ὑπεροχωτέρα τῆς ἀτομικῆς υπάρξεως, ἀφοῦ τοὺς εἰσάγει εἰς τὴν τάξιν τῆς Βασιλείας τῆς παναγίας Τριάδος. Ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὸν γάμον εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, μία πίστις, τὴν ὁποῖαν ὀφείλουν νά ἀποδέχωνται ὁ νυμφίος καὶ ἡ νύμφη, ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνή.** Ἄλλωστε, τὸ θεμέλιον τῆς ἐνότητος τοῦ γάμου εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ ἐνότης, ἵνα, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐλογίας τῆς συζυγικῆς ἀγάπης, δυνηθῇ τὸ ζεῦγος νά ἀντανακλᾷ τὴν ἀγάπην Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας ὡς μυστηρίου τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τῆς αἰωνίου ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ προστασία τῆς ἱερότητος τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ὑπῆρξε πάντοτε ἰδιαζόντως σημαντικὴ διὰ τὴν προστασίαν τῆς Οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἀκτινοβολεῖ τὴν κοινωνίαν τῶν συζευγνυμένων προσώπων τόσον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ὅλην Κοινωνίαν. Οὕτως, ἡ διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ἐπιτυγχανομένη κοινωνία προσώπων λειτουργεῖ ὄχι ἀπλῶς ὡς μία συμβατικὴ φυσικὴ σχέσις, ἀλλὰ καὶ ὡς μία οὐσιαστικὴ καὶ δημιουργικὴ πνευματικὴ δύναμις διὰ τοῦ ἱεροῦ θεσμοῦ τῆς Οἰκογενείας. Αὕτη βεβαιώνει τὴν προστασίαν καὶ τὴν παιδείαν τῶν τέκνων τόσον εἰς τὴν πνευματικὴν ἀποστολὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς κοινωνίας».

Θεοῦ γινέσθω’’ (V, 2). Οὕτω, τόσον ἡ ἱερότης τοῦ θεοσυστάτου δεσμοῦ, ὅσον καί τό ὑψηλόν πνευματικόν περιεχόμενον τῆς ἐγγάμου συζυγίας ἐξηγοῦν τήν ἀξίωσιν, ὥστε νά ἀναδειχθῇ ‘‘τίμιος ὁ γάμος καί ἡ κοίτη ἀμίαντος’’ (Εβρ. 13, 4), διό καί ἀπεδοκιμάζετο οἰαδήτις προσβολή τῆς καθαρότητος αὐτοῦ (Εφεσ. 5, 2-5. Α’ Θεσσ. 4, 4. Έβρ. 13, 4 κ.ά.).

Ἡ ἐν Χριστῷ ἔνωσις ἀνδρός καί γυναικός συνιστᾷ μίαν μικράν ἐκκλησίαν ἢ μίαν εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπό τήν ἔννοιαν αὐτήν, ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς διακηρύσσει: «Τίνες δέ οἱ τρεῖς ὑπάρχουσιν, ἐν ὀνόματι Χριστοῦ συναγόμενοι, παρ’ οἷς μέσος ἐστίν ὁ Κύριος. Ἡ οὐχί ἄνδρα καί γυναῖκα καί τέκνον τούς τρεῖς λέγει; Ὅτι ἀνδρί γυνή διά Θεοῦ ἀρμόζεται» (Στρωματεῖς, 3, 10. PG 8, 1169 B). **Ἡ ἔνωσις ἀνδρός καί γυναικός διά τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ ὑψοῦται εἰς ὑψηλότερον βαθμόν, διότι ἡ κοινωνία εἶναι ὑπεροχωτέρα τῆς ἀτομικῆς ὑπάρξεως, ἀφοῦ τούς εἰσάγει εἰς τήν τάξιν τῆς Βασιλείας τῆς παναγίας Τριάδος. Ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διά τόν γάμον εἶναι ἡ πίστις εἰς τόν Ἰησοῦν Χριστόν, μία πίστις, τήν ὁποίαν ὀφείλουν νά ἀποδέχονται ὁ νομφίος καί ἡ νόμφη, ὁ ἀνὴρ καί ἡ γυνή. Ἄλλωστε, τό θεμέλιον τῆς ἐνότητος τοῦ γάμου εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ ἐνότης, ἴνα, διά τῆς ὑπό τοῦ ἀγίου Πνεύματος εὐλογίας τῆς συζυγικῆς ἀγάπης, δυνηθῇ τό ζεῦγος νά ἀντανακλᾷ τήν ἀγάπην Χριστοῦ καί Ἐκκλησίας ὡς μυστηρίου τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τῆς αἰωνίου ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ».**

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ὅτι ὁ γάμος ἀποτελεῖ οὐσιώδες μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας με ἀποτέλεσμα οἰοιοδήποτε μέλος τῆς ἔχει τήν πρόθεση νά παντρευτεῖ οὐσιαστικά, νά καλεῖται νά συμμορφωθεῖ με τὸ δόγμα τῆς. Καταρχὴν δηλαδή ὅποιος χριστιανός δὲν ἀκολουθεῖ τῆς διδασχῆς τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν γάμο ἐρχεται σὲ σύγκρουση με τὸ δόγμα τῆς, ἐφόσον δὲν τεθεῖ σὲ ἐφαρμογή ὁ θεσμός τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας.

Με αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ ἄλλωστε ἡ Ἐκκλησία ρητὰ δὲν ἀναγνωρίζει ἄλλες μορφές γάμου ἢ συμβίωσης ὡς ἰσάξιες με τὸ γάμο που τελεῖ ἡ ἴδια, διότι ἀντίκεινται σὲ τὸ δόγμα καὶ τὴν διδασκαλία τῆς. Ἐντονες ἦταν μάλιστα οἱ ἀντιδράσεις τῆς κατὰ τὴν θέσπιση τοῦ συμφώνου συμβίωσης δυνάμει τοῦ νόμου 4356/2015.¹⁵⁵

Εἰδικότερα ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς ἀπὸ τῆς ἀντιδράσεις γιὰ τὴν θέσπιση τοῦ πολιτικοῦ γάμου¹⁵⁶:

Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀπέριπτε τὸν πολιτικὸ γάμο, οὔτε τὸν θεωροῦσε πορνεία, ἀλλὰ τὸν ἀνεχόταν, καὶ ἐπὶ πλέον τὸν χρησιμοποιοῦσε ὡς μία διέξοδο καὶ παιδαγωγικὸ μέσο (ἐπιτίμιο)

¹⁵⁵ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 223.

¹⁵⁶ Μπούμης Π., ο.π., σελ. 707-709, Ἰατροῦ Γ.Κ., ο.π., σελ. 94-97.

π.χ. για τους νυμφευμένους κληρικούς, τους δίγαμους κλπ τουλάχιστον μέχρι τον 12^ο αιώνα¹⁵⁷. Άλλωστε μέχρι και την Νεαρά 89 του Λέοντα ΣΤ' δεν είχε καταστεί ο θρησκευτικός γάμος ως αποκλειστικός τύπος γάμου για την Πολιτεία. Χαρακτηριστικά ο βυζαντινός κανονολόγος Ματθαίος Βλαστάρης στο «*Σύνταγμα κατά στοιχείον Γ'*», δίνοντας τον ορισμό του γάμου, αφού πρώτα παραθέτει τον γνωστό ορισμό του Μοδεστίνου¹⁵⁸, στην συνέχεια προσθέτει: «*είτε δι' ευλογίας, είτε διά στεφανώματος, ή δια συμβολαίου τα δε περί ταύτα γενόμενα ως μη γεγονότα λογίζονται*» Επομένως, εκτός από τον εκκλησιαστικό γάμο δέχεται και τον πολιτικό, τον «*διά συμβολαίου γενόμενον*».

Για την Εκκλησία βέβαια ο πολιτικός γάμος δεν είναι «τέλειος» γάμος, είναι το προστάδιο αυτού, δεν έχει την ίδια μοίρα, τιμή και δύναμη με τον θρησκευτικό γάμο¹⁵⁹. Ο πολιτικός γάμος επαναφέρει τα μέλη της Εκκλησίας τουλάχιστον στην κατάσταση της Παλαιάς Διαθήκης, της μνηστείας, του Ιουδαϊσμού. Αλλά η Παλαιά Διαθήκη επαλαιώθη από την Καινή Διαθήκη, όπου όπως είδαμε ο γάμος οδηγεί στην ηθική τελείωση του ζεύγους και παρομοιάζεται με την ένωση του Χριστού με την Εκκλησία. Γράφει λοιπόν χαρακτηριστικά ο Απόστολος Παύλος στην προς Εβραίους Επιστολήν του: «*Εν τω λέγειν Καινήν πεπαλαιώκεν την πρώτην. Το δε παλαιούμενον και γηράσκων εγγύς αφανισμού*».

Συνεπώς η Εκκλησία, στο πλαίσιο του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, δεν δύναται να αποδεχθεί την μονομερή υποχρεωτικότητα του πολιτικού γάμου. Βεβαίως για να είμαστε ειλικρινείς ούτε κάποιος Έλληνας πολίτης ο οποίος δηλώνει χριστιανός ορθόδοξος θα πρέπει να καταφεύγει σε πολιτικό γάμο. Έχει κάθε δικαίωμα να τελέσει τέτοιο γάμο, αλλά θα έρχεται σε αντίθεση με τα δόγματα της θρησκείας την υποτίθεται ότι πρεσβεύει. Βεβαίως την Πολιτεία δεν την ενδιαφέρει αυτό. Η παραπάνω συμπεριφορά δηλαδή είναι αδιάφορη για αυτήν. Μόνο η Εκκλησία δύναται -στο πλαίσιο της θρησκευτικής ελευθερίας- να επιβάλλει «κυρώσεις» για την συμπεριφορά αυτή κάποιων πιστών της, χωρίς να μπορεί να επέμβει η Πολιτεία, πλην των περιπτώσεων όπου με τις κυρώσεις αυτές θίγονται κατάφωρα (προσβάλλονται δηλαδή) άλλα συνταγματικά δικαιώματα, η δημόσια τάξη κλπ.

---

¹⁵⁷ Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 94, Μπούμης Π., «Σχέση πολιτικού και θρησκευτικού γάμου», ΕλλΔνη 34 (1993), σελ. 1242.

¹⁵⁸ «*Γάμος εστίν ανδρός και γυναικός συνάφεια και συγκλήρωσις πάσης ζωής, θείου τε και ανθρωπίνου δικαίου κοινωνία*».

¹⁵⁹ Μπούμης Π., «Σχέση Πολιτικού και Θρησκευτικού Γάμου», Θεολογία, 1992, σελ. 707-709, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 94.

Πολύ ενδιαφέρουσα μάλιστα επ' αυτού είναι η άποψη του Ελευθερίου Βενιζέλου, που έχει περιληφθεί στα πρακτικά συντακτικής επιτροπής του ΑΚ από το 1930¹⁶⁰. Ο ίδιος υποστήριζε την αθροιστική συνύπαρξη πολιτικού και θρησκευτικού γάμου, ωστόσο τόνιζε, στη ερώτηση εάν μπορεί ένας ορθόδοξος χριστιανός να τελέσει πολιτικό γάμο, τα εξής: *«Ενώ είμαι πλήρως σύμφωνος υπέρ της ελευθερίας της συνειδήσεως, λέγω μόνον εις τον πολίτην να είναι και αυτός ειλικρινής. Του λέγω: Θέλεις την ελευθερία της συνειδήσεώς σου, την έχεις. Αλλά να μη μου λήγεις ότι είσαι Χριστιανός Ορθόδοξος, εφ' όσον δεν αναγνωρίζεις και τα δόγματα και τα μυστήρια της Ορθόδοξης Εκκλησίας»*. Πρακτικά ο Έλληνας πρωθυπουργός επισήμανε το παράλογο που ενέχει η συμπεριφορά κάποιου πολίτη να ασκεί δικαιώματα που του αναγνωρίζει μεν η Πολιτεία, ωστόσο μεταξύ τους εκ φύσεως υπάρχει αντίθεση/διαπάλη.

Μετά τη θέσπιση του πολιτικού γάμου η Εκκλησία, όπως είχε δικαίωμα σύμφωνα με τα παραπάνω, διατύπωσε τις απόψεις της και τις συστάσεις της προς το ποίμνιό της αναφορικά με αυτόν.

Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος λοιπόν στις 1-2-1982 (αριθμ. 352160) αποφάσισε τα εξής: *«Η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας, προς διευκόλυνσιν και εξυπηρέτησιν των καθ' οιονδήποτε τρόπον αθρήσκων, αθέων κλπ ανέχεται την θέσπισιν του πολιτικού γάμου ως προαιρετικού για όσους την επιθυμούν»*.

Με την 2309/1982 εγκύκλιό της τόνισε ότι: *«Είναι αληθές, ότι δεν νοείται χριστιανός ορθόδοξος, ανήκων εις την Εκκλησία, και μη τηρών την διδασκαλίαν της και μάλιστα δογματικήν. Δια τούτο και είναι σαφές ότι, ο τελών πολιτικό γάμον, όχι μόνον δεν τελεί έννομον και κανονικήν σύζευξιν κατά την τάξη της θρησκείας, αλλά και καταπατεί δημοσία και ενσυνειδήτως την περί των 7 Μυστηρίων δογματικήν διδασκαλίαν της Εκκλησίας μας...Η συνέπεια και ειλικρίνεια επιβάλλει ο τοιούτος να παύση και τυπικώς πλέον να ανήκη εις τους κόλπους της...»*.

Πιο ήπια ήταν η στάση της δυνάμει της υπ' αριθμ. 2395/1984 εγκυκλίου της Ιεράς Συνόδου, όπου μεταξύ άλλων η Εκκλησία σημείωσε: *«οι τελέσαντες πολιτικόν γάμον, έχουν ανάγκη στοργικωτέρας μεταχειρίσεως, ως μέλη της Εκκλησίας...και όχι απειλών και εκβιασμών...οι δε τελέσαντες πολιτικό γάμον ουδόλως θεωρούνται ως αποκοπέντες υπό της Εκκλησίας, η οποία ως φιλόστοργος, μακροθυμούσα και συγχωρούσα Μητήρ, αναμένει πάντοτε την επιστροφήν των τέκνων της εις τα αγκαλάς αυτής»*. Σύμφωνα με την ανωτέρω εγκύκλιο, η

---

¹⁶⁰ Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 95.

φράση «ουδόλως θεωρούνται ως αποκοπέντες υπό της Εκκλησίας» υπονοεί ότι μόνοι τους αυτοί οι πιστοί αποκόπηκαν από την Εκκλησία.

Σε κάθε περίπτωση ο οποιοσδήποτε λογικός άνθρωπος με αίσθηση δικαίου, ιδίως υπό το πρίσμα του άρθρου 13 Σ, είτε χριστιανός είτε άλλου δόγματος είτε άθεος, αναγιγνώσκοντας τα δογματικά ζητήματα της Εκκλησίας περί γάμου, θα αναγνώριζε ότι πράγματι, εφόσον μία θρησκευτική κοινότητα υποστηρίζει συγκεκριμένες απόψεις, δεν δύναται κάποιος που ενώ ακολουθεί αυτές τις απόψεις και στην συνέχεια αποκλίνει εκούσια από αυτές, να ζητά παρόλα αυτά από την ίδια θρησκευτική κοινότητα να τον αποδεχθεί (!).

Η Εκκλησία συνεπώς νόμιμα και χωρίς να παραβιάζει το άρθρο 13 Σ θα μπορούσε να μην αποδέχεται στους κόλπους της χριστιανούς ορθόδοξους που έχουν τελέσει πολιτικό γάμο. Στην πράξη βεβαίως αυτό δεν ισχύει. Ενδεικτικά στην ίδια ως άνω εγκύκλιο (2395) επέτρεψε την βάπτιση τέκνων όσων έχουν τελέσει πολιτικό γάμο, αναφέροντας ότι η άρνηση ιερέων να τελέσουν το μυστήριο του βαπτίσματος είναι άστοργη, αδικαιολόγητη και δεν έχει θεολογικό έρεισμα.

Χαρακτηριστικά τέλος στην Πανορθόδοξη Σύνοδο της Κρήτης (Ιούνιος 2016), η Ορθόδοξη Εκκλησία δέχθηκε ότι: *«Τό τιθέμενον σήμερον ἐν τῇ κοινωνίᾳ ζήτημα εἶναι ὁ γάμος, ὁ ὁποῖος εἶναι τό κέντρον τῆς Οἰκογενείας καί ἡ Οἰκογένεια δικαιώνει τόν γάμον. Ἡ ἀσκουμένη εἰς τόν σύγχρονον κόσμον πίεσις διὰ τήν ἀναγνώρισιν νέων μορφῶν συμβιώσεως ἀποτελεῖ μίαν πραγματικὴν ἀπειλήν διὰ τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς. Ἡ κρίσις τοῦ γάμου καί τῆς οἰκογενείας εἰς διαφόρους μορφάς ἀνησυχεῖ βαθέως τήν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὄχι μόνον ἔνεκα τῶν ἀρνητικῶν συνεπειῶν εἰς τήν δομήν τῆς κοινωνίας, ἀλλά καί ἔνεκα τῆς ἀπειλῆς διὰ τὰς εἰδικωτέρας σχέσεις εἰς τοὺς κόλπους τῆς παραδοσιακῆς οἰκογενείας. Κύρια θύματα τῶν τάσεων αὐτῶν εἶναι τό ζεῦγος καί ἰδιαίτερος τά τέκνα, διότι δυστυχῶς αὐτά ὑφίστανται συνήθως ἐκ τῆς παιδικῆς ἤδη ἡλικίας αὐτῶν τό μαρτύριον, καίτοι οὐδεμίαν ἔχουν εὐθύνην δι' αὐτό.*

Ὁ νομίμως καταγεγραμμένος πολιτικός γάμος μεταξύ ἀνδρός καί γυναικός δέν ἔχει μυστηριακόν χαρακτήρα, ἀποτελεῖ πράξιν συμβιώσεως κυρωθεῖσαν ὑπό τοῦ κράτους, διάφορον πρὸς τόν εὐλογούμενον ὑπό τοῦ Θεοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας γάμον. Τά συνάπτοντα πολιτικόν γάμον μέλη τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νά ἀντιμετωπίζονται μετά ποιμαντικῆς εὐθύνης, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται διὰ νά κατανοήσουν τήν ἀξίαν τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καί τῶν ἐξ αὐτῶν ἀπορρεουσῶν εὐλογιῶν δι' αὐτούς».

Η Εκκλησία λοιπόν υποστηρίζει ότι ο πολιτικός γάμος δεν είναι «πορνεία», αλλά νόμιμος θεσμός του κράτους, που τον σέβεται, τονίζοντας ωστόσο, όπως είδαμε παραπάνω, **ότι σε καμία περίπτωση δεν έχει μυστηριακό χαρακτήρα** και ότι «τά συνάπτοντα πολιτικών γάμον μέλη της Έκκλησίας πρέπει να αντιμετωπίζονται μετά ποιμαντικής εθύνης, ή όποια επιβάλλεται διά να κατανοήσουν τήν αξίαν τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καί τῶν ἐξ αὐτῶν ἀπορρευουσῶν εὐλογιῶν δι' αὐτούς. Γι' αυτό προτρέπει τα μέλη της να τον αποφεύγουν.

Αναφορικά με το σύμφωνο συμβίωσης και την άποψη της Εκκλησίας επ' αυτού σημειώνουμε ειδικά τα εξής:

Από τον ξβ' κανόνα του Μ. Βασιλείου, ο οποίος καταδικάζει αυστηρότατα την «ασχημοσύνην εν τοις ἀρρεσιν» προκύπτει ανεπιφύλακτα η απαγόρευση γάμου μεταξύ δύο προσώπων του ιδίου φύλου. Γάμος κατά την κανονική παράδοση της Εκκλησίας νοείται μόνον μεταξύ δύο προσώπων διαφορετικού φύλου, ήτοι μεταξύ ανδρός και γυναικός. Γάμος μεταξύ ομοφυλοφίλων στην Ορθόδοξη Εκκλησία είναι σε κάθε περίπτωση απαράδεκτος.¹⁶¹

Στις 18-12-2013 η Διαρκής Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας με εγκύκλιό της¹⁶² επισήμανε:

α) Τον κίνδυνο να εκπέσει η οικογενειακή συμβίωση σε γυμνή σύμβαση σήμερα που όλοι αναφέρονται κυρίως και κατ' εξοχήν στα ατομικά δικαιώματα τους και λησμονούν τις υποχρεώσεις τους. Η ίδια η έννοια του φύλου ήδη θεωρείται μεταβλητή και επαμφοτερίζουσα. Για την Ορθόδοξη Εκκλησία ο γάμος εγγυάται, με την γέννηση και την ανατροφή των τέκνων, όχι απλώς την βιολογική επέκταση της ανθρωπότητας, αλλά κυρίως την πνευματική διαιώνιση του ανθρωπίνου προσώπου.

β) Το συγκεκριμένο σχήμα συμβίωσης (εννοείται το σύμφωνο συμβίωσης), νομοθετικά πλέον κατοχυρωμένο, μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τη χριστιανική αντίληψη περί γάμου και οικογένειας της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

γ) Στην περίπτωση της ελεύθερης συμβίωσης, η οικογένεια δεν θεωρείται πλέον «μικρή Εκκλησία», αλλά απλή συμβίωση του ενός με τον άλλον. Η ιερολογία του Γάμου δίνει την εντύπωση βαρύτατης δέσμευσης και φαντάζει σαν αναχρονιστικό γεγονός, σαν πράξη που δεν έχει νόημα, εν τέλει απλώς σαν μία φολκλορική τελετή. Δεν εκφράζει για εκείνους τίποτε το υπαρξιακό ούτε ενέχει εσχατολογικές ή άλλες μεταφυσικές προσδοκίες.

¹⁶¹ Αρχιμ. Χρυσόστομου Παπαθανασίου, ο.π., σελ. 87-88.

¹⁶² «Οικογένεια και Κοινωνία σε κρίση σήμερα», Εκκλησία 2014, σελ. 9-12, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 102-103.

Η Πανορθόδοξη Σύνοδος πάλι δέχθηκε τα εξής: «*Η Έκκλησία δέν αποδέχεται διά τά μέλη αὐτῆς σύμφωνα συμβιώσεως τοῦ αὐτοῦ φύλου ἢ καί πᾶσαν ἄλλην μορφήν συμβιώσεως διά τά μέλη αὐτῆς, διαφόρους τοῦ γάμου. Ἡ Έκκλησία πρέπει νά καταβάλλῃ πάσας τάς δυνατάς ποιμαντικές προσπάθειας, ὥστε τά παρεκκλίνοντα μέλη αὐτῆς εἰς τοιαύτας μορφάς συμβιώσεως νά δυνηθοῦν νά κατανοήσουν τήν πραγματικήν ἔννοιαν τῆς μετανοίας καί τῆς ἠύλογημένης ὑπό τῆς Έκκλησίας ἀγάπης*».

Χαρακτηριστική ἐπ' αὐτοῦ εἶναι καί ἡ ἐγκύκλιος τῆς Δ.Ι.Σ τῆς Έκκλησίας τῆς Ελλάδος με ἀριθμό πρωτ. 1938/13-5-2016 σύμφωνα με τήν ὁποία: *«τό συναφθέν κατά τό παρελθόν σύμφωνον συμβιώσεως μελλονύμφου δέν προσμετῶνται εἰς τόν ἀριθμόν τῶν τελεσθέντων γάμων κατά τήν ἔκδοσιν διά τόν μελλονύμφον ἐπισκοπικῆς ἀδείας τελέσεως ὀρθοδόξου γάμου*».

Ἡ παραπάνω ἐγκύκλιος ἔπασχε αοριστίας, διότι δέν γινόταν σαφές, ἀν ἐννοεῖτο σύμφωνο συμβίωσης ἐν ἰσχύ ἢ σύμφωνο που ἔχει λυθεῖ ἢ ἀκυρωθεῖ. Στήν πρώτη περίπτωση (διασταλτική ἐρμηνεῖα τῆς ἐγκυκλίου) ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νά τελεστεῖ ἀκυρος πολιτειακά θρησκευτικός γάμος.

Διαβλέποντας τό κενό αὐτό ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος με τήν ἀπό 10-1-2017 ἀπόφαση τῆς διευκρίνισε, ὅτι γιά τήν λήψη ἀδείας γάμου ἀπό τόν Ἐπίσκοπο, θα πρέπει νά δηλώνεται ρητά καί ἡ μὴ ὑπαρξη ἐν ἰσχύ συμφώνου συμβίωσης τῶν μελλονύμφων με τρίτο πρόσωπο.¹⁶³ Ἀπό τήν μελέτη τῆς ἐγκυκλίου αὐτῆς προκύπτει ταυτόχρονα μία τάση ἀμβλυνσης τῶν ἀντιδράσεων ἐκ μέρους τῆς Έκκλησίας γιά τό σύμφωνο συμβίωσης καί ἐναρμόνισής τῆς με τό νομοθετικό πλαίσιο. Τό συμπέρασμα αὐτό προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀποδέχεται ουσιαστικά, με τήν παραπάνω ἐγκύκλιο, τήν τέλεση γάμου μεταξύ δύο πιστῶν οἱ ὁποῖοι δεσμεύονται μέχρι ἐκεῖνη τήν στιγμή μεταξύ τους με σύμφωνο συμβίωσης (βλ. παρακάτω ἐρμηνεῖα 1354 ΑΚ).

γ) Ἀπό τήν παραπάνω παρουσίαση τῆς πολιτειακῆς καί ἐκκλησιολογικῆς (χωρίς περαιτέρω δογματικές ἀναλύσεις, που εἶναι ἀντικείμενο ἄλλης ἐπιστήμης) προσέγγισης γιά τήν φύση τοῦ γάμου, γίνεται κατανοητό ὅτι ὑπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ Πολιτείας καί Έκκλησίας σχετικά με τόν γάμο, ἡ ὁποία συχνά οδηγεῖ σε μεταξύ τους ἐντάσεις, κυρίως ἐπειδή ἡ πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων εἶναι Χριστιανοί Ὀρθόδοξοι, ὁπότε ἡ Έκκλησία γιά τήν προάσπιση τῆς διδασκαλίας τῆς παρεμβαίνει στο δημόσιο λόγο ὅσον ἀφορᾷ τήν λειτουργία τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου. Ἄλλωστε ὅπως πολύ εὐστοχα σημειώνει ὁ Ἱατροῦ *«Στο ζήτημα τοῦ πολιτικοῦ γάμου, ἡ διαπάλη νομιμότητας καί κανονικότητας ἐγκεῖται στο ὅτι ἡ Πολιτεία ἀποπειράται νά*

¹⁶³ Ἰστοσελίδα τῆς Έκκλησίας τῆς Ελλάδος, ἐγκύκλιο σημείωμα ἀπό 12-1-2017.

νομοθετήσει εκλογικεύοντας το κανονικό δίκαιο και η Εκκλησία να «κανονικοποιήσει» την νομοθεσία. Αποτέλεσμα είναι ένα μόρφωμα που προκαλεί σύγχυση και στους πολίτες και στους «πιστούς»».

V. ΙΣΧΥΟΥΣΕΣ ΘΕΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΕΛΕΣΗΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ:

A) Εισαγωγή-ιστορική αναδρομή-προβληματισμοί:

Για την έγκυρη σύναψη του γάμου λοιπόν απαιτείται να συντρέχουν ορισμένες ουσιαστικές προϋποθέσεις, που διακρίνονται σε θετικές και αρνητικές προϋποθέσεις (ή κωλύματα)¹⁶⁴.

-Θετικές είναι οι προϋποθέσεις που *πρέπει να υπάρχουν* για να συναφθεί έγκυρα ο γάμος. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι: α) η ύπαρξη συμφωνίας μεταξύ των μελλονύμφων, β) η συμπλήρωση ορισμένης ηλικίας γάμου, η οποία ορίζεται στο δέκατο όγδοο έτος, ή, σε διαφορετική περίπτωση, η χορήγηση ειδικής άδειας από το δικαστήριο, γ) η δικαιοπρακτική ικανότητα ή ενδεχομένως η συναίνεση του δικαστικού συμπαραστάτη ή η άδεια του δικαστηρίου, εφόσον ο μελλόνυμφος βρίσκεται σε επικουρική δικαστική συμπάρασταση και δ) η διαφορά φύλου. Οι παραπάνω προϋποθέσεις αναφέρονται σε ατομικές -φυσικές ή πνευματικές- ιδιότητες του προσώπου.¹⁶⁵

-Οι αρνητικές προϋποθέσεις ή κωλύματα που *δεν πρέπει να υπάρχουν* για να τελεστεί έγκυρος γάμος αναφέρονται σε κοινωνικές ιδιότητες του προσώπου και εμποδίζουν τον γάμο για λόγους κοινωνικο-ηθικούς ή βιολογικούς¹⁶⁶. Τα κωλύματα διακρίνονται σε «απόλυτα» ή «γενικά» (αν συντρέχουν ο μελλόνυμφος εμποδίζεται να συνάψει γάμο με οποιονδήποτε) και «σχετικά» ή «ειδικά» (αν συντρέχουν ο γάμος εμποδίζεται να συναφθεί με ορισμένα πρόσωπα με τα οποία συνδέεται ο μελλόνυμφος)¹⁶⁷. Γάμος που συνάπτεται παρά την ύπαρξη κάποιου κωλύματος είναι άκυρος (1372 ΑΚ) και θεραπεύεται, μόνον αν ανατραπεί το κώλυμα. Εντούτοις είναι δυνατό, υπό εξαιρετικές περιπτώσεις, να κριθεί ότι ασκείται καταχρηστικά

¹⁶⁴ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 58 επ, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 57 επ., Παπαχρίστου Αθ, ο.π., σελ. 35-51, Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1088, Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 24, Κωσταράς Γ., ο.π., σελ. 294 επ., Μπούμης Π., «Κανονικόν Δίκαιον», γ' έκδοση, σελ. 125, 129, Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 154-155, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 254.

¹⁶⁵ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 57, Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 24.

¹⁶⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 57, Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 25.

¹⁶⁷ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 66.

(281 ΑΚ) η αξίωση ακύρωσης του γάμου και ο τελευταίος να διατηρήσει την ισχύ του παρά την ύπαρξη του κωλύματος.¹⁶⁸

Κωλύματα γάμου¹⁶⁹ είναι: α) η ύπαρξη προηγούμενου γάμου ή η ύπαρξη συμφώνου συμβίωσης που συνδέει τον ένα μελλοννυφο με τρίτον, β) η συγγένεια εξ αίματος, β) η αγχιστεία και δ) η υιοθεσία.

Τα παραπάνω κωλύματα που προβλέπονται περιοριστικά στον ΑΚ (άρθρα 1354, 1356, 1357, 1360 αντίστοιχα) αποτελούν τα μοναδικά κωλύματα γάμου που αναγνωρίζει η πολιτεία.¹⁷⁰

Στο προηγούμενο δίκαιο¹⁷¹ καθιερώνονταν και άλλα κωλύματα γάμου, ορισμένα από τα οποία καταργήθηκαν με το ν. 1250/1982, ενώ άλλα καταργήθηκαν με το ν. 1329/1983¹⁷² (Σημ. ότι για τα κωλύματα αυτά ισχύουν όσα έχουν αναφερθεί ήδη παραπάνω στην ιστορική αναδρομή).

Συγκεκριμένα¹⁷³ με το άρθρο 3 του ν. 1250/1982 καταργήθηκαν τα κωλύματα της διαφοράς θρησκείας (παλαιό άρθρο 1353 ΑΚ), της προϋπαρξής τριών γάμων (δεν επιτρεπόταν δηλαδή τέταρτος γάμος, παλαιό άρθρο 1355 ΑΚ), της καταχρηστικής αγχιστείας (απαγορευόταν δηλαδή η τέλεση γάμου μεταξύ των συγγενών εξ αίματος του ενός συζύγου με τους συγγενείς εξ αίματος του άλλου συζύγου έως και τον δεύτερο βαθμό, παλαιό άρθρο 1358 ΑΚ), της πνευματικής συγγένειας από το βάπτισμα (απαγορευόταν ο γάμος μεταξύ του αναδόχου και του αναδεκτού ή της μητέρας του, παλαιό άρθρο 1361 ΑΚ), της μοιχείας (απαγορευόταν ο γάμος μεταξύ προσώπων που είχαν καταδικαστεί από ποινικό δικαστήριο για μοιχεία μεταξύ τους, παλαιό άρθρο 1363 ΑΚ), της ιδιότητας του κληρικού ή μοναχού (απαγορευόταν ο γάμος του κληρικού κάθε βαθμού ή μοναχού της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας, παλαιό άρθρο 1364 ΑΚ).¹⁷⁴

---

¹⁶⁸ Αναλυτικά βλ. παρακάτω.

¹⁶⁹ Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 37-39, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 69 επ., Γεωργιάδης Απ, ο.π., σελ. 66 επ., Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 25, Κωσταράς Γ., ο.π., σελ. 294 επ.

¹⁷⁰ Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 25.

¹⁷¹ Παπαχρίστου Αθ, ο.π., σελ. 38-39, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 57-61, Κωσταράς Γ., ο.π., σελ. 294 επ, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 222.

¹⁷² Σταθόπουλος Μιχ, ο.π., σελ.478 επ., Αγαλλοπούλου Π., ο.π., σελ. 173, Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, 1985, σελ. 39, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 222., Ανδρουτσόπουλος Γ., «Οι μικτοί γάμοι κατά την πολιτειακή νομοθεσία, στο μεταίχμιο νομιμότητας και κανονικότητας», Νομοκανονικά 1/2016, σελ. 9 επ.

¹⁷³ Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 203, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 571.

¹⁷⁴ Βλ. ιδίως Τρωϊάνο Σπ. «Το δίκαιο του θρησκευτικού γάμου μετά το ν. 1250/1982», ΝοΒ 1982, σελ. 599-601, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 57-61, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 89.

Επίσης με το άρθρο 13 του ν. 1329/1983¹⁷⁵ καταργήθηκαν τα κωλύματα της εξώγαμης συγγένειας (παλαιό άρθρο 1359 ΑΚ, το κώλυμα αυτό καταργήθηκε ως περιττό, διότι με τον ίδιο νόμο θεσπίστηκε ότι το παιδί που γεννιέται χωρίς γάμο και αναγνωρίζεται από τον πατέρα του θεωρείται συγγενής εξ αίματος συνεπώς συντρέχει το κώλυμα της συγγένειας εξ αίματος), της επιτροπείας (απαγορευόταν ο γάμος μεταξύ του επιτρόπου ή των κατιόντων του και του επιτροπευομένου πριν την οριστική λογοδοσία του επιτρόπου, παλαιό άρθρο 1362 ΑΚ), και του πένθιμου ενιαυτού¹⁷⁶ (απαγορευόταν ο γάμος στην γυναίκα για διάστημα 10 μηνών από την λύση ή ακύρωση του προηγούμενου γάμου της, παλαιό άρθρο 1365).

Μετά την εξέλιξη αυτή τέθηκε το ερώτημα μήπως τα παραπάνω καταργημένα κωλύματα παύουν να αποτελούν και τμήμα του δικαίου της Εκκλησίας, στο οποίο επίσης, όπως ήδη είδαμε, από πολύ παλιά περιλαμβάνονταν¹⁷⁷. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να είναι αρνητική¹⁷⁸, πρώτον διότι μίας τέτοιας εκτάσεως επέμβαση στο δίκαιο όχι μόνο της

---

¹⁷⁵ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 571.

¹⁷⁶ Το κώλυμα αυτό θεωρήθηκε περιττό, αφού το ζήτημα της σύγκρουσης των τεκμηρίων πατρότητας για την οποία θεσπίστηκε αντιμετώπιστηκε με το άρθρο 1466 ΑΚ, σύμφωνα με το οποίο: «Αν μέσα στις τριακόσιες ημέρες από την λύση ή την ακύρωση του γάμου γεννήθηκε τέκνο από γυναίκα που τέλεσε νέο γάμο, τεκμαίρεται ότι αυτό έχει πατέρα το νέο σύζυγο, εκτός αν γίνει δεκτή αγωγή για προσβολή της πατρότητάς του, οπότε τεκμαίρεται ότι είναι τέκνο του πρώτου συζύγου». Βλ. και Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 58, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 89.

¹⁷⁷ Κωσταράς Γ., ο.π., σελ. 297, Κονιδάρης Ι., «Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου», 2016, σελ. 222.

¹⁷⁸ Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «μετά την εισαγωγή του πολιτικού γάμου με τον Ν. 1250/1982 το μέχρι τότε ενιαίο δίκαιο για τη σύναψη του γάμου διασπάστηκε σε δίκαιο του γάμου πολιτειακό και σε δίκαιο του γάμου θρησκευτικό. Η διάσπαση αυτή οφείλεται στο ότι ο νομοθέτης θέσπισε, όπως είδαμε, μια σειρά από τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις που εφαρμόζονται ανεξάρτητα από τον τύπο που θα ακολουθήσουν οι μελλόνυμφοι κατά τη σύναψη του γάμου, δηλαδή πολιτικό ή θρησκευτικό. Καθόρισε επίσης με το Π.Δ. 391/1982 (που εκδόθηκε με βάση την εξουσιοδοτική διάταξη του άρθρου 72 § 2 του Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, όπως συμπληρώθηκε με το άρθρο 6 του Ν. 1250/1982) και τις λεπτομέρειες για την τέλεση του πολιτικού γάμου· **δεν προχώρησε όμως και στον καθορισμό των ειδικών προϋποθέσεων και όρων για την τέλεση θρησκευτικού γάμου. Τη ρύθμιση του θέματος αυτού άφησε, σύμφωνα με την τελευταία παράγραφο του άρθρου 1367 ΑΚ (βλ. πιο πάνω), στο εσωτερικό δίκαιο της καθεμιάς θρησκευτικής κοινότητας (εφόσον βέβαια πρόκειται για δόγμα ή θρήσκευμα «γνωστό» στην Ελλάδα), με τη γενική επιφύλαξη, να μην αντίκεινται στην ελληνική δημόσια τάξη οι κανόνες, σύμφωνα με τους οποίους τελείται η ιεροπραξία στα επί μέρους θρησκευόμενα ή δόγματα. Βρισκόμαστε εδώ ενώπιον μίας παραπομπής στις διατάξεις «αλλοτρίας εννόμου τάξεως», της εκκλησιαστικής δηλαδή ή γενικότερα της θρησκευτικής δικαιοταξίας. Η παραπομπή αυτή γίνεται ασφαλώς όχι μόνο στο συγκεκριμένο δίκαιο του καθενός θρησκευόμενου ή δόγματος που ίσχυε κατά τη στιγμή της εισαγωγής της νέας ρυθμίσεως (δηλαδή της δημοσιεύσεως του Ν. 1250/1982), αλλά στις εκάστοτε ισχύουσες (εσωτερικές) διατάξεις της οικείας δικαιοταξίας, που βεβαίως οι επί μέρους θρησκευτικές κοινότητες έχουν τη δυνατότητα ελευθέρως – υπό την πάντοτε εξυπακουόμενη προϋπόθεση της μη αντιθέσεως σε κανόνες της ελληνικής δημοσίας τάξεως – να καθιερώνουν και να τροποποιούν, ακολουθώντας την προβλεπόμενη από το δίκαιο τους διαδικασία».**

Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και των άλλων γνωστών θρησκειών θα ήταν αντισυνταγματική, παραβιάζοντας το δικαίωμα αυτοδιοικήσεώς τους και δεύτερον διότι η αρνητική απάντηση προκύπτει από το ίδιο το κείμενο του ν.1250/1982, στο άρθρο 1 παρ. 3 εδ. α' του οποίου ορίζεται ότι «Οι προϋποθέσεις της ιεροτελεστίας και κάθε θέμα σχετικό με αυτήν διέπονται από το τυπικό και τους κανόνες του δόγματος ή του θρησκευάματος σύμφωνα με το οποίο γίνεται η ιεροτελεστία, εφόσον δεν είναι αντίθετοι με την δημόσια τάξη». Η διατύπωση αυτή είναι γενική και δεν αφορά μόνο τον τύπο της τελετής.

Συνεπώς η κάθε θρησκευτική κοινότητα -στο πλαίσιο της θρησκευτικής ελευθερίας- μπορεί να διατηρεί στο δίκαιό της καταργημένα κωλύματα ή να προβλέπει και άλλα κωλύματα γάμου που δεν είναι θεσπισμένα από την Πολιτεία.¹⁷⁹ Επιπλέον, η πιθανή άρνηση της Εκκλησίας να ιερολογήσει γάμο με την επίκληση υπάρξεως κωλύματος, που υπαγορεύεται από το εσωτερικό της δίκαιο, δεν μπορεί να ακυρωθεί από το Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο είδαμε ότι δεν εξετάζει ακυρωτικούς ζητήματα αμιγώς θρησκευτικού χαρακτήρα.¹⁸⁰

Με την τροποποίηση του δικαίου του γάμου λοιπόν, δυνάμει του ν. 1250/1982, έννοιες όπως: «κωλύματα», «άδεια», «γνωστοποίηση» κλπ, διαφοροποιούνται από τη σημασιολογία

---

¹⁷⁹ Γεωργιάδης Νικ., άρθρο 1354, ΣΕΑΚ, 2013, σελ. 572, Σταθόπουλος Μιχ., ο.π., σελ. 479-480, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 22, Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 89-90, Αγαλλοπούλου Π., ο.π., σελ. 173, Μπούμης Π., ο.π., σελ. 130, Τρωϊάνος Σ. – Πουλής Γ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», 2002, σελ. 468, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 55, Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 203-205, Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 43, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 853, αρ. 21, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 253-254. Σχετικό με τα παραπάνω είναι και άρθρο του Αρχιμ. Κυρίλλου Μισιακούλη, Γραμματέως Συνοδικής Έπιτροπής Δογματικών και Νομοκανονικών Ζητημάτων, με τίτλο: «Προϋποθέσεις τελέσεως θρησκευτικού Γάμου», αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος (υποκαρτέλα: Επιτροπή Δογματικών και Νομοκανονικών Ζητημάτων), σύμφωνα με το οποίο: «Με την διάταξη του έδαφ. δ', της παρ. α' του άρθρου 1 του Ν. 1250/1982, "Για την καθιέρωση του πολιτικού γάμου" (Φ.Ε.Κ. τ.Α'/7.5.1982), ο νομοθέτης έξουσιοδοτεί την Έκκλησία να καθορίση ή ίδια τις προϋποθέσεις τελέσεως του θρησκευτικού γάμου, ο οποίος παραμένει έν ισχύϊ, ως ισόκυρος του πολιτικού, και μετά την καθιέρωση του πολιτικού, όχι δέ μόνον ως τύπος έλευθέρως έπιλογής των μελλονύμφων, αλλά και ως υποχρέωση των πιστών μελών της Έκκλησίας (άσχέτως της τελέσεως ή μη πολιτικού γάμου), να μη παραλείπουν την δι' ιερολογίας του μνηστηρίου του γάμου σύναψη της συζυγίας αυτών. Τα υπό του Ν. 1250/1982 καταργούμενα για την τέλεση πολιτικού γάμου κωλύματα, εξακολουθούν ισχύοντα για την τέλεση θρησκευτικού γάμου, ως επί των Ίερών Κανόνων έρειδόμενα (ΝΓ' και ΝΔ' της Πενθέκτης Οίκουμενικής Συνόδου, ΙΘ' Αποστολικός, Β' της Συνόδου της Νεοκαισαρείας, κγ', σε', οστ', οη', οθ' και πζ' του Μεγάλου Βασιλείου), και έπομένως ή ύπαρξη κάποιων έκ των κωλυμάτων τούτων έμποδίζει την ιερολογία του Γάμου».

¹⁸⁰ Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 91, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 579, αρ. 17, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 850, αρ. 8, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 104, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 109-110, Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 109.

τους προ της διασπάσεως του ενιαίου δικαίου του γάμου, έχοντας διττή σημασία, άλλη για την Πολιτεία και άλλη για την Εκκλησία.¹⁸¹

Αρμόδιο όργανο στην Εκκλησία της Ελλάδος για την θέσπιση μεταβολών ως προς τις θετικές και αρνητικές προϋποθέσεις του γάμου είναι η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας σύμφωνα με την γενική αρμοδιότητα που της χορηγεί το άρθρο 4 του νόμου 590/1977. Την ανωτέρω αρμοδιότητα ωστόσο μπορεί να ασκήσει και η Διαρκής Ιερά Σύνοδος με βάση το άρθρο 9 παρ. 2 του Καταστατικού Χάρτη.¹⁸²

Έτσι η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος εξέδωσε την υπ' αριθμ. 2320/19-5-1982 εγκύκλιο¹⁸³ σύμφωνα με την οποία επί θρησκευτικού γάμου **διατηρούνται όλα τα κωλύματα που ορίζονταν στον ΑΚ προ των δύο παραπάνω νόμων και μόνο εις τα κωλύματα της μοιχείας και της πνευματικής συγγένειας εκ του βαπτίσματος η Εκκλησία δύναται να εφαρμόζει τον θεσμό της οικονομίας. Οικονομία σημαίνει την επιείκεια για συγκεκριμένη περίπτωση κωλύματος.**

Ακολούθως με την υπ' αριθμ. 2356/1983 εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου¹⁸⁴ έγινε δεκτή η κατάργηση του αναβλητικού κωλύματος της παρελεύσεως δεκαμήνου μετά την αμετάκλητη απόφαση περί λύσης ή ακύρωσης του γάμου, προκειμένου η γυναίκα να συνάψει νέο γάμο.

---

¹⁸¹ Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 91-92.

¹⁸² Ιατρού Γ.Κ., ο.π., σελ. 91, Κονιδάρης Ι., «Θεμελιώδεις Διατάξεις Σχέσεων Κράτους - Θρησκευμάτων», 2016.

¹⁸³ «Προϋποθέσεις τελέσεως Θρησκευτικού Γάμου βάσει του Ν. 1250/1982»: Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι, τ. ΣΤ' (1982-1995), Εκ του Τυπογραφείου της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2001, σελ. 26-28, βλ. σχετικά και Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 222., βλ. και Κωσταράς Γ., «Τα κωλύματα του θρησκευτικού γάμου», Θεολογία, 1989, σελ. 416-417. Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «*η Εκκλησία της Ελλάδος, θεωρώντας ότι οι διατάξεις του ΑΚ, όπως είχαν διαμορφωθεί πριν από την πρόσφατη τροποποίησή τους, αποτελούσαν συστατικό μέρος του ελληνικού ορθόδοξου εκκλησιαστικού δικαίου, εφόσον στηρίζονταν στις σχετικές με τις προϋποθέσεις του γάμου επιταγές των ιερών κανόνων και στις άλλες συναφείς διατάξεις της εκκλησιαστικής νομοθεσίας, αποφάσισε να τις διατηρήσει σε ισχύ ως εσωτερικό της δίκαιο. Η απόφασή της αυτή αποτέλεσε περιεχόμενο της Εγκυκλίου της Ιεράς Συνόδου με αριθμό 2320/19.5.1982 «Προϋποθέσεις τελέσεως θρησκευτικού γάμου βάσει του Ν. 1250/1982» («Εκκλησία» τ. 59, 1982, σ. 291 επ.)*».

¹⁸⁴ Προϋποθέσεις τελέσεως Θρησκευτικού Γάμου βάσει του Ν. 1250/1982»: Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι, τ. ΣΤ' (1982-1995), Εκ του Τυπογραφείου της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2001, σελ. 76.

Γενικά επί των παραπάνω η Εκκλησία έχει την δυνατότητα της κατά την κρίση της ασκήσεως «οικονομίας»¹⁸⁵, κατόπιν αποφάσεως από το αρμόδιο όργανο της Εκκλησίας, ήτοι την Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας, που λαμβάνεται με αυξημένη πλειοψηφία των 2/3 του όλου αριθμού των μελών της, σύμφωνα με τα άρθρα 4 περ. δ' και 6 παρ. 3 του ν. 590/1977, και εκτελείται από την ίδια ή τους κατά τόπους Μητροπολίτες, ύστερα από εξουσιοδότηση της Ιεράς Συνόδου.¹⁸⁶

Ζήτημα λοιπόν γεννιέται ενόψει του άρθρου 1367 ΑΚ, που ορίζει ότι «οι προϋποθέσεις της ιεροτελεστίας και κάθε θέμα σχετικό με αυτή διέπονται από το τυπικό και τους κανόνες του δόγματος ή του θρησκευάτος κατά το οποίο γίνεται η ιεροτελεστία, εφόσον αυτοί δεν είναι αντίθετοι με την δημόσια τάξη». Ενόψει αυτού του κανόνα μπορεί να δημιουργηθεί το ερώτημα μήπως οι θετικές προϋποθέσεις και τα κωλύματα που περιλαμβάνονται στον ΑΚ μετά την αναθεώρησή του από τα παραπάνω νομοθετήματα, ισχύουν μόνο για τους πολιτικούς γάμους¹⁸⁷.

Επ' αυτού θα λεχθούν τα εξής:

Κατά πρώτο λόγο, το αν ένας γάμος είναι ή όχι έγκυρος κρίνεται αποκλειστικά και μόνο από τα πολιτικά δικαστήρια, που εφαρμόζουν το δίκαιο της Πολιτείας δηλαδή τον Αστικό Κώδικα.¹⁸⁸ Έτσι, εάν ένας θρησκευτικός γάμος έχει τυχόν τελεστεί παρά την ύπαρξη κάποιου καταργημένου κωλύματος, ο γάμος αυτός είναι έγκυρος και όχι άκυρος¹⁸⁹. Βέβαια ο

---

¹⁸⁵ Παπαγεωργίου Θ.Δ., ο.π., σελ. 39.

¹⁸⁶ Ανδρουτσόπουλος Γ., «Η άσκηση της εκκλησιαστικής οικονομίας στην Εκκλησία της Ελλάδος», Νομοκανονικά, 2/2010, σελ. 22 επ., Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 108-109.

¹⁸⁷ Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 106.

¹⁸⁸ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 60-61, Παπαχρίστου Αθ, ο.π., σελ. 39, Γεωργιάδης Νικ., ο.π., σελ. 572, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 222., Τρωϊάνος Σ. – Πουλής Γ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», 2002, σελ. 468 επ., Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 55, Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π, σελ. 156-157. **Αντίθετος** ο Κωσταράς σύμφωνα με τον οποίο με βάση το άρθρο 1367 δεν περιορίζεται η νομοθετική επιταγή μόνο σε σχέση με το τυπικό της ιεροτελεστίας, αλλά και αφορά και τις ουσιαστικές προϋποθέσεις. Συνεπώς κατ' αυτόν οι θετικές προϋποθέσεις και τα κωλύματα που περιλαμβάνονται στον ΑΚ μετά την αναθεώρησή του από τα παραπάνω νομοθετήματα, ισχύουν μόνο για τους πολιτικούς γάμους. Η άποψη αυτή δεν έχει βασιμότητα, αφού η διασταλτική αυτή ερμηνεία της διάταξης 1367 παρ. 3 ΑΚ είναι λανθασμένη σύμφωνα με τα παραπάνω στο κυρίως κείμενο.

¹⁸⁹ Κωσταράς Γ., ο.π., σελ. 298. Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «Επομένως, αν η Εκκλησία ήθελε επιτρέψει την τέλεση γάμων κατά παράβαση των κωλυμάτων του ΑΚ, οι γάμοι αυτοί θα ήσαν άκυροι. Αφετέρου δε, αν οι προϋποθέσεις που η Εκκλησία ελεύθερα καθιερώνει, όπως προαναφέρθηκε, για το επιτρεπτό του γάμου των μελών της είναι αυστηρότερες από αυτές που προβλέπουν οι σχετικές διατάξεις του ΑΚ, η τυχόν μη πλήρωσή τους δεν δημιουργεί ακυρότητα του γάμου – εννοείται ως προς τις πέρα από τον ΑΚ προϋποθέσεις. Έτσι λοιπόν, αν ιερολογηθεί γάμος π.χ. ανάμεσα σε δύο πρόσωπα που

θηρσκευτικός λειτουργός μπορεί να αρνηθεί να ιερολογήσει ένα γάμο, για τον οποίο υπάρχει κώλυμα κατά το δίκαιο της Εκκλησίας. Υπάρχει δηλαδή η δυνατότητα, χάριν της θρησκευτικής ελευθερίας, των θρησκευτικών λειτουργών να αρνηθούν να τελέσουν γάμο, διότι κατά την θρησκεία ή δόγμα που πρεσβεύουν υπάρχει κώλυμα, παρότι αυτό δεν προβλέπεται στον ΑΚ. Αν ο τελευταίος τελέσει γάμο, παρότι υφίσταται θρησκευτικό κώλυμα, για την Πολιτεία ο γάμος είναι έγκυρος¹⁹⁰. Αντίθετα αν θρησκευτικός λειτουργός τελέσει γάμο, ενώ υφίσταται κώλυμα του ΑΚ, ο τελευταίος είναι άκυρος κατά την Πολιτεία. Σημειώνεται επίσης, ότι ακόμη και αν η Εκκλησία δεν αναγνωρίζει, όπως είδαμε, το σύμφωνο συμβίωσης, εφόσον υφίσταται τέτοιο σύμφωνο, το οποίο δεν έχει λυθεί ή ακυρωθεί, ο γάμος που θα τελεστεί πάσχει ακυρότητας δυνάμει του άρθρου 1354 ΑΚ, που θα αναλυθεί αμέσως παρακάτω.

Συμπερασματικά οι διατάξεις του ΑΚ εφαρμόζονται τόσο σε πολιτικούς όσο και σε θρησκευτικούς τύπους γάμου. Ταυτόχρονα τόσο η Πολιτεία όσο και η Εκκλησία οφείλουν να αναγνωρίζουν η πρώτη το θρησκευτικό και η δεύτερη τον πολιτικό γάμο ως γάμο που παράγει έννομες συνέπειες (έτσι και για το σύμφωνο συμβίωσης). Το να μην αναγνωρίζει η Εκκλησία τον πολιτικό γάμο ως μυστήριο, ως πράξη που θα μπορούσε να έχει οποιαδήποτε θρησκευτική αξία ή να του προσάπτει εκκλησιαστικές συνέπειες ή να μην τον αναγνωρίζει καν ως γάμο από την δική της σκοπιά, είναι δικαίωμά της. Τον να μην τον αναγνωρίζει όμως ως έννομη σχέση, που παράγει συνέπειες για τους μελλοντόμφοις, τα γεννηθέντα τέκνα κλπ θα σήμαινε παραβίαση διατάξεων αναγκαστικού δικαίου εκ μέρους της.¹⁹¹

Β) Θετικές προϋποθέσεις κατά την Πολιτεία:

α) Συμφωνία των μελλοντόμφοις:

Κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος¹⁹² να συνάψει ή να μην συνάψει γάμο με ορισμένο πρόσωπο (2 παρ. 1, 5 παρ. 1 Σ ή 21 παρ. 1 Σ, 57 ΑΚ). Ειδικότερα για την έγκυρη σύναψη γάμου απαιτείται συμφωνία των μελλοντόμφοις (1350 παρ. 1 ΑΚ). Κατά μία γνώμη, η συμφωνία αποτελεί ουσιώδες στοιχείο για το «πραγματικό» του γάμου (Δεληγιάννης, Παπαχρίστου, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη¹⁹³), ενώ κατ' άλλη γνώμη ουσιαστική προϋπόθεση του γάμου (Σταθόπουλος/Σταμπέλου). Σε κάθε περίπτωση πάντως η συμφωνία των μελλοντόμφοις είναι

συνδέονται με «οιονεί αγχιστεία» σε απαγορευμένο από την Εκκλησία βαθμό, ο γάμος θα είναι έγκυρος. Επομένως τα κωλύματα που προβλέπονται από το εκκλησιαστικό (μόνο) δίκαιο χάνουν τη σημασία τους, αν παρά την ύπαρξή τους γίνει η ιερολογία του γάμου».

¹⁹⁰ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 222.

¹⁹¹ Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 111.

¹⁹² Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 21.

¹⁹³ Ο.π, σελ.115.

αναγκαία είτε τελείται πολιτικός είτε θρησκευτικός γάμος.¹⁹⁴ Αν δεν υπάρχει συμφωνία κατά μία γνώμη ο γάμος δεν πάσχει απλά από ακυρότητα, αλλά είναι ανυπόστατος.¹⁹⁵ Κατά την άποψη του γράφοντος η άποψη αυτή είναι λανθασμένη, διότι έρχεται σε αντίθεση με το γράμμα της διάταξης 1372 ΑΚ, σύμφωνα με την οποία, ρητά, η παράβαση του άρθρου 1350 ΑΚ οδηγεί σε ακυρότητα και όχι ανυπόστατο.

Οι δικαιοπρακτικές δηλώσεις για την σύναψη γάμου πρέπει να γίνουν αυτοπροσώπως και ρητώς¹⁹⁶. Βέβαια στην περίπτωση θρησκευτικού γάμου η δήλωση μπορεί να γίνεται και σιωπηρώς π.χ με μόνη την παρουσία στην θρησκευτική τελετή¹⁹⁷. Δεν επιτρέπεται η χρησιμοποίηση αντιπροσώπου, εκουσίου ή νόμιμου (π.χ. του δικαστικού συμπαραστάτη), ούτε εντολοδόχου (713 ΑΚ), ούτε αγγέλου, μολονότι ο τελευταίος εκπροσωπεί τον μελλονύμφο στην δήλωσή του και όχι στην βούλησή του¹⁹⁸. Επιπλέον, είναι απαραίτητη η αυτοπρόσωπη παράσταση *συγχρόνως* και των δύο μελλονύμφων. Και όλα αυτά παρότι σε ορισμένες θρησκευτικές κοινότητες, όπως η Καθολική Εκκλησία, επιτρέπεται ο γάμος με αντιπρόσωπο. Στην τελευταία περίπτωση μπορεί ο γάμος να είναι ισχυρός κατά την θρησκευτική κοινότητα, ωστόσο πολιτειακά είναι άκυρος.

Σε περίπτωση που ένας εκ των δύο μελλονύμφων εμφανίζεται με ξένο όνομα ισχύουν τα ακόλουθα: α) ο γάμος ανάμεσα πχ στην γυναίκα και το τρίτο πρόσωπο δεν υφίσταται, διότι λείπει παντελώς η βούληση του τρίτου να τελέσει γάμο και β) ο γάμος ανάμεσα πχ στην γυναίκα και τον άνδρα με ξένο όνομα είναι ακυρώσιμος εξαιτίας πλάνης σχετικά με την ταυτότητα (1374 ΑΚ)¹⁹⁹.

Επιπλέον οι δηλώσεις για την κατάρτιση της συμφωνίας πρέπει να γίνονται *χωρίς αίρεση ή προθεσμία*²⁰⁰.

---

¹⁹⁴ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 568, Έτσι και ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος).

¹⁹⁵ Βλ. παραπομπές σε Γεωργιάδη Ν., ο.π., σελ. 568, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 115.

¹⁹⁶ Μ. Καραύης, ο.π., σελ. 22., Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, 1985, σελ. 40, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 568.

¹⁹⁷ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 59, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 78-79.

¹⁹⁸ Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1086, Μ. Καραύης, ο.π., σελ. 22.

¹⁹⁹ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 59.

²⁰⁰ Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «*Συμβατικό χαρακτήρα εμφανίζει ωστόσο ο γάμος, ακόμα και όταν γίνεται με ιερολογία, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί τύπο τελέσεως του γάμου και όχι ουσιαστική προϋπόθεση για την ύπαρξη του γάμου, όπως δεχόταν η κρατούσα γνώμη υπό το προϊσχύσαν δίκαιο. Επομένως, και κατά την τέλεση θρησκευτικού γάμου δεν μπορεί να διατυπωθεί από έναν ή και τους*

Οι δηλώσεις γίνονται ενώπιον του λειτουργού που τελεί τον γάμο είτε πολιτικό είτε θρησκευτικό.

Σε περίπτωση που δεν συντρέχει κάτι από τα παραπάνω ο γάμος είναι άκυρος (1372 ΑΚ). Η ακυρότητα του γάμου θα επέλθει με την έκδοση αμετάκλητης διαπλαστικής δικαστικής απόφασης (1376, 1381 ΑΚ). Βέβαια σύμφωνα με το άρθρο 1373 ΑΚ η ακυρότητα του γάμου αίρεται, εφόσον ακολουθήσει ελεύθερη και πλήρης συμφωνία των συζύγων, σύμφωνα με τα παραπάνω, η οποία μπορεί να συνάγεται και σιωπηρά²⁰¹.

Σημειώνεται ότι η εκούσια διάσταση δηλώσεως και βουλήσεως (εικονικότητα, κρυψιβουλία, καλυμμένος αστεϊσμός) δεν επηρεάζει το κύρος του γάμου,²⁰² ακόμη και αν π.χ. οι έγγαμοι απροκάλυπτα δηλώνουν ότι ενήργησαν κατά προσποίηση και προς διακωμώδηση της υπόστασης του θεσμού του γάμου. Η ακούσια διάσταση δηλώσεως και βουλήσεως ωστόσο, λόγω πλάνης, απάτης, απειλής, καθιστά τον γάμο ακυρώσιμο (1374, 1375 ΑΚ). Τα παραγωγικά αίτια της βούλησης, αντίθετα, δεν ενδιαφέρουν ούτε επηρεάζουν το κύρος του γάμου ακόμη και αν είναι αθέμιτα ή ανήθικα (π.χ γάμος για συγκάλυψη εμπορίας σαρκός, γάμος από συμφέρον). Από την άλλη η δήλωση βούλησης κατόπιν άσκησης σωματικής βίας καθιστά τον γάμο ανυπόστατο (δεν παράγει δηλαδή καθόλου έννομα αποτελέσματα, ούτε απαιτείται η έκδοση διαπλαστικής απόφασης για την λήξη των συνεπειών του, όπως συμβαίνει σε έναν άκυρο γάμο, υπάρχει βέβαια η δυνατότητα έκδοσης αναγνωριστικής δικαστικής απόφασης).²⁰³ Ανυπόστατος είναι επίσης ο γάμος στην περίπτωση που ο μελλονύμφος βρίσκεται σε κατάσταση κατά την οποία δεν έχει καθόλου συνείδηση του τί κάνει, λ.χ. σε περίπτωση πλήρους νάρκωσης, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει συμφωνία.

δύο μελλονύμφους αίρεση ή προθεσμία, είτε αναβλητική, είτε διαλυτική. Σε μία τέτοια περίπτωση οφείλει ο θρησκευτικός λειτουργός να αρνηθεί την τέλεση του γάμου. Αν όμως, παρ' όλα αυτά, ο γάμος τελεσθεί, η αίρεση ή η προθεσμία θεωρούνται άκυρες και δεν λαμβάνονται υπ' όψη, το δε κύρος του γάμου δεν παραβλάπτεται».

²⁰¹ Γεωργιάδης Απ, ο.π., σελ. 60, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 568, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 78-79.

²⁰² ΑΠ 789/1978, ΝοΒ 1979, σελ. 569, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 60., Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, 1985, σελ. 41., 66, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 568, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 80. Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «**Εικονικότητα στον γάμο δεν είναι νοητή. Κατά συνέπεια, συμφωνία των μελλονύμφων περί εικονικότητας – ακόμη κι αν είναι γνωστή στον θρησκευτικό λειτουργό που τελεί τον γάμο – είναι νομικώς ανύπαρκτη».**

²⁰³ Βλ. και παρακάτω στις διαφορές άκυρου και ανυπόστατου γάμου. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 78-79.

Περαιτέρω παρεπόμενες συμφωνίες των μελλονύμφων οι οποίες είναι αντίθετες στα χρηστά ήθη ή τον νόμο είναι άκυρες, αλλά δεν επηρεάζουν το κύρος του γάμου.²⁰⁴

β) Η συμπλήρωση ορισμένης ηλικίας γάμου, η οποία ορίζεται στο δέκατο όγδοο έτος, ή η χορήγηση ειδικής άδειας από το δικαστήριο:²⁰⁵

Οι μελλονύμφοι (και οι δύο) πρέπει να έχουν συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους (1350 παρ. 2 ΑΚ)²⁰⁶. Η καθιέρωση και για τα δύο φύλα του δεκάτου ογδού έτους ως κατώτατου ορίου ηλικίας γάμου θεσπίστηκε με το άρθρο 12 του ν. 1329/1983. Πριν από την θέσπιση του ως άνω νόμου το κατώτατο αυτό όριο αφορούσε μόνο τον άνδρα, ενώ για την γυναίκα αρκούσε η συμπλήρωση μόλις του δεκάτου τετάρτου έτους, ήταν ωστόσο αναγκαία η συναίνεση του προσώπου που είχε την επιμέλεια του προσώπου το οποίο δεν συμπληρώσει το εικοστό πρώτο έτος (ηλικία ενηλικίωσης τότε).²⁰⁷

Κρίσιμος χρόνος για την συμπλήρωση της ηλικίας γάμου είναι ο χρόνος σύναψης του γάμου (κατά την ημέρα της τέλεσής του ενώπιον του δημάρχου ή θρησκευτικού λειτουργού) και όχι ο χρόνος έκδοσης της σχετικής άδειας από τα αρμόδια όργανα²⁰⁸.

Αν κάποιος από τους μελλονύμφους ή και οι δύο μελλονύμφοι δεν έχουν συμπληρώσει την νόμιμη ηλικία, μπορούν έγκυρα να παντρευτούν, εφόσον χορηγηθεί άδεια από το δικαστήριο και πληρούνται οι λοιπές προϋποθέσεις²⁰⁹ για την τέλεση του γάμου. Σε καμία όμως περίπτωση δεν χορηγείται άδεια εφόσον δεν έχει συμπληρωθεί το δέκατο έτος (128, 1351 ΑΚ)²¹⁰.

Ειδικότερα στο άρθρο 1350 παρ. 2 ΑΚ ορίζεται ότι έγκυρο γάμο μπορεί να τελέσει και ο ανήλικος μετά από άδεια του δικαστηρίου, που μπορεί, αφού ακούσει τους μελλονύμφους και τα πρόσωπα που ασκούν την επιμέλεια του ανήλικου, να επιτρέψει το γάμο και πριν την συμπλήρωση του δεκάτου όγδου έτους, αν η τέλεση του γάμου επιβάλλεται από σπουδαίο λόγο.²¹¹

Στο παραπάνω άρθρο δεν διευκρινίζεται ποιος υποβάλλει την αίτηση για την χορήγηση της δικαστικής άδειας. Δεδομένου όμως ότι η αίτηση πρέπει να υποβληθεί από την πλευρά του

²⁰⁴ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 60.

²⁰⁵ Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, «Οικογενειακό Δίκαιο», 3^η έκδοση, 1984, σελ. 161-171.

²⁰⁶ Φίλιος Π., ο.π., σελ. 69, Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1086, Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 24.

²⁰⁷ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 569.

²⁰⁸ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 61.

²⁰⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 67.

²¹⁰ Γεωργιάδης Απ., σελ. 62, Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1087.

²¹¹ Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 24.

ανηλικίου, είναι προφανές ότι αυτή μπορεί να υποβληθεί, κατά πρώτο λόγο, από τους νόμιμους αντιπροσώπους του, που ασκούν την επιμέλειά του και που θα είναι είτε οι γονείς του (1510 παρ. 1 ΑΚ) είτε ο επίτροπός του (1589, 1603 ΑΚ)²¹². Εξάλλου ενόψει του άρθρου 742 ΚΠολΔ, που ορίζει ότι οι δεκαεξαετείς -τουλάχιστον- ανήλικοι μπορούν να παρίστανται στο δικαστήριο για υποθέσεις που αφορούν την προσωπική τους κατάσταση, την αίτηση για τη δικαστική άδεια μπορεί να υποβάλλει και ο ίδιος ο ανήλικος, εφόσον έχει συμπληρώσει την άνω ηλικία. Υποστηρίζεται μάλιστα²¹³ ότι και ο ανήλικος, που δεν έχει συμπληρώσει το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας του, μπορεί να ζητήσει μόνος του την άδεια δικαστηρίου, αφού σε αντίθετη περίπτωση, η αδράνεια των προσώπων που ασκούν την επιμέλειά του θα καθιστούσε αδύνατη την δικαστική κρίση, με συνέπεια ο ανήλικος να στερείται της δικαστικής προστασίας.

Σημειώνεται ακόμη ότι την αίτηση για τη χορήγηση της άδειας δεν νομιμοποιείται να την υποβάλλει ο άλλος μελλονύμφος²¹⁴, ενώ σε κάθε περίπτωση πρέπει να καλούνται οι νόμιμοι αντιπρόσωποι του ανηλικίου (742 παρ. 2 ΚΠολΔ).

Αν υπάρχει διάσταση μεταξύ των απόψεων του ανηλικίου και των νομίμων αντιπροσώπων του (είναι δηλαδή αρνητικοί ως προς την άδεια), το δικαστήριο κρίνει ελεύθερα αν η άρνηση τους είναι αδικαιολόγητη, δηλαδή καταχρηστική, στο πλαίσιο της γενικότερης κρίσης για την ύπαρξη ή όχι «σπουδαίου» λόγου.²¹⁵

Πολύ σημαντική είναι η αόριστη νομική έννοια του «σπουδαίου λόγου», η οποία πρέπει να συντρέχει για να χορηγηθεί άδεια. Σπουδαίο λόγο μπορεί να αποτελέσει οποιοδήποτε γεγονός δικαιολογεί την πρόωρη τέλεση του γάμου και οδηγεί στο συμφέρον του ανηλικίου.²¹⁶ Ειδικότερα το περιστατικό που συνιστά σπουδαίο λόγο κρίνεται με βάση το κοινωνικό, οικονομικό ή ηθικό συμφέρον του ανηλικίου, αφού ληφθούν υπόψη η ωριμότητα, η προσωπικότητα, η οικονομική και κοινωνική κατάσταση, η ψυχική επαφή, η σταθερότητα των απόψεων και η ηλικία των μελλονύμφων²¹⁷.

---

²¹² Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 64

²¹³ Παπαχρίστου Αθ, ο.π., σελ. 35-36, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ., 65, Τσεβιάς, «Η ικανότητα του ανηλικίου προς το παρίστασθαι επί δικαστηρίου στην περίπτωση χορήγησης αδειάς για σύναψη γάμου», Αρμ 39/1985, σελ. 730-731, Γεωργιάδης Απ. , ο.π., σελ. 62-63., Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 41., Έτσι και Μον. Πρωτ. Μεσολ. 274/1984, Αρχ. Νομολ. 1985, σελ. 85-86.

²¹⁴ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 65.

²¹⁵ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 66, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 63, Φίλιος Π., ο.π., σελ. 69.

²¹⁶ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 569.

²¹⁷ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 63-64, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 36, ΜΠρΘες 6391/2009, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ., Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 43-44.

Περιστατικά που αποτελούν σπουδαίο λόγο αποτελούν συνήθως η εγκυμοσύνη της ανήλικης ή η γέννηση παιδιού²¹⁸, η αποφυγή δυσμενών σχολίων της κοινωνίας (επειδή π.χ ο δεσμός είναι μακροχρόνιος)²¹⁹, η δημιουργία σκανδάλου²²⁰ (π.χ λόγω βιασμού), η επικείμενη μακροχρόνια απουσία ενός από τους μελλονύμφους²²¹ κ.α. Επίσης, ο σπουδαίος λόγος ενδέχεται να αφορά στον άλλο μελλονύμφο, ο οποίος τυχαίνει να είναι ενήλικος, οπότε και ο λόγος αυτός μπορεί να δικαιολογεί την σύναψη γάμου π.χ. αγόρι δέκα επτά ετών ζητάει να νυμφευθεί κορίτσι δέκα οκτώ ετών, το οποίο έχει καταστήσει έγκυο.²²²

Σημειώνεται ότι σπουδαίος λόγος μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά ως προς τη χορήγηση άδειας από το δικαστήριο, αν το τελευταίο κρίνει ότι συντρέχουν περιστάσεις που προοιωνίζουν την αποτυχία του γάμου, όπως π.χ η πολύ κακή οικονομική κατάσταση, η ανωριμότητα για γάμο συγκεκριμένου ανήλικου, η διαφορά ηλικίας των μελλονύμφων, η σοβαρή μεταδοτική ασθένεια από την οποία πάσχει ένας εκ των μελλονύμφων ή το εγκληματικό του παρελθόν κ.α.

Τέλος όσο αφορά τα δικονομικά η αίτηση εισάγεται ενώπιον του Ειρηνοδικείου του τόπου συνήθους διαμονής του ανήλικου, που δικάζει κατά την διαδικασία της εκουσίας δικαιοδοσίας (739, 740, 797 ΚΠολΔ)²²³.

Αν τελεστεί γάμος χωρίς την απαιτούμενη άδεια του δικαστηρίου, ο γάμος αυτός είναι άκυρος (1372 ΑΚ). Ωστόσο, η ακυρότητα αίρεται αναδρομικά, αν δοθεί εκ των υστέρων άδεια του δικαστηρίου ή οι ανήλικοι, αφού συμπληρώσουν το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους αναγνωρίσουν τον γάμο (1373 αρ. 2 ΑΚ).²²⁴ Η αναγνώριση μπορεί να αίρεται και σιωπηρώς.²²⁵

---

²¹⁸ ΜΠρΘες 28790/2008 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΜΠρΒόλ. 195/2002 Νόμος, ΜΠρΚω 218/1988 ΕλλΔνη 1988, σελ. 1459, ΜΠρΘηβ 227/1986, ΜΠρΑθ 1079/1985 ΕλλΔνη 1985, σελ. 751, βλ. και ΜΠρΚατερ. 644/1988, ΑρχΝ 1998 σελ. 687, που απέρριψε την αίτηση της ανήλικης που επιθυμούσε να παντρευτεί τον 53 ετών πρώην έγγαμο (πατέρα τριών παιδιών μεγαλύτερων από την ίδια) ενήλικο, παρότι ήδη η ίδια είχε φέρει στον κόσμο το παιδί τους.

²¹⁹ ΕφΠατρών 186/2002 ΑρχΝ 2003, σελ. 193, ΜΠρΘες 1362/2008 ΤΝΠ ΔΣΑ, όπου ύστερα από αίτηση των γονέων δόθηκε η άδεια για τη τέλεση γάμου σε 16χρονη μαθήτρια να τελέσει γάμο να τελέσει γάμο με 24ετη Αλβανό οικοδόμο, με τον οποίο είχε ερωτικό δεσμό γνωστό στον κοινωνικό της περίγυρο.

²²⁰ ΜΠρΘες 1362/2008 ΤΝΠ ΔΣΑ.

²²¹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη., ο.π., σελ. 66, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 63.

²²² Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 63.

²²³ Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1087.

²²⁴ Μ. Καραύσης, ο.π., σελ. 24., Μπαλής Αχ., ΝοΒ 1955, σελ. 820.

²²⁵ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 64.

γ) Η δικαιοπρακτική ικανότητα ή ενδεχομένως η συναίνεση του δικαστικού συμπαραστάτη ή η άδεια του δικαστηρίου, εφόσον ο μελλόνυμφος βρίσκεται σε επικουρική δικαστική συμπαράσταση²²⁶:

Θετική προϋπόθεση συνάψεως γάμου είναι και η ύπαρξη δικαιοπρακτικής ικανότητας και των δύο μελλονύμφων. Αν ελλείπει η προϋπόθεση αυτή ο γάμος είναι άκυρος (1372 παρ. 1 εδ. α ΑΚ), μπορεί ωστόσο η ακυρότητα αυτή υπό προϋποθέσεις να θεραπευθεί (1373 ΑΚ).

Περιπτώσεις:

1) Πλήρως ανίκανοι: Οι ανήλικοι που δεν έχουν συμπληρώσει το δέκατο έτος της ηλικίας τους (128 αρ. 1 ΑΚ)²²⁷, όσοι βρίσκονται σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση (128 αρ. 2 ΑΚ), όσοι βρίσκονται σε μερική στερητική δικαστική συμπαράσταση που περιλαμβάνει το γάμο (129 αρ. 2 ΑΚ), ακόμη και αν βρίσκονται σε κατάσταση φωτεινών διαλειμμάτων, και τα πρόσωπα της διάταξης 131 παρ. 1 ΑΚ, δηλαδή όσοι σε δεδομένη χρονική στιγμή δεν έχουν συνείδηση των πράξεων τους (πχ ένεκα βαριάς αρρώστιας²²⁸) ή βρίσκονται σε ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιορίζει αποφασιστικά την λειτουργία της βούλησής τους²²⁹, δεν μπορούν έγκυρα να συνάψουν γάμο.²³⁰

Από τις παραπάνω κατηγορίες ανικάνων, τα πρόσωπα του άρθρου 131 παρ. 1 ΑΚ έχουν παροδική μόνο ανικανότητα, με την έννοια ότι αυτή εμφανίζεται σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή, στην οποία και μόνο απαγορεύεται η τέλεση του γάμου. Όλοι οι άλλοι εμποδίζονται να συνάψουν γάμο διαρκώς, δηλαδή όσο διαρκεί η κατάσταση στην οποία βρίσκονται (δικαστική συμπαράσταση, ανηλικότητα κλπ).

2) Περιορισμένως ικανοί: Ανήλικοι μεταξύ του δεκάτου και του δεκάτου ογδόου έτους της ηλικίας τους μπορούν να συνάψουν γάμο με τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω.

3) Όσοι βρίσκονται σε επικουρική δικαστική συμπαράσταση, πλήρη ή μερική που περιλαμβάνει και το γάμο, συνάπτουν γάμο μόνο με την συναίνεση του δικαστικού τους

---

²²⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 67-69, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 64-66, Φίλιος Π., ο.π., σελ. 69-71, Κουμάντος Γ., «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τέταρτη έκδοση, 1985, σελ. 44 επ., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, «Οικογενειακό Δίκαιο», 3^η έκδοση, 1984, σελ. 171-178, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 570.

²²⁷ ΜΠρΣπάρτης 343/1986, Αρμ 1987, σελ. 418.

²²⁸ Υπάρχει όμως και περίπτωση όπου κρίθηκε ότι αυτός που πάσχει από μεταστατικό καρκίνο και υποβάλλεται σε χημειοθεραπεία έχει την πνευματική ικανότητα να τελέσει γάμο (βλ. ΑΠ 1412/2011, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ).

²²⁹ ΑΠ 1412/2011, ΕφΑΔ 2012, σελ. 273, ΠΠρΑΘ 1490/2011, ΤΝΤ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

²³⁰ Μ. Καραύσης, ο.π., σελ. 24.

συμπαραστάτη (1352 εδ. α ΑΚ)²³¹. Αν πάλι ο τελευταίος αρνείται, ο περιορισμένα ικανός δύναται να υποβάλλει αυτοπροσώπως αίτηση για την χορήγηση άδειας για την σύναψη γάμου (1683 εδ. β ΑΚ), ενώπιον του Ειρηνοδικείου της συνήθους διαμονής του, το οποίο δικάζει κατά την διαδικασία της εκουσίας δικαιοδοσίας (121 ΕισΝΑΚ, 740, 797 ΚΠολΔ). Το δικαστήριο αποφασίζει, αφού ακούσει το συμπαραστάτη (1352 εδ. β ΑΚ), χωρίς να είναι ωστόσο υποχρεωτική η κλήση του τελευταίου (βλ. και 742 ΚΠολΔ), εκτιμώντας αν είναι προς το συμφέρον του συμπαραστατουμένου η τέλεση του γάμου.

Η ακυρότητα του γάμου λόγω μη τήρησης των παραπάνω αίρεται, εφόσον ο σύζυγος στην συνέχεια γίνει ικανός (αποκτήσει ξανά δικαιοπρακτική ικανότητα ή καταστεί ενήλικος) και αναγνωρίσει το γάμο, ή δοθεί εκ των υστέρων η έγκριση του δικαστικού συμπαραστάτη ή του δικαστηρίου (1373 ΑΚ).

δ) Η διαφορά φύλου:

Θετική προϋπόθεση για την έγκυρη τέλεση γάμου είναι και η διαφορά φύλου. Παρόλο που αυτό δεν αναγράφεται ρητά στον νόμο δεν νοείται -ακόμη τουλάχιστον, δηλαδή *de lege lata*- γάμος μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου, και, αν τελεστεί τελικά ένας τέτοιος γάμος, αυτός είναι ανυπόστατος²³². Στην περίπτωση που ο ένας από τους συζύγους είναι ερμαφρόδιτος, ο γάμος είναι υποστατός, μόνο αν το φύλο που επικρατεί στον ερμαφρόδιτο

---

²³¹ Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «*Πρέπει εδώ να διευκρινιστεί, ότι η τέλεση θρησκευτικού γάμου επί τυφλών, κωφών, αλλών ή κωφαλάλων δεν κωλύεται, εκτός αν τελούν υπό καθεστώς δικαστικής συμπαραστάσεως λόγω της σωματικής τους αναπηρίας, οπότε εφαρμόζονται οι κατά περίπτωση οικείες διατάξεις*».

²³² Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 36-37, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 61-63 και 114-115, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 56, Φίλιος Π., ο.π., σελ. 63, Κουμάντος, Dig 2005, σελ. 124 επ. (**ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠ' ΑΥΤΟΥ**), Νικολόπουλος Π., Το ανυπόστατο του γάμου ομόφυλων προσώπων, ΝοΒ 2009, σελ. 1075 επ., Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 568, Φουντεδάκη Κ., «Ενώσεις προσώπων του ίδιου φύλου: Η διαχρονική αντιμετώπισή τους από την ελληνική έννομη τάξη, μία νομοθετική πρόταση και οι προεκτάσεις της», σε Τιμ. Τ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2016, σελ. 503, ΠΠρΡόδου 114/2009 και 115/2009, ΕφΑΔ 2009, σελ. 690, ΝοΒ 2009, σελ. 1118 και Αρμ. 2009, σελ. 1687 με σχόλιο Κουμάνη, ΕφΔωδ 83/2011 και 134/2011, ΑρχΝ 2011, σελ. 434, Μ. Νάνου, σε «Θεμελιώδη Δικαιώματα», επιμέλεια Βλαχόπουλος Σπ., 2017, σελ. 585, Μ. Καρασής, ο.π., σελ. 21, Αθ. Κυμιγκέλη, ο.π., σελ. 13., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 88 και 160-161 (σύμφωνος με την άποψη περί ανυποστάτου), Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 856, αρ. 33, Δασκαρόλης, «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τόμος Ι., 1992, σελ. 126, Σακελλαροπούλου-Παρισάκη, «Η προστασία του ελαττωματικού γάμου», 1982, σελ. 27, Γεωργιάδης Απ., σε» ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», 2007, άρθρο 1372, αρ. 13. Έτσι και ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος).

είναι διαφορετικό από το φύλο του άλλου συζύγου²³³. Αν το τελευταίο συμβαίνει μόνο στην αρχή του γάμου και αργότερα ο ερμαφρόδιτος αποκτήσει φύλο όμοιο με του συζύγου του τότε ο γάμος καθίσταται ανυπόστατος για το μέλλον και δεν χρειάζεται διαπλαστική απόφαση για την λύση του. Βεβαίως είναι ορθή η άποψη, σύμφωνα με την οποία ο γάμος δεν καθίσταται αναδρομικά ανυπόστατος, διότι θα ανέκυπταν πολλά προβλήματα, όπως π.χ η νομική θέση παιδιών που είχαν γεννηθεί ενόσω ο γάμος διαρκούσε (με την παρούσα άποψη, ακόμα και αν πάψει να υφίσταται ο γάμος, τα παιδιά θεωρούνται ως τέκνα γεννημένα σε γάμο).

Υποστηρίζεται ακόμη, ότι αν κάποιος αλλάξει φύλο πριν παντρευτεί με άτομο διαφορετικού -πλέον- φύλου, ο γάμος είναι υποστατός²³⁴.

Η εκ μέρους του Εισαγγελέα άσκηση αγωγής αναγνώρισεως της ανυπαρξίας γάμου μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου κρίθηκε ότι δεν αποτελεί επέμβαση στην ιδιωτική ζωή αυτών των προσώπων, αλλά προβλεπόμενη από το νόμο διαδικαστική ενέργεια αυτού, αποτελούσα μέτρο αναγκαίο για την προστασία της ηθικής.²³⁵

Τέλος, αφενός επαναλαμβάνεται, ότι πλέον δεν έχει ιδιαίτερη πρακτική αξία η συγκεκριμένη προϋπόθεση για άτομα ίδιου φύλου, εφόσον έγκυρα μπορούν να συνάψουν σύμφωνο συμβίωσης, το οποίο πλέον έχει αναβαθμιστεί και προσομοιάζει ως προς τις συνέπειες του με γάμο, αφετέρου από άποψη νομοθετικής πολιτικής τυχόν θεσμοποίηση τέτοιων συμβιώσεων, υπό το πρίσμα του γάμου, δεν φαίνεται να προσκρούει στο Σύνταγμα.²³⁶

Γ) Κωλύματα κατά την Πολιτεία:

α) Ύπαρξη προηγούμενου γάμου ή συμφώνου συμβίωσης με τρίτον:

Γενικά σημειώνουμε ότι κατά τις ηθικές αντιλήψεις που επικρατούν στις εξελιγμένες κοινωνίες ο γάμος επιτρέπεται μόνο με ένα πρόσωπο κάθε φορά- επιτρεπόμενη μορφή πολυγαμίας είναι μόνο η «διαδοχική», δηλαδή η «αντικατάσταση» των συζύγων, ύστερα από την λύση ή ακύρωση του προηγούμενου γάμου (πλέον και συμφώνου συμβίωσης).²³⁷

²³³ Γεωργιάδη Ν., ΣΕΑΚ Γεωργιάδη, άρθρα 1350-1352, αρ. 7, σελ. 569, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 62.

²³⁴ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 63.

²³⁵ ΕφΔωδ. 83/2011, βλ. ο.π., Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 857, αρ. 33.

²³⁶ Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 37, Βιδάλης Τ., «Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια, 1996, επ. 72 επ.

²³⁷ Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 46.

Η διάταξη 1354 εδ. α ΑΚ ορίζει ότι: «Εμποδίζεται η σύναψη γάμου πριν λυθεί ή ακυρωθεί αμετάκλητα ο γάμος που υπάρχει, καθώς και πριν λυθεί ή ακυρωθεί με αμετάκλητη δικαστική απόφαση το σύμφωνο συμβίωσης που συνδέει τον ένα μελλονύμφο με τρίτο.»

Με την παραπάνω ρύθμιση καθιερώνεται η δημοσίας τάξεως αρχή της μονογαμίας,²³⁸ η οποία άλλωστε καθιερώνεται και συνταγματικά μέσω της διάταξης 21 παρ. 1 Σ που προστατεύει τον γάμο. Πολυγαμικές ενώσεις δεν μπορούν να ιδρύνονται, ούτε προστατεύονται από το Σύνταγμα. Πολυγαμικές ενώσεις Ελλήνων υπηκόων, των οποίων το θρήσκευμα επιτρέπει την πολυγαμία, αποκρούονται από την ελληνική έννομη τάξη και δεν έχουν καμία ισχύ.²³⁹ Εισάγεται δηλαδή στο δίκαιο του γάμου, είτε θρησκευτικού είτε πολιτικού, ως απόλυτο το κώλυμα του προϋφιστάμενου γάμου.

Το κώλυμα του άρθρου 1354 ΑΚ είναι γενικό κώλυμα, δηλαδή αποκλείει την τέλεση του γάμου όχι με ορισμένο, αλλά με οποιοδήποτε πρόσωπο, και δημιουργεί απόλυτη ακυρότητα²⁴⁰ του μεταγενέστερου γάμου, δηλαδή ακυρότητα που μπορεί να επικαλεστεί οποιοσδήποτε έχει έννομο συμφέρον²⁴¹ (1372, 1378 ΑΚ).

---

²³⁸ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 66-69, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 69-72, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 37, Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 21., Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 46, Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 180-182, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 572.

²³⁹ Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 21.

²⁴⁰ Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1088, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 572.

²⁴¹ Κατά την ΑΠ 1877/2014, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ: «Περαιτέρω από τις διατάξεις των άρθρων 1354 και 1378 του Α.Κ. προκύπτει ότι την αγωγή για ακύρωση του γάμου, επειδή αυτός τελέστηκε παρά την ύπαρξη προηγουμένου τοιούτου, ο οποίος δεν είχε λυθεί αμετακλήτως, μπορεί να ασκήσει ο σύζυγος και οποιοσδήποτε έχει έννομο συμφέρον, καθώς και ο εισαγγελέας αυτεπαγγέλτως. Η ιδιαίτερα αναφορά του νομοθέτου στη συνδρομή εννόμου συμφέροντος του τρίτου, για ακύρωση του γάμου, μολοντί τούτο ορίζεται και στη γενική διάταξη του άρθρου 68 Κ.Πολ.Δ., έχει διπλή σημασία. Και δη αφ' ενός μεν υποδηλώνει ότι για τον τρίτο, σε αντίθεση με ότι συμβαίνει με τον σύζυγο, δεν είναι αυτονόητο ότι δικαιολογείται να ζητεί την ακύρωση του γάμου, αφ' ετέρου δε υποδεικνύει πως το έννομο συμφέρον του τρίτου θα πρέπει να ερμηνεύεται με ειδικό και στενότερο τρόπο, ενόψει του γενικωτέρου σκοπού του νομοθέτου να προστατεύσει το γάμο. Το έννομο συμφέρον του τρίτου, πρέπει να είναι άμεσο και οικογενειακής φύσεως, είτε αυτό έχει μόνο ηθικό, είτε μόνο περιουσιακό, είτε μικτό χαρακτήρα, και συνεπώς οι τρίτοι που επιδιώκουν την ακύρωση του γάμου δεν μπορεί να είναι πρόσωπα εντελώς ξένα προς την οικογένεια του ενός ή του άλλου των συζύγων. Έτσι, μετά τον θάνατο αμφοτέρων των συζύγων του ακύρου γάμου, οι εξ αδιαθέτου κληρονόμοι τους, που θα εκαλούντο στην εξ αδιαθέτου διαδοχή του ενός ή του άλλου εξ αυτών, αν δεν υπήρχε ο άκυρος γάμος, έχουν οικογενειακού χαρακτήρος περιουσιακό έννομο συμφέρον να επιδιώξουν την ακύρωση του γάμου, ώστε να κληρονομήσουν μόνοι αυτοί κατ' απόκοσμο των κληρονόμων του άλλου. Όπως προαναφέρθηκε αρκεί και μόνο ηθικό οικογενειακής όμως φύσεως έννομο συμφέρον των τρίτων για ακύρωση του γάμου. Πρέπει όμως αυτό να είναι άμεσο υπό την έννοια ότι με την επιδιωκόμενη ακύρωση του γάμου, αποκαθίσταται η διαταραχθείσα συνεπεία του ακύρου γάμου οικογενειακή τάξη από τη διατάραξη της οποίας οι τρίτοι θίγονται αμέσως.

Συνεπώς, τέτοιο ηθικό έννομο συμφέρον έχουν οι στενότεροι με τα πρόσωπα των συζύγων συγγενείς αυτών (γονείς, αδελφοί, τέκνα από προηγούμενο γάμο των συζύγων και οι πρώτοι εξάδελφοι) όχι όμως και οι απώτεροι συγγενείς αυτών (τέκνα και σύζυγοι των εξαδέλφων) μολοντί και αυτοί έχουν περιουσιακό έννομο συμφέρον, αν με την ακύρωση του γάμου καλούνται στην εξ αδιαθέτου διαδοχή του ενός ή του άλλου των συζύγων του ακύρου γάμου. Πολύ δε περισσότερο δεν έχουν άμεσο οικογενειακής φύσεως ηθικό έννομο συμφέρον για ακύρωση του γάμου οι ως άνω απώτεροι συγγενείς, ούτε οι πρώτοι εξάδελφοι, αν ο γάμος,

Εφόσον λοιπόν υφίσταται γάμος, ο οποίος δεν έχει αμετακλήτως λυθεί (διαζύγιο, θάνατος ενός εκ των δύο συζύγων) ή ακυρωθεί (αν αυτός πάσχει ακυρότητας ή ακυρωσίας), ο δεύτερος γάμος είναι άκυρος²⁴². Από την άλλη κώλυμα δεν υφίσταται στην περίπτωση ανυπόστατου γάμου, ο οποίος δεν παράγει κανένα έννομο αποτέλεσμα.²⁴³

Ειδικότερα η τέλεση δεύτερου γάμου επιφέρει τις εξής συνέπειες:²⁴⁴

1) Ο δεύτερος γάμος είναι απόλυτα άκυρος, ανεξάρτητα από το αν οι σύζυγοι πιστεύουν καλόπιστα, ότι ο πρώτος γάμος έχει λυθεί ή ακυρωθεί, ή ένας εξ αυτών δεν γνωρίζει καθόλου για την ύπαρξη του προϋφιστάμενου γάμου. Επομένως, καθένας από τους συζύγους καθώς και όποιος άλλος έχει έννομο συμφέρον μπορεί να ζητήσει την ακύρωση του δεύτερου γάμου με δικαστική απόφαση. Μέχρι τότε παράγει όλα του τα έννομα αποτελέσματα.²⁴⁵

Ο ενάγων οφείλει να ισχυριστεί και να αποδείξει, ότι εξακολουθεί να υπάρχει και άλλος γάμος, που τελέστηκε και δεν λύθηκε ούτε ακυρώθηκε μέχρι την τέλεση του άλλου γάμου²⁴⁶, άποψη με την οποία συμφωνεί και ο γράφων. Σε περίπτωση πάλι που ο εναγόμενος ισχυρίζεται ότι ο πρώτος γάμος είναι ανυπόστατος, ο ισχυρισμός αυτός αποτελεί άρνηση της βάσης της αγωγής, δεδομένου ότι ο ανυπόστατος γάμος δεν παράγει έννομες συνέπειες.²⁴⁷

που διήρκεσε επί αρκετό χρονικό διάστημα έχει λυθεί με τον θάνατο του ενός ή έχουν αποβιώσει αμφότεροι οι σύζυγοι του ακύρου γάμου και αυτοί προσδοκούν μόνο περιουσιακό όφελος ως κληρονόμοι τους. Περιουσιακό όμως έννομο συμφέρον δεν έχουν τα συγγενικά πρόσωπα του κληρονομούμενου, τα οποία θα εκκαλούντο, κατά νόμον στην κληρονομία ως εξ αδιαθέτου κληρονόμοι αυτού, όταν υπάρχει διαθήκη αυτού που αποκλείει την εξ αδιαθέτου διαδοχή, γεγονός που συμβαίνει και όταν, επέρχεται έκπτωση του κληρονόμου μετά την επαγωγή, οπότε, αν δεν ορίστηκε άλλως από τον διαθέτη, λαμβάνει χώρα προσαύξηση των μερίδων των λοιπών εγκατασταθέντων, καθώς και όταν η εγκατάσταση είναι εξ αρχής άκυρη, οπότε αναγνωριζομένης της ακυρότητας, αν η βούληση του διαθέτου ήταν να περιορίσει τους κληρονόμους του μόνο στους εγκατασταθέντες με τη διαθήκη η μερίδα του ακύρου εγκατασταθέντος περιέρχεται στους λοιπούς, κατ' αναλογίαν των μερίδων τους, (άρθρα 1802 και 1807 παρ.1 Α.Κ.), αποκλειόμενης έτσι και στις δύο αυτές περιπτώσεως της εξ αδιαθέτου διαδοχής (Α.Π. 766/2013, 2306/2009, 768/2008)».

²⁴² Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 37.

²⁴³ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ 572, αρ. 5.

²⁴⁴ Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 184-191.

²⁴⁵ ΑΠ 488/1970, ΝοΒ 1970, σελ. 1324.

²⁴⁶ Μιχαηλίδης-Νουάρος, Σημ. στην ΠρΑθ 6489/1954, ΝοΒ 1955, σελ. 48 επ., Κουκιάδης, Νομολογία Οικογενειακού Δικαίου, Αρμ. 1971, σελ. 942, ΕφΑθ 1893/1970, Αρμ. 1970, σελ. 1105, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 71, ΠΠρΑθ 2048/1975, ΕλλΔνη 1975, σελ. 195. **Αντίθετα** κατά τον Απόστολο Γεωργιάδη (έτσι και Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 572), ο.π., σελ. 67: «Στη σχετική δίκη αρκεί ο ενάγων να επικαλεστεί και αποδείξει ότι υφίστανται δύο γάμοι, ενώ ο εναγόμενος έχει τη δυνατότητα να ισχυριστεί είτε ότι ο πρώτος γάμος είναι ανυπόστατος (αιτιολογημένη άρνηση) είτε ότι ο πρώτος γάμος είχε λυθεί ή ακυρωθεί πριν την σύναψη του δεύτερου γάμου (ένσταση, έτσι και ΑΠ 1601/1981 ΝοΒ 1982, σελ. 1059) είτε ότι αφενός ο πρώτος γάμος έχει λυθεί ή ακυρωθεί μετά τη σύναψη του δεύτερου γάμου και αφετέρου έχει επαναληφθεί ο δεύτερος γάμος κατ' ΑΚ 1354 εδ. β (ένσταση)».

²⁴⁷ ΠΠρΘες 13240/2001, Αρμ. 2001, σελ. 1489.

Σημειώνεται, ότι η ακύρωση του πρώτου γάμου αίρει αναδρομικά όλα τα αποτελέσματά του (1381 ΑΚ), με αποτέλεσμα κατά μία άποψη (με την οποία συντάσσεται και ο γράφων), να αίρεται η ακυρότητα και του δεύτερου γάμου.²⁴⁸ Αντίθετα ο δεύτερος γάμος δεν ισχυροποιείται, αν ο πρώτος γάμος λυθεί με διαζύγιο ή με τον θάνατο του άλλου συζύγου.²⁴⁹ Στην περίπτωση όμως αυτή, όπως προβλέπει η διάταξη 1354 εδ. β ΑΚ, μπορεί να επαναληφθεί ο δεύτερος γάμος, και μάλιστα χωρίς να ακυρωθεί προηγουμένως.²⁵⁰ Για λόγους ευκολίας και ταχύτητας δηλαδή, ο νόμος επιτρέπει στους συζύγους του δεύτερου γάμου, μόλις αρθεί το κώλυμα της ύπαρξης άλλου γάμου, να επαναλάβουν έγκυρα και σύμφωνα με όλους τους νόμιμους τύπους τον αρχικά άκυρο γάμο τους, χωρίς να προηγηθεί η ακύρωσή του. Σημειώνεται ότι η επανάληψη του αρχικά άκυρου γάμου, όπως η τέλεση κάθε γάμου, ενεργεί για το μέλλον.²⁵¹ Επίσης η επανάληψη γάμου μετά την τυχόν ακύρωσή του είναι καθόλα νέος γάμος.

2) Η διγαμία επίσης συνιστά για τον μη δίγαμο σύζυγο του πρώτο γάμου μαχητό τεκμήριο ισχυρού κλονισμού του γάμου (1439 παρ. 2 ΑΚ) και συνεπώς μπορεί αυτός να ζητήσει διαζύγιο²⁵². Το ίδιο ισχύει και για τον μη δίγαμο σύζυγο του δεύτερου γάμου, εφόσον αυτός αγνοεί την ύπαρξη του πρώτου γάμου. Δύναται δηλαδή ο τελευταίος, αντί να ζητήσει την ακύρωση, να επιτύχει την λύση του γάμου του με διαζύγιο (1438 ΑΚ), εφόσον αυτός παράγει έννομα αποτελέσματα παρά την ακυρότητά του.

3) Η διγαμία ενδέχεται επίσης να συνιστά προσβολή της προσωπικότητας του άλλου συζύγου είτε του πρώτου είτε του δεύτερου είτε και των δύο γάμων (57 ΑΚ)²⁵³. Δύναται λοιπόν ο σύζυγος του δίγαμου να ζητήσει απ' αυτόν χρηματική αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης (59, 299, 932 ΑΚ)²⁵⁴.

4) Ποινική ευθύνη: Η σύναψη γάμου παρά την παράλληλη ύπαρξη άλλου γάμου στοιχειοθετεί και το ποινικό αδίκημα της διγαμίας.

---

²⁴⁸ Έτσι Γεωργιάδης ΑΠ., ο.π., σελ. 69, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 70, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 572, Φίλιος Π., ο.π., σελ. 71. **Αντίθετα** Σπυριδάκης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2006, σελ. 103, ΕφΑιμ 87/1972, Αρμ. 1973, σελ. 779.

²⁴⁹ ΑΠ 1342/1985, ΕΕΝ 1986, σελ. 564.

²⁵⁰ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 572, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 70-71, Γεωργιάδης Απ., ο.π, σελ. 69, Φίλιος Π., ο.π., σελ. 72.

²⁵¹ Φίλιος Π., ο.π., σελ. 72.

²⁵² Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1088.

²⁵³ Γεωργιάδης ΑΠ., ο.π., σελ. 68, ΠΠρΑΘ 1774/2008 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

²⁵⁴ ΕφΑΘ 9754/1986, ΝοΒ 1987, σελ. 549, ΠΠρΘες 6669/2008, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

Σύμφωνα λοιπόν με την διάταξη 356 ΠΚ: «1. Ο σύζυγος που τέλεσε νέο γάμο πριν αμετακλήτως διαλυθεί ή ακυρωθεί ο προηγούμενος γάμος του, καθώς επίσης και εκείνος που συνάπτει μαζί του νέο γάμο εν γνώσει ότι υπάρχει γάμος που δεν λύθηκε, ή δεν ακυρώθηκε, τιμωρείται με φυλάκιση.

2. Η παραγραφή της πράξης αρχίζει αφότου ο ένας από τους δύο γάμους λύθηκε ή κηρύχθηκε άκυρος».

Τέλος σημειώνεται ότι με το άρθρο 14 του νόμου 4356/2015 τροποποιήθηκε το άρθρο 1354 ΑΚ, με αποτέλεσμα να δημιουργείται πλέον κώλυμα γάμου, εφόσον υφίσταται σύμφωνο συμβίωσης μεταξύ του ενός εκ των μελλονύμφων με τρίτο πρόσωπο.

Ειδικότερα η ύπαρξη συμφώνου συμβίωσης με τρίτο πρόσωπο (και όχι μεταξύ των δύο μελλονύμφων), το οποίο δεν έχει λυθεί ή ακυρωθεί αμετάκλητα κατά τα άρθρα 3 και 7 του νόμου 4356/2015²⁵⁵, δημιουργεί κώλυμα γάμου.

Η παραπάνω ρύθμιση εντάσσεται στην προσπάθεια αναβάθμισης του συμφώνου συμβίωσης, το οποίο αποκτά βαρύτητα στην ελληνική έννομη τάξη. Χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι το ισχύον σύμφωνο συμβίωσης λύεται αυτοδικαίως, εφόσον τελεσθεί γάμος μόνο μεταξύ των μερών. Αντίθετα, υπό το καθεστώς του νόμου 3719/2008, η ύπαρξη συμφώνου συμβίωσης δεν δημιουργούσε κώλυμα γάμου, καθώς ο γάμος είτε μεταξύ των συμβληθέντων είτε μεταξύ ενός από αυτούς και τρίτου οδηγούσε αυτοδικαίως στην λύση του συμφώνου (άρθρο 4 ν. 3719/2008).

β) Η συγγένεια εξ αίματος:

Σε όλες τις ιστορικά γνωστές κοινωνίες απαγορευόταν ανέκαθεν η αιμομιξία, τόσο για ηθικούς λόγους, δηλαδή για χάρη της αγνότητας των συγγενικών σχέσεων, όσο και για λόγους βιολογικούς, αφού είναι εμπειρικά και επιστημονικά βεβαιωμένο ότι οι επιμιξίες μεταξύ συγγενών επιβαρύνουν την κληρονομικότητα²⁵⁶. Κατά τον Claude Levi Strauss, η απαγόρευση της αιμομιξίας θεμελιώνεται σε κοινωνικούς και όχι βιολογικούς λόγους. Ο αποκλεισμός του γάμου μεταξύ συγγενών εξ αίματος καθιστά δυνατή την «ανταλλαγή» των γυναικών και ενισχύει συνεπώς την επικοινωνία των κοινωνικών ομάδων. Υποστηρίζει λοιπόν, ο εν λόγω θεωρητικός, ότι η εξωγαμία συνυφαίνεται με την αμοιβαιότητα και την ανάπτυξη δεσμών

²⁵⁵ Σαϊτάκης, ο.π. σελ. 23-42.

²⁵⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 72-74, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 69-71, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 37-38 και του Ιδίου, «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 49. Μ. Καράσης, ο.π., σελ. 25., Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 47-48.

ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, που διαφορετικά θα ήταν καταδικασμένες σε απομόνωση, εσωστρέφεια και συρρίκνωση.²⁵⁷

Και στο ελληνικό δίκαιο λοιπόν διαμορφώθηκε το παραπάνω κώλυμα, το οποίο είναι σχετικό/ειδικό και οδηγεί σε αθεράπευτη καταρχήν ακυρότητα.²⁵⁸

Με βάση λοιπόν το άρθρο 1356 ΑΚ: *«Εμποδίζεται ο γάμος με συγγενείς εξ αίματος, σε ευθεία γραμμή απεριόριστα και σε πλάγια γραμμή ως και τον τέταρτο βαθμό».*

Αυτό σημαίνει ότι εμποδίζεται ο γάμος του προσώπου με συγγενείς εξ αίματος σε ευθεία γραμμή απεριόριστα (γονείς, παιδιά, εγγόνια, δισέγγονα κλπ) και σε πλάγια γραμμή έως και τον τέταρτο βαθμό (αδέλφια, θείοι, πρώτα ξαδέλφια)²⁵⁹. Το κώλυμα καταλαμβάνει τόσο τους αμφιθαλείς (κοινός πατέρας-κοινή μητέρα), όσο και τους ετεροθαλείς (κοινός μόνον ο ένας γονέας) αδελφούς.

Ιδιαίτερα πρέπει να αναφερθεί, ότι στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 1356 ΑΚ εμπίπτει η εξ αίματος συγγένεια του τέκνου με τον πατέρα του, όχι μόνον όταν δημιουργείται με βάση το τεκμήριο καταγωγής από γάμο (1465 ΑΚ), αλλά και όταν δημιουργείται με την εκούσια ή δικαστική αναγνώριση, χωρίς να ενδιαφέρει το νόμο, αν υπάρχει φυσική πατρότητα (το άρθρο 1356 αναφέρεται στην νομική συγγένεια).²⁶⁰

Υπό αυτό το σκεπτικό όμως, κατά μία άποψη, η μη αναγνώριση ενός παιδιού από τον πατέρα του, συνεπάγεται και έλλειψη κωλύματος γάμου²⁶¹. Κατ' άλλη άποψη²⁶², με την οποία συμφωνεί και ο γράφων, κώλυμα γάμου δημιουργεί και η φυσική πατρότητα. Ο Παναγόπουλος²⁶³ υποστηρίζει, ότι μετά τον νόμο 2447/1996 και τις αλλαγές που επέφερε στον ΑΚ, μπορεί να εφαρμοστεί αναλογικά το άρθρο 1561 εδ. 1 ΑΚ (καθιερώνει κώλυμα γάμου του ανηλικού και με συγγενείς της φυσικής του οικογένειας), έτσι ώστε ο γάμος με φυσικούς συγγενείς, να εμποδίζεται σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα αν έχει πραγματοποιηθεί αναγνώριση ή όχι.

---

²⁵⁷ Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 50.

²⁵⁸ ΟΛΑΠ 1810/1986, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 573, αρ. 1.

²⁵⁹ Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 37-38, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 73, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 70, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 573, Φίλιος Π., ο.π., σελ. 72-73, Μπούμης Π., ο.π., σελ. 131., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 191-196.

²⁶⁰ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 573, αρ. 4.

²⁶¹ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 70, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 73.

²⁶² Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 574 με οικείες παραπομπές σε Σταθόπουλο/Σταμπέλου, Φίλιο, Θεράπου σε ΑΚ Καράκωστα, άρθρο 1356, αρ. 2.

²⁶³ Παναγόπουλος, «Τρεις περιπτώσεις κωλύματος γάμου λόγω συγγένειας υπό το πρίσμα των αλλαγών που επέφερε στον Αστικό Κώδικα ο ν. 2447/1996», *Digesta* 1999-2000, σελ. 55 επ.

Η ακυρότητα του γάμου λόγω συγγένειας μπορεί να αρθεί, αν π.χ καταστεί αμετάκλητη η απόφαση που δέχεται την προσβολή της πατρότητας (1472 ΑΚ).

Τέλος η αιμομιξία υπόκειται και σε ποινικές κυρώσεις²⁶⁴, αφού σύμφωνα με την διάταξη 345 ΠΚ: «1. Η συνουσία μεταξύ συγγενών εξ αίματος, ανιούσας και κατιούσας γραμμής, τιμωρείται: α. ως προς τους ανιόντες με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών αν ο κατιών δεν είχε συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας του, με κάθειρξη αν ο κατιών είχε συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο αλλά όχι το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του, με φυλάκιση μέχρι δύο ετών αν ο κατιών έχει συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του,». β) ως προς τους κατιόντες, με φυλάκιση μέχρι δύο ετών γ) μεταξύ αμφιθαλών ή ετεροθαλών αδελφών, με φυλάκιση μέχρι δύο ετών.

2. Συγγενείς κατιούσας γραμμής ή αδελφοί μπορούν να απαλλαγούν από κάθε ποινή, αν κατά το χρόνο της πράξης δεν είχαν συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους.»

γ) Η συγγένεια εξ αγχιστείας²⁶⁵:

Σύμφωνα με την διάταξη 1357 ΑΚ, εμποδίζεται η τέλεση γάμου του συζύγου με τους εξ αίματος συγγενείς του άλλου συζύγου σε ευθεία γραμμή απεριόριστα και σε πλάγια γραμμή μέχρι τον τρίτο βαθμό (πχ. με αδελφό ή αδελφή, πρώτο θείο ή πρωτανηψιό του συζύγου). Το κώλυμα αυτό γάμου, είναι ειδικό και συνεπάγεται απόλυτη ακυρότητα.

Βέβαια το κώλυμα της 1357 ΑΚ αποκτά πρακτική σημασία, από την στιγμή που ο γάμος, από τον οποίο δημιουργήθηκε η αγχιστεία λυθεί ή ακυρωθεί. Όσο υφίσταται ο γάμος των συζύγων υπάρχει το κώλυμα της διάταξης 1354 ΑΚ. Και τούτο, διότι κατά την διάταξη 1462 εδ. γ ΑΚ: «Η συγγένεια εξ αγχιστείας εξακολουθεί να υπάρχει και μετά την λύση ή την ακύρωση του γάμου ή του συμφώνου συμβίωσης από το οποίο δημιουργήθηκε».

Η ρύθμιση αυτή έχει επικριθεί, από μέρος της θεωρίας, ως αναχρονιστική και έχει προταθεί η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 2 β του ν. 4356/2015 σύμφωνα με το οποίο: «Δεν επιτρέπεται η σύναψη συμφώνου συμβίωσης μεταξύ συγγενών εξ αίματος σε ευθεία γραμμή

²⁶⁴ Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1089.

²⁶⁵ Παπαχρίστου ΑΘ., ο.π., σελ. 37-38, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 574, αρ. 5-6, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 74-75, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 70-71, Φίλιος Π., ο.π., σελ. 73., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 196-202.

απεριόριστα και εκ πλαγίου μέχρι και τον τέταρτο βαθμό, καθώς και μεταξύ συγγενών εξ αγχιστείας σε ευθεία γραμμή απεριορίστα»²⁶⁶.

δ) Η υιοθεσία:²⁶⁷

Το σκοπό της διαφύλαξης της αγνότητας των συγγενικών σχέσεων επιδιώκει και το ειδικό κώλυμα της υιοθεσίας, σύμφωνα με το άρθρο 1360 ΑΚ. Το εν λόγω άρθρο ορίζει ότι απαγορεύεται ο γάμος του θετού γονέα ή των κατιόντων του με το θετό παιδί, και μάλιστα και μετά την λύση της υιοθεσίας. Η παραπάνω διάταξη πρέπει να συνδυάζεται με το άρθρο 1561 ΑΚ, κατά το οποίο στην υιοθεσία ανηλίκων το θετό παιδί εντάσσεται πλήρως στην οικογένεια του θετού γονέα και επομένως ισχύουν τα κωλύματα γάμου που θεσπίζονται από τα άρθρα 1356 και 1357 ΑΚ. Το ίδιο βέβαια ισχύει και για την βιολογική οικογένεια του θετού τέκνου, αφού παρά την ρήξη του συγγενικού δεσμού, τα κωλύματα γάμου παραμένουν σε ισχύ.

Επιπλέον τα παιδιά του θετού τέκνου επέχουν θέση γνήσιων κατιόντων εκείνου που υιοθέτησε, εκτός αν πρόκειται για τέκνα ενήλικου υιοθετημένου που είχαν ήδη γεννηθεί πριν την υιοθεσία.

Εφόσον δηλαδή πρόκειται για υιοθεσία ενήλικου (1579 ΑΚ επ.), το ενήλικο θετό τέκνο γίνεται συγγενής μόνο με τον θετό γονέα, ενώ οι δεσμοί με την φυσική οικογένεια διατηρούνται. **Ως εκ τούτου, δεν δημιουργείται κώλυμα γάμου του ενήλικου θετού τέκνου με τους συγγενείς της θετής οικογένειας.** Στην περίπτωση αυτή εφαρμόζεται μόνο το άρθρο 1360 ΑΚ, που κάνει λόγο για κώλυμα γάμου με τους κατιόντες του υιοθετούντος.

Αν τελεστεί γάμος κατά παράβαση των παραπάνω ο γάμος αυτός είναι άκυρος και επιπρόσθετα αν ο άκυρος γάμος πραγματοποιήθηκε μεταξύ του θετού γονέα και του θετού τέκνου επέρχεται αυτοδικαίως λύση της υιοθεσίας (1576 ΑΚ)²⁶⁸.

ε) Περιορισμοί που δεν συνιστούν κωλύματα γάμου²⁶⁹:

---

²⁶⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 75, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 574. **Αντίθετα** όμως Σαϊτάκης Κ., ο.π., σελ. 25, Παντελίδου Καλλιρρόη, «Κριτικές παρατηρήσεις στο Σχέδιο Νόμου «Σύμφωνο Ελεύθερης Συμβίωσης», ΕφΑΔ, 2008, σελ. 388-389.

²⁶⁷ Φίλιος Π., ο.π., σελ. 73-74, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 38, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 71-72, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 76-77, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 575, αρ. 2-5, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 49.

²⁶⁸ Μαργαρίτης Μιχ., ο.π., σελ. 1089.

²⁶⁹ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 574, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 77., Ιωαν. Γ. Δεληγιάννης, ο.π., σελ. 183, Παπαχρίστου Θ., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2005, σελ. 48, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 574, αρ. 7.

Ιδιότυπο περιορισμό και όχι κώλυμα γάμου, αποτελούν, όπως ήδη είδαμε, ρυθμίσεις ειδικών νομοθετικών διατάξεων (π.χ άρθρο 5 του ν. 1234/1982) που επιβάλλουν τη τήρηση διάφορων προϋποθέσεων για την τέλεση γάμου των μελών των σωμάτων ασφαλείας. Η παράβαση τους επισύρει μόνο διοικητικές ή πειθαρχικές κυρώσεις και σε καμία περίπτωση την ακυρότητα του γάμου. Τέλος, κώλυμα γάμου δεν έχει δημιουργήσει ούτε το άρθρο 4 παρ. 1 του α.ν. 651/1937 για την προσαγωγή ιατρικού πιστοποιητικού από μελλονύμφους που μένουν σε περιοχές όπου υπάρχουν ενδημικά τραχώματα ή κληρονομική σύφιλη.

VI. ΙΣΧΥΟΥΣΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ, ΘΕΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ, ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΕΛΕΣΗΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ:

A) Θετικές προϋποθέσεις κατά το δίκαιο της Εκκλησίας:

Αναφορικά με τις θετικές προϋποθέσεις που απαιτούνται, ώστε να τελεστεί θρησκευτικός γάμος σημειώνουμε ότι, κατά κανόνα η Εκκλησία συμμορφώνεται και ακολουθεί τις εκάστοτε προϋποθέσεις που θέτει η ίδια η Πολιτεία, χωρίς να διαφοροποιείται ιδιαίτερα.²⁷⁰

Χαρακτηριστικά παραθέτουμε απόσπασμα από άρθρο/μελέτη του Αρχιμ. Κυρίλλου Μισιακούλη με τίτλο «*Προϋποθέσεις τελέσεως θρησκευτικού Γάμου*»²⁷¹, σύμφωνα με το οποίο:

«Όροι για τη σύναψη γάμου»

Για τη σύναψη γάμου απαιτείται συμφωνία των μελλονύμφων. Οί σχετικές δηλώσεις υπογράφονται αυτοπροσώπως και χωρίς αίρεση ή προθεσμία. Οί μελλονύμφοι πρέπει να έχουν συμπλήρωσει το δέκατο όγδοο έτος (18ο) της ηλικίας τους.

Στην περίπτωση τῶν ἀνηλίκων καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν συμπλήρωση αὐτῆς τῆς ηλικίας, ἂν ἡ τέλεση τοῦ γάμου ἐπιβάλλεται ἀπὸ σπουδαῖο λόγο (π.χ. ἐγκυμοσύνη, ἀρπαγή, κ.λπ.), τὰ πρόσωπα ποὺ ἀσκοῦν τὴν γονικὴ μέριμνα ἢ ἔχουν κατὰ νόμο τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἀνηλίκων ὑποβάλλουν ἐγγράφως Αἴτηση στὴν οἰκεία Ἱερὰ Μητρόπολη, ὅτι συγκατατίθενται νὰ τελεσθῇ αὐτὸς ὁ γάμος. Ἡ Αἴτηση μὲ τὰ δικαιολογητικὰ ἢ ἀντίγραφα αὐτῶν διαβιβάζεται ἀρμοδίως στὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ἢ ὁποῖα καὶ ἐγκρίνει τὴν "κατ' οἰκονομίαν" τέλεση τοῦ γάμου. Ἐπίσης, δύναται ὁ ἀνήλικος ἢ ὁ ἔχων

²⁷⁰ Μπούμης Π., «Κανονικόν Δίκαιο», 2002, σελ. 125 επ.

²⁷¹ Δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος, στην καρτέλα «επιτροπές» και ειδικότερα «επιτροπή δογματικών και νομοκανονικών ζητημάτων»

τή γονική μέριμνα να προσφύγη στο άρμόδιο Δικαστήριο και να εκδώσει δικαστική απόφαση, ή όποια να επιτρέπει την τέλεση του θρησκευτικού γάμου.

Ο άνικανος για δικαιοπραξία δεν μπορεί να συνάψει γάμο, επιτρέπεται όμως ή σύναψις γάμου στον νομίμως απαγορευμένο.

Το πρόσωπο που τελεί υπό δικαστική αντίληψη συνάπτει γάμο με τη συναίνεση του αντιλήπτορά του. Αν αυτός αρνείται να συναινέσει, το δικαστήριο μπορεί, αφού τον ακούσει, να δώσει την άδεια για τη σύναψη του γάμου, έφ' όσον τὸ ἐπιβάλλει τὸ συμφέρον αὐτοῦ που τελεί υπό αντίληψη.

Συνεπώς δεν χρειάζεται περαιτέρω ειδικά ανάλυση και αναφορά.

B) Κωλύματα κατά το δίκαιο της Εκκλησίας:

Ήδη έχει αναφερθεί ότι τα παρακάτω αναφερόμενα εκκλησιαστικά κωλύματα μέχρι το 1982-1983 αποτελούσαν και πολιτειακά κωλύματα. Για την αποφυγή επαναλήψεων παραπέμπουμε στο αμέσως παραπάνω κεφάλαιο και εισερχόμαστε στην επιμέρους εξέτασή τους. Σημειώνουμε ωστόσο ότι η Εκκλησία αποδέχεται ως κωλύματα και τα παραπάνω αναφερόμενα πολιτειακά κωλύματα. Στην περίπτωση βέβαια των τελευταίων, ακόμη και αν δεν τα αναγνώριζε, αυτό δεν θα είχε καμία σημασία για την πολιτεία, η οποία σε περίπτωση τέλεσης θρησκευτικού γάμου μεταξύ π.χ. δύο ατόμων σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση δεν θα αναγνώριζε αυτόν ως έγκυρο. Για τον λόγο αυτό και με δεδομένο ότι η Εκκλησία αποδέχεται όλα τα Πολιτειακά κωλύματα ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει σε αυτά που μόνο η ίδια αποδέχεται και όπου κρίνεται απαραίτητο θα γίνεται ιστορική αναδρομή και στα υπόλοιπα. Επαναλαμβάνεται βέβαια ότι, αν τελεσθεί θρησκευτικός γάμος παρά την ύπαρξη των παρακάτω κωλυμάτων, ο γάμος αυτός είναι έγκυρος για την Πολιτεία.

Ειδικότερα κατά την Εκκλησία:

α) «Κωλύεται ο γάμος χριστιανού με αλλόθρησκο»²⁷². Η Εκκλησία των πρώτων χρόνων υπήρξε ανεκτική σε τέτοιους γάμους. Στην πορεία ωστόσο επικράτησε η άποψη να αποφεύγονται τέτοιοι γάμοι. Ήδη ο Μ. Κωνσταντίνος απαγόρευσε πρώτος τον γάμο χριστιανών με ιουδαίους, ενώ σχετικές ρυθμίσεις προέβλεψε και ο Ιουστινιανός. Το κώλυμα

---

²⁷² Τρωϊάνος Σ., "Το δίκαιο του θρησκευτικού γάμου μετά το νόμο 1250/1982, ΝοΒ 1982, σελ. 599, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 122, και Κωσταράς Γ., «Τα κωλύματα του θρησκευτικού γάμου», Θεολογία, 1989, σελ. 419-422.

αυτό είναι απόλυτο ανατρεπτικό και αίρεται μόνο αν ο αλλόθρησκος μελλόνυμφος προσέλθει στην Ορθόδοξη Εκκλησία διά του μυστηρίου του Βαπτίσματος. Επί του εν λόγω κωλύματος υπάρχουν ιεροί κανόνες (όπως οι καν. 10 και 31 της Λαοδικείας, 21 της Καρχηδόνας, 14 της Δ' Οικουμενικής Συνόδου και ιδίως 72 της Πενθέκτης), οι οποίοι ωστόσο είχαν είτε διαφορετικό περιεχόμενο, είτε ευρύτερο περιεχόμενο. Με άλλα λόγια η απαγόρευση είτε αναφερόταν μόνο σε γάμους με αιρετικούς είτε περιλάμβανε και αλλόθρησκους και αιρετικούς. Υποστηρίζεται λοιπόν ότι οι συντάκτες του α.ν. 2017/1939 και του ΑΚ καθιερώνοντας κώλυμα για τη σύναψη γάμου μόνο με αλλόθρησκο (καταργηθέν άρθρο 1353 ΑΚ), ετροποποίησαν τους ιερούς κανόνες και συγκεκριμένα τον χρονικά τελευταίο καν. 72 της Πενθέκτης, κάτι που εν τοις πράγμασι η Εκκλησία έχει αποδεχθεί.

β) *«Κωλύεται ο τέταρτος γάμος προϋπάρχοντος τρίτου εγκύρου»*²⁷³. Η κανονική παράδοση της Εκκλησίας απέκλειε πάντοτε και τη διαδοχική πολυγαμία. Τόσο στον καν. 3 της Νεοκαισαρείας όσο και στους καν. 4 και 50 του Μ. Βασιλείου αποδοκιμάζεται η πολυγαμία γενικά και ειδικότερα η σύναψη περισσότερων από δύο διαδοχικούς γάμους. Κατ' οικονομία και συγκατάβαση προς το ασθενές της ανθρώπινης φύσης επετράπη ο δεύτερος (όχι χωρίς την επιβολή επιτιμίων, βλ. καν. 17 και 18 Αγ. Αποστόλων, καν. 12 Μ. Βασιλείου και καν. 3 Πενθέκτης) και ο τρίτος γάμος (ακόμη αυστηρότερα είναι τα επιτίμια για τους τρίγαμους, βλ. καν. 3 Νεοκαισαρείας και καν. 4 και 50 Μ. Βασιλείου), ο οποίος όμως αποτελεί πλέον απόλυτο ανατρεπτικό κώλυμα για την τέλεση τέταρτου γάμου. Στη διαδοχική πολυγαμία προσμετρούνται όλοι οι προηγούμενοι έγκυροι γάμοι, ανεξαρτήτως αν τελέσθηκαν με τον πολιτικό ή τον θρησκευτικό τύπο, αλλά και οι ανασυστάμενοι γάμοι των ίδιων προσώπων, όταν ο προγενέστερος γάμος τους λύθηκε με δικαστική απόφαση και έκδοση διαζευκτηρίου (πνευματική λύση) από τον αρμόδιο Επίσκοπο (βλ. 50 παρ. ν. 590/1977), όταν πρόκειται για ανασύσταση θρησκευτικού γάμου. Ιστορικά αναφέρεται ότι το καταργηθέν άρθρο 1355 ΑΚ που προέβλεπε το σχετικό κώλυμα επανέλαβε στη ουσία το περιεχόμενο της ν. 28 της Ειρήνης, του Πρόχειρου Νόμου 4.25, της ν. 90 του Λέοντος και τέλος του Τόμου της Ενώσεως του έτους 920.

Τέλος επαναλαμβάνεται ότι η Εκκλησία δεν αναγνωρίζει και ακριβέστερα δεν προσμετρά για την ύπαρξη του παραπάνω κωλύματος τελεσθέν σύμφωνο συμβίωσης, αφού με βάση την εγκύκλιο της Δ.Ι.Σ της Εκκλησίας της Ελλάδος με αριθμό πρωτ. 1938/13-5-2016:

---

²⁷³ Παναγόπουλος Ιω. Θ., ο.π., σελ. 28-43, Κωσταράς Γ., «Τα κωλύματα του θρησκευτικού γάμου», Θεολογία, 1989, σελ. 422-424, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 121-122, Τρωϊάνος Σ., ο.π., σελ. 599.

«τό συναφθέν κατά τό παρελθόν σύμφωνον συμβιώσεως μελλονύμφου δέν προσμετρᾶται εἰς τόν ἀριθμόν τῶν τελεσθέντων γάμων κατά τήν ἔκδοσιν διά τόν μελλονύμφον ἐπισκοπικῆς ἀδείας τελέσεως ὀρθοδόξου γάμου».

γ) «Κωλύεται ο γάμος συγγενή ἐξ αἵματος μέχρι και του δεύτερου βαθμοῦ του ενός των συζύγων μετά συγγενούς ἐξ αἵματος μέχρι και του δεύτερου βαθμοῦ του ἄλλου συζύγου»²⁷⁴. Πρόκειται για το κώλυμα της «καταχρηστικῆς ἢ παρεπόμενης ἢ οιονεῖ ἀγχιστείας», που δημιουργεῖται μεταξύ των συγγενῶν των συζύγων. Εμποδίζεται ἐτσι ο γάμος οποιουδήποτε εκ των: γονέα, παππού, τέκνου, εγγονοῦ και ἀδελφοῦ του ενός συζύγου, με οποιονδήποτε εκ των ἀντίστοιχων συγγενῶν του ἄλλου συζύγου. Γενικά το κώλυμα λόγω συγγένειας ἐξ αἵματος ἤδη ἀπό την εποχή του Ιουστινιανοῦ σε ευθεία μεν γραμμῆ ἦταν ἀπεριόριστο, ἐνώ προς τα πλάγια ἐφθάσε μέχρι και τα πρώτα ξαδέλφια δυνάμει του καν. 54 της Πενθέκτης Συνόδου. Επί των Ισαύρων και των Μακεδόνων το κώλυμα διευρύνθηκε μέχρι και τον 6^ο βαθμό (Εκλογή 2.2, Προχ. Νόμος 7.2-6 και 13, Βασιλικά 28.5.2 και 5), ἀργότερα δε τον 11^ο αἰώνα, καθιερώθηκε σταδιακά κώλυμα και για τον ἑβδομο βαθμό. Τα ἀρθρα του α.ν. 2017/1939 και 1356 ΑΚ περιόρισαν το κώλυμα στον 4^ο βαθμό της προς τα πλάγια συγγένειας. Αποδέχθηκαν ἐπομένως το κώλυμα, ὅπως εἶχε διαμορφωθεί δυνάμει του καν. 54 της Πενθέκτης. Το ἴδιο περίπου συνέβη και με το κώλυμα λόγω συγγένειας ἐξ ἀγχιστείας και οιονεῖ ἀγχιστείας. Με τον καν. 54 της Πενθέκτης κωλύθηκαν οι γάμοι σ' αυτές τις μορφές συγγένειας μέχρι και τον τέταρτο βαθμό εκ πλαγίου. Μέσα στα ἴδια ὅρια ἐμειναν τα κωλύματα και στα νομοθετικά ἐργα του 8^{ου} και του 9^{ου} αἰώνα (Εκλογή 2.2, Προχ. Νόμος 7.7-10, 11-15, Επαναγ. 17.7-12, 14-17, Βασιλ. 28.5.2.,4 και 6). Αλλά με τον γνωστό Τόμο του πατριάρχη Σισινίου του ἔτους 997 το κώλυμα ἐπεκτάθηκε μέχρι και τον 6 βαθμό. Στην περίπτωση της ἀγχιστείας και της οιονεῖ ἀγχιστείας ο νεότερος νομοθέτης δεν ἀκολούθησε αὐτούσιο τον καν. 54 της Πενθέκτης, ἀλλά μείωσε το κώλυμα στον τρίτο βαθμό προς τα πλάγια για την συγγένεια ἐξ ἀγχιστείας. Χαρακτηριστική περίπτωση, που υπάγεται στο εν λόγω κώλυμα, και πρέπει να ἀναφερθεῖ, εἶναι ο γάμος ἀδελφῶν με δύο ἀδελφές²⁷⁵. Επ' αὐτοῦ και για να ἀποφευχθεῖ το κώλυμα αὐτό εἶχε ἐπικρατήσῃ η πρακτικῆ της ταυτόχρονης τέλεσης γάμων. Η τακτικῆ αὐτή εἶχε μάλιστα κριθεῖ με τον τότε ἰσχύοντα νόμο δυνάμει και της Ολ ΣτΕ 3352/1971 (ΝοΒ 1072, σελ. 354-357), διότι οι μελλονύμφοι δεν εἶχαν καταστεί συγγενεῖς ἀρα δεν τίθετο κώλυμα βάσει της διάταξης 1358 ΑΚ. Απὸ ἐκκλησιαστικῆς πλευράς η τακτικῆ της ταυτόχρονης τέλεσης γάμου δύο ἀδελφῶν με

²⁷⁴ Τρωϊάνος Σ., ο.π., σελ. 599-600, Κωσταράς Γ., «Τα κωλύματα του θρησκευτικοῦ γάμου», Θεολογία, 1989, σελ. 429-432, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 122.

²⁷⁵ Ιατροῦ Γ.Κ., «Η ταυτόχρονη τέλεση γάμου μεταξύ ἀδελφῶν», Νομοκανονικά 1/2010, σελ. 57 επ., Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 122.

δύο αδελφές θεωρήθηκε σαν μέθοδος καταστρατήγησης των διατάξεων και με απόφαση της Ιεράς Συνόδου από 27 Απριλίου 1974 απαγόρευσε αυτήν την πρακτική. Ωστόσο σημειώνεται ότι στα πλαίσια της εκκλησιαστικής οικονομίας δύναται να χορηγηθεί σχετική άδεια για τη τέλεση τέτοιων θρησκευτικών γάμων.

δ) *«Κωλύεται ο γάμος του αναδόχου με τον αναδεκτό του ή με την μητέρα του αναδεκτού του»²⁷⁶*. Το κώλυμα αυτό, χαρακτηριζόμενο και ως πνευματική συγγένεια, που θεωρείται για την Εκκλησία ισχυρότερη από την φυσική, δημιουργείται μεταξύ δύο ή περισσότερων προσώπων εκ του μυστηρίου του βαπτίσματος. Το παραπάνω κώλυμα αφορούσε αρχικά δυνάμει του καν. 53 της Πενθέκτης τον ανάδοχο και την μητέρα του αναδεκτού, ωστόσο επεκτάθηκε από την πολιτειακή νομοθεσία (Προχ. Νόμος 7.28, Επαναγ, 17.31, Βα. 28.5.15) και στους κατιόντες του αναδόχου. Τελικά ο πολιτειακός νομοθέτης με το άρθρο 1361 ΑΚ επανήλθε στις προβλέψεις του καν. 53 της Πενθέκτης. Πρέπει να λεχθεί ότι ο γάμος μεταξύ προσώπων, που έχουν κοινό ανάδοχο επιτρέπεται, αν και η αντίθετη άποψη είναι βαθιά ριζωμένη στη συνείδηση των μελών της Εκκλησίας²⁷⁷.

ε) *«Κωλύεται ο γάμος του επιτρόπου ή των κατιόντων του αυτού μετά του επιτρευομένου μέχρι της οριστικής λογοδοσίας του επιτρόπου»²⁷⁸*. Το παραπάνω κώλυμα ερείδεται στο βυζαντινό δίκαιο, χωρίς ρητή αναφορά στους ιερούς κανόνες.

στ) *«Κωλύεται ο γάμος μεταξύ προσώπων καταδικασθέντων επί μοιχεία μετ' αλλήλων»²⁷⁹*. Η μοιχεία αποδοκιμάστηκε με ολόκληρη σειρά από ιερούς κανόνες (όπως οι καν. 20 της Άγκυρας, 8 της Νεοκαισαρείας, 102 της Καρχηδόνας, 48 και 61 των Αποστόλων, 37, 58 και 77 του Μ. Βασιλείου, 4 του Γρηγορίου Νύσσης και 87 της Πενθέκτης), ωστόσο το κώλυμα καθιερώθηκε από την νομοθεσία της Πολιτείας. Το κώλυμα αυτό πέρα από την απαγόρευση του γάμου μεταξύ των μοιχών γάμου, επισείει σωρεία επιτιμίων. Η διάταξη προϋποθέτει την προηγούμενη ποινική καταδίκη, η οποία, όμως, δεν μπορεί να υπάρξει μετά την αποποινικοποίηση της μοιχείας με την κατάργηση του άρθρου 357 ΠΚ. Η Εκκλησία διατηρεί το κώλυμα και εφαρμόζει (όπως ήδη είδαμε βάσει της εγκυκλίου 2320/1982) την αρχή

---

²⁷⁶ Κωσταράς Γ., «Τα κωλύματα του θρησκευτικού γάμου», Θεολογία, 1989, σελ. 436-439, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 123, Τρωϊάνος Σ., ο.π., σελ. 600.

²⁷⁷ Το κώλυμα φαίνεται πώς τηρούνταν επί Τουρκοκρατίας, αν και μνημονεύονται αποφάσεις των Οικουμενικών Πατριαρχών Ιερεμία Β΄ του Τρανού, Νεοφύτου Β΄ και Μητροφάνους Γ΄. Στο νεότερο ελληνικό κράτος το εν λόγω κώλυμα διατηρήθηκε και με εγκυκλίους της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, π.χ την εγκύκλιο 1612/1877.

²⁷⁸ Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 124, Τρωϊάνος Σ., ο.π., σελ. 600.

²⁷⁹ Τρωϊάνος Σ., ο.π., σελ. 600, Κωσταράς Γ., «Τα κωλύματα του θρησκευτικού γάμου», Θεολογία, 1989, σελ. 441-443,

της οικονομίας ως προς την διάγνωση και την εφαρμογή του, χωρίς κατ' ανάγκη να αντικαθιστά την ποινική καταδίκη με άλλο με άλλο αντικειμενικό κριτήριο.

ζ) *«Κωλύεται ο γάμος κληρικών παντός βαθμού και μοναχών της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας»²⁸⁰*. Ως κληρικοί νοούνται τα μέλη εκείνα της Εκκλησίας που, μετά από έγκυρη χειροτονία, αναλαμβάνουν ιδιαίτερα και υπεύθυνα καθήκοντα. Η τρέχουσα σημασία του όρου κληρικός παραπέμπει στους τρεις ιερατικούς βαθμούς, ήτοι του *επισκόπου*, του *πρεσβυτέρου* και του *διακόνου*, η είσοδος σε καθένα από τους οποίους προϋποθέτει την τέλεση χειροτονίας. Σύμφωνα όμως με τους ιερούς κανόνες προβλέπονται και «κατώτεροι κληρικοί», όπως οι υποδιάκονοι, οι αναγνώστες και οι ψάλτες. Μόνο όμως οι ανώτεροι κληρικοί δεν μπορούν να τελέσουν έγκυρα θρησκευτικό γάμο, εκτός και αν απωλέσουν την ιδιότητά τους αυτή και επανέλθουν στην τάξη των λαϊκών, λόγω τελεσίδικης καταδικαστικής αποφάσεως εκκλησιαστικού δικαστηρίου (για την προβληματική αν καθαιρεμένος κληρικός μπορεί να παντρευτεί πλέον με θρησκευτικό γάμο, βλ. και παρακάτω). Διευκρινίζεται βέβαια ότι πριν την χειροτονία είναι καθόλα επιτρεπτή η τέλεση θρησκευτικού γάμου, αν και σ' αυτήν την περίπτωση όποιος προτίθεται να καταστεί κληρικός δεν μπορεί να χειροτονηθεί επίσκοπος (αρχή της αγαμίας των επισκόπων στην Ορθόδοξη Εκκλησία, βέβαια τους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού οι επίσκοποι είχαν την δυνατότητα να συνάψουν γάμο) Η μοναχική κουρά επίσης που στη πυρήνα της εμπεριέχει την υπόσχεση παρθενίας του μοναχού, δημιουργεί κώλυμα θρησκευτικού γάμου. Τα κωλύματα της ιεροσύνης και της μοναχικής κουράς προβλέπονται το μεν πρώτο από τους καν. 10 της Άγκυρας, 1 της Νεοκαισαρείας, 16 της Καρχηδόνας, 26 των Αποστόλων, 3,6 και 12 της Πενθέκτης και τις ω. 3 και 79 του Λέοντος, το δε δεύτερο από τους καν. 19 της Άγκυρας, 15 και 16 της Δ' Οικουμενικής Συνόδου, 44 της Πενθέκτης και τη ν. 8 του Λέοντος. Το περιεχόμενο των ιερών αυτών κανόνων και των αυτοκρατορικών διατάξεων απέδιδε το παλιό άρθρο 1364 ΑΚ. Ζήτημα γεννάται σχετικά με το αν το κώλυμα αυτό επεκτείνεται και στους καθαιρεμένους κληρικούς. Η απάντηση, εξαρτάται από τη θέση, που υιοθετείται περί ανεξαλείπτου της ιεροσύνης. Αν γίνει δεκτό ότι η ιεροσύνη στον καθαιρεθέντα κληρικό δεν εξαλείφεται, αλλά αναστέλλεται, τότε είναι αδύνατη η τέλεση του γάμου του. Αν, όμως, θεωρηθεί ότι η ιεροσύνη δίδεται και αφαιρείται από την Εκκλησία, τότε μπορεί να γίνει αποδεκτός ο γάμος καθαιρεθέντος κληρικού. Σύμφωνα με τον καθηγητή Κονιδάρη: *«Το κώλυμα γάμου διαρκεί όσο διαρκεί και η ιδιότητα του κληρικού. Εάν επομένως*

---

²⁸⁰ Κωσταράς Γ., «Τα κωλύματα του θρησκευτικού γάμου», Θεολογία, 1989, σελ. 443-451, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 234 επ., Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 203 επ. και 214 επ., Μπούμης Π, «Περί του γάμου κληρικών και μοναχών από κανονικής πλευράς», περιοδικό Εκκλησία.

αποβληθεί η ιδιότητα του κληρικού με τελεσίδικη καταδικαστική απόφαση εκκλησιαστικού δικαστηρίου, ο τέως κληρικός μπορεί να συνάψει όχι μόνο πολιτικό, αλλά και θρησκευτικό γάμο. Δεν μπορεί όμως να συνάψει θρησκευτικό γάμο κληρικός που απέβαλε εκουσίως το σχήμα, επειδή παραίτηση από την ιερωσύνη δεν χωρεί. Δεν υπάρχει επίσης θέμα για τη σύναψη γάμου για την χήρα κληρικού...» Η μοναχική κουρά, όμως, είναι αδιαμφισβήτητα πάντοτε κώλυμα γάμου, διότι η μοναχική κουρά είναι ανεξάλειπτη. Μόνο με την έξοδο κάποιου μοναχού από το πλήρωμα της Εκκλησίας εκλείπει το κώλυμα.

Σημειώνεται ωστόσο ότι τόσο κληρικοί όσο και μοναχοί μπορούν να τελέσουν πολιτικό γάμο, ασχέτως των συνεπειών που η πράξη τους αυτή θα επισύρει από την πλευρά της Εκκλησίας. Ταυτόχρονα αν κάποιος κατορθώσει παρά την απαγόρευση να τελέσει θρησκευτικό γάμο, ο γάμος αυτός είναι έγκυρος για την Πολιτεία.

η) Κωλύματα γάμου σύμφωνα με την Πανορθόδοξη Σύνοδο της Κρήτης.

Τέλος τα κωλύματα γάμου της Ορθόδοξης Εκκλησίας ήταν μία από τις θεματικές που συζητήθηκαν και για την οποία ελήφθησαν αποφάσεις από την Πανορθόδοξη Σύνοδο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που έλαβε χώρα στην Κρήτη τον Ιούνιο του 2016. Σε γενικές γραμμές ωστόσο οι αποφάσεις που έλαβε η Πανορθόδοξη Σύνοδος αναφορικά με τα κωλύματα γάμου δεν επεφύλαξαν εκπλήξεις μιας και «επικαιροποίησαν» απλώς τις θέσεις της Εκκλησίας για τα κωλύματα γάμου. Ειδικότερα το ψηφισθέν κείμενο έχει ως εξής:

«II. Κωλύματα Γάμου και εφαρμογή τής Οικονομίας»

1. Σχετικῶς μέ τά κωλύματα γάμου λόγω ἐξ αίματος, ἐξ ἀγχιστείας, ἐξ υἰοθεσίας καί πνευματικῆς συγγενείας ἰσχύει ὅ,τι προβλέπεται ὑπό τῶν ἱερῶν κανόνων (53 καί 54 τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου) καί τῆς συνωδά τούτοις ἐκκλησιαστικῆς πράξεως, ὡς αὕτη ἐφαρμόζεται σήμερον εἰς τάς κατά τόπους αὐτοκεφάλους Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας, καθορίζεται δέ καί περιγράφεται ἐν τοῖς Καταστατικοῖς Χάρταις αὐτῶν καί ταῖς σχετικαῖς συνοδικαῖς ἀποφάσεσιν αὐτῶν.

2. Περί τοῦ μή ἀμετακλήτως λυθέντος ἢ ἀκυρωθέντος γάμου καί τοῦ προϋπάρχοντος τρίτου, ἰσχύει ὅτι συνιστοῦν ἀπόλυτα κωλύματα πρὸς σύναψιν γάμου, συμφώνως πρὸς τήν κατηγορηματικῶς καταδικάζουσαν τήν διγαμίαν καί τόν τέταρτον γάμον Ὁρθοδόξον κανονικήν παράδοσιν.

3. Συμφώνως πρὸς τούς ἱερούς κανόνας κωλύεται κατ' ἀκρίβειαν ἡ ἱερολόγησις γάμου μετὰ τήν μοναχικήν κουράν (καν. 16 τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καί 44 τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ Συνόδου).

4. *Ἡ ἱερωσύνη αὐτή καθ' αὐτήν δέν ἀποτελεῖ κώλυμα γάμου, ἀλλ' ὅμως, συμφώνως πρὸς τὴν ἰσχύουσαν κανονικὴν παράδοσιν (κανὼν 3 τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ Συνόδου) μετὰ τὴν χειροτονίαν κωλύεται ἡ σύναμις γάμου.*

5. *Περὶ τῶν μικτῶν γάμων Ὁρθοδόξων μεθ' ἑτεροδόξων καὶ μὴ Χριστιανῶν ἤχθη εἰς τὴν ἀπόφασιν, ὅπως*

i. *ὁ γάμος Ὁρθοδόξων μεθ' ἑτεροδόξων κωλύεται κατὰ κανονικὴν ἀκρίβειαν (κανὼν 72 τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ Συνόδου).*

ii. *Ἡ δυνατότης ἐφαρμογῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας ὡς πρὸς τὰ κωλύματα γάμου δεόν ὅπως νά ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐκάστης αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν ἱερῶν κανόνων, ἐν πνεύματι ποιμαντικῆς διακρίσεως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου.*

iii. *ὁ γάμος Ὁρθοδόξων μετὰ μὴ χριστιανῶν κωλύεται ἀπολύτως κατὰ κανονικὴν ἀκρίβειαν.*

6. *Ἡ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς περὶ κωλυμάτων γάμου ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως πρᾶξις δεόν νά λαμβάνη ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς διατάξεις τῆς ἐκασταχοῦ σχετικῆς κρατικῆς νομοθεσίας, ἄνευ ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας».*

VII. Η ΣΥΣΤΑΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ ΤΕΛΕΣΗΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ (ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ):

A) Εισαγωγικά: Η συστατική πράξη του γάμου, ως σύμβαση του αστικού δικαίου, περιλαμβάνει δύο στοιχεία: Τη συμφωνία των μελλονύμφων για τη σύναψη του γάμου²⁸¹ και την επίσημη τελετή του, που αποτελεί τον συστατικό του τύπο.²⁸² Η παρατήρηση αυτή ισχύει, μάλιστα, ακόμα και για τους θρησκευτικούς γάμους των Ελλήνων καθολικών, για την ολοκλήρωση των οποίων απαιτείται, κατὰ το κανονικό δίκαιο της καθολικής εκκλησίας, να ακολουθήσει και η σαρκική συνάφεια (copula carnalis) των συζύγων. Δεδομένου ότι το κανονικό αυτό δίκαιο εφαρμόζεται δυνάμει του άρθρου 1367 παρ. 3 ΑΚ, που ορίζει ότι οι εφαρμοστέοι κανόνες του θρησκευματος δεν πρέπει να είναι αντίθετοι με την ελληνική δημόσια τάξη, μπορεί να θεωρηθεί ότι η προσθήκη του στοιχείου της σαρκικής συνάφειας είναι

²⁸¹ Ἢδη παραπάνω αναφέραμε τὴν θεωρητικὴ διχογνωμία γιὰ τὸ ἀν ἡ συμφωνία ἐντάσσεται στὸ «πραγματικὸ» τοῦ γάμου ἢ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ τοῦ προϋπόθεση.

²⁸² Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 77.

αντίθετη μ' αυτήν, συνεπώς ο γάμος Ελλήνων καθολικών είναι έγκυρος και υποστατός και πριν ακολουθήσει η σαρκική συνάφεια.²⁸³

Κατά την νομοθεσία μας ο τύπος του γάμου, δηλαδή η επίσημη τελετή της σύναψης του (πολιτικός γάμος ή θρησκευτική τελετή/μυστήριο), δεν αποτελεί απλώς προϋπόθεση του κύρους του γάμου, όπως συμβαίνει κατά κανόνα στις δικαιοπραξίες (159 ΑΚ), αλλά ανάγεται σε στοιχείο του πραγματικού του, καθώς στο άρθρο 1372 παρ. 2 ΑΚ ορίζεται ότι ο γάμος, που έγινε χωρίς να τηρηθεί ο απαιτούμενος τύπος, είναι ανυπόστατος²⁸⁴. Ο γάμος λοιπόν, όπως έχουμε ήδη πει, είναι εντονότατα τυπική δικαιοπραξία, με αποτέλεσμα να έχει ιδιαίτερη αξία η ανάλυση και περιγραφή της συστατικής του πράξης.²⁸⁵ Ιστορικά στοιχεία για τον τύπο του γάμου έχουν ήδη παραπάνω αναφερθεί, οπότε για την αποφυγή επαναλήψεων παραπέμπουμε στο οικείο κεφάλαιο.

Στο ισχύον δίκαιο τέλεσης του γάμου, προηγείται αρχικά ένα προκαταρκτικό στάδιο, κατά το οποίο ελέγχεται η συνδρομή των προϋποθέσεων του γάμου μέσω της δημόσιας γνωστοποίησης και της έκδοσης άδειας γάμου (1368-1370 ΑΚ, Π.Δ. 391/1982, άρθρο 49 ν. 590/1977) και εν συνεχεία ακολουθεί η τελετή του γάμου (1367 ΑΚ). Η τελευταία συνιστά τον τύπο τέλεσης του γάμου. Σε περίπτωση που δεν τηρηθεί καθόλου ένας από τους τύπους που προβλέπονται στην διάταξη 1367 ΑΚ, τότε ο γάμος (επαναλαμβάνουμε ότι) είναι ανυπόστατος (παρ. 2 άρθρου 1372 ΑΚ).²⁸⁶ Μετά την τελετή και προκειμένου να καθίσταται ευχερέστερη η απόδειξη τέλεσης του γάμου, προβλέπεται η υποχρεωτική σύνταξη σχετικών πράξεων.

Β) Κοινές διαδικαστικές πράξεις ανεξαρτήτως τύπου τέλεσης του γάμου:²⁸⁷

²⁸³ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 78.

²⁸⁴ Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 254, βλ. και ΠολΠρωτΘες 3164/1980, Αρμ 1981, σελ. 382, σύμφωνα με την οποία η ιερολογία συνιστά ουσιαστική προϋπόθεση και όχι τύπο του γάμου. Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «**Ο γάμος είναι ανυπόστατος, αν δεν έγινε ούτε δήλωση στον δήμαρχο ή στον κοινοτάρχη, ούτε ιεροτελεστία (άρθρο 1372 § 2)**».

²⁸⁵ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 82.

²⁸⁶ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1091, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 577, αρ. 5, ΑΠ 547/1990, ΕΕΝ 1991, σελ. 117, ΑΠ 608/2011 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΠΠρΑθ 1364/2011, ΝΟΜΟΣ, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 254, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 92 επ.

²⁸⁷ **Κείμενο του Π.Δ. 391/1982: Άρθρο 1:** «1. Το καθένα από τα πρόσωπα που επιθυμούν να τελέσουν γάμο μεταξύ τους με όποιον από τους τύπους που ορίζονται από το άρθρο 1367 του Αστικού Κώδικα απευθύνει πριν από την τέλεση του γάμου στον δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας της κατοικίας του αίτηση, με την οποία ζητεί να του χορηγηθεί η προβλεπόμενη από το άρθρο 1368 του Αστικού Κώδικα άδεια. Εφόσον πρόκειται για περίπτωση που δεν εμπίπτει στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου 1369 ΑΚ, με την ίδια αίτηση ζητείται να γίνει και η δημόσια γνωστοποίηση, κατά την πρώτη παράγραφο του άρθρου 1369 ΑΚ.

2. Η αίτηση περιλαμβάνει υποχρεωτικά τα ατομικά στοιχεία, που αναγράφονται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 1369 ΑΚ, τόσο αυτού ή αυτής που την υποβάλλει όσο και του άλλου προσώπου, με το οποίο πρόκειται να γίνει ο γάμος.

3. Μαζί με την αίτηση των προηγούμενων παραγράφων υποβάλλονται υποχρεωτικά: α) απόσπασμα της ληξιαρχικής πράξης γέννησης του αιτούντος, στο οποίο να φαίνονται η ημερομηνία και το έτος γέννησής του, β) για την περίπτωση που ο αιτών είναι ανήλικος, δήλωση του προσώπου που έχει την επιμέλειά του, ότι συναινεί στην τέλεση από αυτόν του συγκεκριμένου γάμου ή επικυρωμένο αντίγραφο τελεσίδικης δικαστικής απόφασης, με την οποία χορηγήθηκε η σχετική συναίνεση για το λόγο ότι αρνήθηκε να τη χορηγήσει το πρόσωπο που έχει την επιμέλεια" ή δήλωση του τελευταίου, ότι χορηγεί τη συναίνεση γίνεται είτε σε συμβολαιογράφο είτε στον ειρηνοδίκη της κατοικίας του ανήλικου, οι οποίοι ελέγχουν, με βάση έγγραφα στοιχεία που επισυνάπτουν στη συντασσόμενη από αυτούς πράξη, την εξουσία του δηλούντος να δώσει τη συναίνεση" αν τη συναίνεση δίνουν ο πατέρας και η μητέρα αρκεί η υπογραφή τους, βεβαιωμένη από την αστυνομία, πάνω στην αίτηση" γ) υπεύθυνη δήλωση του Ν. 105/1969 ότι δεν συντρέχει, στη συγκεκριμένη περίπτωση, στο πρόσωπο του αιτούντος ή στις σχέσεις του με το άλλο πρόσωπο με το οποίο αυτός πρόκειται να τελέσει γάμο, κανένα από τα κωλύματα των άρθρων 1354, 1356, 1357, 1359, 1360, 1362 και 1365 του Αστικού Κώδικα" δ) για την περίπτωση που ο ένας των μελλονύμφων είναι αλλοδαπός, αντί της υπεύθυνης δήλωσης του Ν. 105/1969, βεβαίωση από την οικεία Προξενική ή άλλη αρμόδια Αρχή περί του ότι δεν υπάρχει κώλυμα για να τελέσει γάμο ο ενδιαφερόμενος αλλοδαπός" ε) στις περιπτώσεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 1369 ΑΚ και εφόσον δεν χορηγήθηκε σχετική απαλλαγή, σύμφωνα με το β' εδάφιο του άρθρου 1370 ΑΚ, αντίτυπο της ημερήσιας εφημερίδας του τόπου της κατοικίας του αιτούντος, στην οποία έγινε η δημοσίευση της γνωστοποίησης του σχεδιαζόμενου γάμου του σύμφωνα με το άρθρο 1369 ΑΚ».

Άρθρο 2: «1. Με εξαίρεση τις περιπτώσεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 1369 του Αστικού Κώδικα, ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας προς τον οποίο υποβάλλεται η αίτηση του προηγούμενου άρθρου αναρτά αυθημερόν σε ειδικά προορισμένη για το σκοπό αυτό πινακίδα, τοποθετημένη σε χώρο του δημοτικού ή του κοινοτικού καταστήματος προσιτό από το κοινό, την προβλεπόμενη από την πρώτη παράγραφο του άρθρου 1369 ΑΚ δημόσια αγγελία με τα στοιχεία που ορίζονται από αυτή τη διάταξη.

2. Η δημόσια γνωστοποίηση του γάμου που πρόκειται να τελεσθεί μπορεί να προβλέπεται σύμφωνα με το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 1370 του Αστικού Κώδικα, με απόφαση του Εισαγγελέα Πρωτοδικών του τόπου της κατοικίας του ενός από τους μελλονύμφους, εφόσον συντρέχει σπουδαίος λόγος, η διαπίστωση του οποίου ελέγχεται από αυτόν κυριαρχικά με βάση τα στοιχεία που του υποβάλλονται. Η πράξη του Εισαγγελέα, με την οποία αυτός δέχεται ή όχι την απαλλαγή από τη διαδικασία της δημόσιας γνωστοποίησης εκδίδεται την ίδια μέρα προτού υποβάλλεται η σχετική αίτηση. Σε περίπτωση απαλλαγής, η σχετική πράξη υποβάλλεται στο δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας μαζί με την αίτηση του προηγούμενου άρθρου».

Άρθρο 3: «Σε κάθε περίπτωση υποβολής αίτησης για τη χορήγηση άδειας γάμου, εκτός από τις περιπτώσεις της δεύτερης παραγράφου του αμέσως προηγούμενου άρθρου, ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας οφείλουν να αναμένουν επί μία εβδομάδα από την ημέρα της κατάθεσης της σχετικής αίτησης την ενδεχόμενη καταγγελία από τρίτους, της έλλειψης στο πρόσωπο του αιτούντος κάποιας θετικής προϋπόθεσης ή της ύπαρξης στο πρόσωπο του ιδίου ή στις σχέσεις του με αυτόν, με τον οποίο πρόκειται να τελέσει γάμο, ενός κωλύματος γάμου. Η καταγγελία γίνεται από οποιονδήποτε εγγράφως και εξετάζεται από σοβαρά στοιχεία που αποδείχνουν το καταγγελλόμενο περιστατικό ή διατυπώνεται με τη μορφή υπεύθυνης δήλωσης του Ν. 105/1969. Σε περίπτωση υποβολής παρόμοιας καταγγελίας, ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας καλούν αμελλητί τον ενδιαφερόμενο να την αντικρούσει».

Άρθρο 4: «1. Αμέσως μετά τη συμπλήρωση της προθεσμίας της μίας εβδομάδας του προηγούμενου άρθρου, χωρίς να γίνουν καταγγελίες ή, στην περίπτωση που έγιναν καταγγελίες, αμέσως μετά την ακρόαση και του ιδίου του μελλονύμφου τον οποίο αφορούν και εν πάσει περιπτώσει μέσα σε εύλογο χρόνο από την ημέρα που αυτός προσκλήθηκε και δεν προσήλθε, ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας οφείλουν να χορηγήσουν χωρίς άλλη καθυστέρηση την άδεια ή να αρνηθούν αιτιολογημένα την χορήγησή της. Σε περίπτωση άρνησης χωρεί διαδικασία που προβλέπεται από το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 1368 του Αστικού Κώδικα.

2. Η αίτηση για τη χορήγηση της άδειας γάμου καθώς και η ίδια η άδεια δεν υπόκεινται σε δημοτικά ή άλλα τέλη, εκτός από το νόμιμο τέλος χαρτοσήμου».

Άρθρο 5: «1. Οι μελλονύμφοι, που επιθυμούν να τελέσουν πολιτικό γάμο, είναι ελεύθεροι να επιλέξουν τον τόπο της τελεσής του. Υποβάλλουν για το σκοπό αυτό από κοινού σχετική αίτηση στο δήμαρχο ή τον πρόεδρο της Κοινότητας του τόπου της εκλογής τους. Η αίτηση συνοδεύεται από τις άδειες γάμου που χορήγησαν στον καθένα τους ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της Κοινότητας της κατοικίας τους.

2. Σε κάθε Δήμο ή Κοινότητα ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας ορίζουν με πάγια πράξη τους, μια τακτή ημέρα της εβδομάδας και ορισμένη ώρα ενάρξεως, για την τέλεση των γάμων, για τους οποίους υποβλήθηκαν σχετικές αιτήσεις μέχρι και την προηγούμενη ημέρα. Με όμοιο τρόπο καθορίζεται, κατά μόνιμο τρόπο και εφόσον δεν υπάρχει ήδη καθορισμένη κατάλληλη αίθουσα τελετών στο δημοτικό ή το κοινοτικό κατάστημα, η αίθουσα, ακόμα και έξω από το κατάστημα του Δήμου ή της Κοινότητας, στην οποία θα γίνεται η σχετική τελετή.

Σύμφωνα με το άρθρο 1368 ΑΚ, προκειμένου να τελεστεί γάμος, **είτε με πολιτικό είτε με θρησκευτικό τύπο**, απαιτείται η χορήγηση άδειας από τον δήμαρχο ή τον πρόεδρο της

Ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας μεριμνούν για την κατάλληλη διαρρύθμιση και διακόσμηση της αίθουσας, ώστε να δίνεται στην τελετή του γάμου η επισημότητα που της ταιριάζει.

3. Τα ζευγάρια των μελλονύμφων προσέρχονται την ορισμένη ημέρα και ώρα και τοποθετούνται από τον αρμόδιο υπάλληλο, μαζί με τους μάρτυρές τους, στις θέσεις που προορίζονται γι' αυτούς με τη σειρά που καταχωρίστηκαν οι σχετικές αιτήσεις τους στο ειδικό βιβλίο που τηρείται με το σκοπό αυτό στη Δημαρχία ή στα γραφεία της Κοινότητας. Ειδικές θέσεις προορίζονται μέσα στην αίθουσα για τους προσκαλεσμένους και το κοινό.

4. Μάρτυρες μπορούν να είναι οποιαδήποτε πρόσωπα ενήλικα, ακόμα και συγγενείς των μελλονύμφων οποιουδήποτε βαθμού».

Άρθρο 6: «1. Η γαμήλια τελετή γίνεται χωριστά για τον καθένα από τους γάμους που πρόκειται να τελεσθούν την ίδια ημέρα. Ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας ή ο νόμιμος αναπληρωτής τους απαγγέλουν πρώτα τα ονόματα των μελλονύμφων του κάθε γάμου και ερωτούν, στη συνέχεια, χωριστά τον καθένα απ' αυτούς, αν συμφωνεί να τελέσει γάμο με τον άλλο. Η δήλωση της συναίνεσης του καθενός πρέπει να γίνεται αυτοπροσώπως, να είναι ρητή και ανεπιφύλακτη, χωρίς αίρεση ή προθεσμία. Μετά τη δήλωση της συναίνεσης των μελλονύμφων, ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας ή ο αναπληρωτής τους δηλώνουν σ' αυτούς, ότι από τη στιγμή εκείνη είναι ενωμένοι με γάμο, σύμφωνα με το νόμο, σε ισόβια κοινωνία βίου, σαν σύζυγοι.

2. Στο τέλος της τελετής ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας ή ο αναπληρωτής τους διαβάζουν προς όλα τα ζευγάρια, που τέλεσαν το γάμο τους την ίδια μέρα, το ακόλουθο κείμενο: "Από τη στιγμή αυτή, που ενωθήκατε με την ελεύθερη συναίνεσή σας σε γάμο, οφείλετε αμοιβαία ο ένας στον άλλο, αγάπη, πίστη, και σεβασμό για όλη σας τη ζωή. Ο γάμος, που σας ενώνει σας επιβάλλει την ταύτιση των τυχών σας και την κοινή αντιμετώπιση, με βάση ισότητα, όλων των ζητημάτων που θα προκύπτουν από τη συμβίωσή σας σαν συζύγων και, γενικότερα, όλων των δυσκολιών της ζωής. Από κοινού θα πρέπει επίσης να συμβάλλετε, ο καθένας ανάλογα με τις δυνάμεις του, στα βάρη που συνεπάγονται η έγγαμη συμβίωση και η συντήρηση και προαγωγή της οικογένειας, που θα δημιουργήσετε. Κοινό είναι, τέλος, και το καθήκον και δικαίωμα και των δύο σας, να μεριμνάτε για την ανατροφή και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών σας, ώστε να γίνουν χρήσιμοι και χρηστοί πολίτες και ελεύθερες προσωπικότητες".

3. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις σπουδαίου κωλύματος, ο γάμος μπορεί να τελείται με άδεια του Εισαγγελέα Πρωτοδικών του τόπου της τέλεσής του, στο κατάλυμα όπου κατοικεί ή διαμένει προσωρινά ο ένας από τους μελλονύμφους, στο οποίο μεταβαίνει για το σκοπό αυτό ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας της περιοχής. Η διαδικασία των παραγράφων 1 και 2 αυτού του άρθρου εφαρμόζεται και στην περίπτωση της τέλεσης ενός τέτοιου γάμου».

Άρθρο 7: «1. Ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας ενώπιον των οποίων τελείται ο γάμος ή ο θρησκευτικός λειτουργός που τον ιερολογεί συντάσσουν επί τόπου, αμέσως μετά το τέλος της διαδικασίας τέλεσης του γάμου, σχετική πράξη που περιέχει όλα τα στοιχεία του άρθρου 31 του Ν. 344/1976 "περί ληξιαρχικών πράξεων", όπως τροποποιήθηκε από το άρθρο 4 του Ν. 1250/1982, "για την καθιέρωση του πολιτικού γάμου" και καταχωρίζεται σε βιβλίο τηρούμενο ειδικά για το σκοπό αυτό. Η πράξη υπογράφεται από το δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας ή το θρησκευτικό λειτουργό που ιερολόγησε το γάμο, τους συζύγους και τους μάρτυρες.

2. Αντίγραφο της πράξης της προηγούμενης παραγράφου παραδίδεται στους νεονύμφους ή σε πρόσωπο που οι ίδιοι υποδεικνύουν, για τη δήλωση, από αυτούς, του γάμου τους στο ληξιαρχο, σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 4 του Ν. 1250/1982 "για την καθιέρωση του πολιτικού γάμου". Όμοιο αντίγραφο στέλνεται υποχρεωτικά στο ληξιαρχο, μέσα σε σαράντα μέρες από το δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας ή το θρησκευτικό λειτουργό που συνέταξε τη σχετική πράξη».

Άρθρο 8: «Στην περίπτωση που τελείται από Έλληνες γάμος στο εξωτερικό, ενώπιον της ελληνικής προξενικής αρχής, σύμφωνα με τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 13 του Αστικού Κώδικα, όπως αυτό τροποποιήθηκε με το άρθρο 2 του Ν. 1250/1982 "για την καθιέρωση του πολιτικού γάμου", εφαρμόζονται αναλογικά οι διατάξεις των παραγράφων 1, 3 και 4 του άρθρου 5, των παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 6 και του άρθρου 7. Επίσης εφαρμόζεται αναλογικά και το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 2 του άρθρου 42 του Ν. 344/1976 "περί ληξιαρχικών πράξεων", όπως αυτή τροποποιήθηκε με την παράγραφο 6 του άρθρου 4 του Ν. 1250/1982 "για την καθιέρωση του πολιτικού γάμου".

Άρθρο 9: «Η ισχύς του Διατάγματος αρχίζει ένα μήνα μετά τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως».

κοινότητας της τελευταίας κατοικίας καθενός από τους μελλονύμφους²⁸⁸. Τούτο μάλιστα απαιτείται, σύμφωνα με την θεωρία, για την τέλεση γάμου με οποιονδήποτε θρησκευτικό τύπο, καθώς η αναφορά στην διάταξη 1368 ΑΚ μόνο της ιερολογίας της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας γίνεται δεκτό ότι οφείλεται σε νομοθετική παραδρομή.²⁸⁹ Η διατύπωση της διατάξεως υποδηλώνει σαφώς ότι, σκοπός του νομοθέτη είναι η καθιέρωση ενιαίου τρόπου ελέγχου των ουσιαστικών προϋποθέσεων τελέσεως εγκύρου γάμου²⁹⁰, που ανατίθεται αποκλειστικώς και μόνο σε πολιτειακά όργανα, τα μόνα αρμόδια να κρίνουν αν συντρέχουν οι από το νόμο προβλεπόμενοι όροι για την αστική σύμβαση του γάμου. Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται η διατήρηση της ισορροπίας μετά τη διάσπαση που επιφέρει το διαζευκτικό σύστημα. Υποστηρίζεται²⁹¹ δηλαδή ότι, επειδή όλα τα «γνωστά θρησκευόμενα» στην Ελλάδα δύνανται να τελέσουν έγκυρο γάμο (εκχωρείται συνεπώς κρατική αρμοδιότητα σε θρησκευτικές κοινότητες κάποιες εκ των οποίων είναι ν.π.ι.δ.), είναι επόμενο η Πολιτεία να διατηρεί το δικαίωμα ελέγχου των ελάχιστων προϋποθέσεων, κυρίως για την αποφυγή τελέσεως απαγορευμένων και κατ' επέκταση άκυρων γάμων.

Ειδικότερα σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 1 του π.δ. 391/1982, πριν από την τέλεση του γάμου κάθε μελλόνυμφος απευθύνει αίτηση προς τον δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας της κατοικίας του. Η υποχρέωση να απευθύνονται οι μελλόνυμφοι στο Δήμαρχο ή πρόεδρο της κοινότητας της τελευταίας κατοικίας τους και όχι σε αυτόν του τόπου τελέσεως (θα δούμε παρακάτω ότι ο νόμος ρητά δίνει στους μελλόνυμφους αυτήν την δυνατότητα) του γάμου ή του Δήμου στα δημοτολόγια του οποίου είναι εγγεγραμμένοι, έχει ως σκοπό να διευκολύνει τη συλλογή πληροφοριών για το αν συντρέχουν οι θετικές ή αρνητικές προϋποθέσεις για την σύναψη γάμου, μιας και τα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης του τόπου κατοικίας του καθενός, έχουν θεωρητικά τουλάχιστον, την δυνατότητα να γνωρίζουν καλύτερα τους δημότες τους.²⁹²

---

²⁸⁸ Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 45, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 862, αρ. 55., Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 85 επ, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 252, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 92, Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 222.

²⁸⁹ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 581, αρ. 3, Σταθόπουλος Μ./ Σταμπέλου Χ., ο.π., άρθρα 1368-1370, αρ. 3, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 88, Τρωϊάνος Σ., «Το δίκαιο του θρησκευτικού γάμου μετά τον ν. 1250/1982», ΝοΒ 1982, σελ. 603, Δεληγιάννης Ι., «Οικογενειακό Δίκαιο Ι, Εισαγωγή-Σύσταση του γάμου», 1986, σελ. 142, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 92 και 112 (υποσημείωση 98).

²⁹⁰ Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 141-142, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 92-93.

²⁹¹ Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 143, Σταθόπουλος Μ., «Θρησκευτική Ελευθερία. Πολιτικός Γάμος», σε «Μελέτες Ι, Γενική θεωρία του Δικαίου», του Ιδίου, 2007, σελ. 285-286, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 93.

²⁹² Κουμάντος Γ., «Οικογενειακό Δίκαιο», Τόμος Ι., 1988, σελ. 79, Σπυριδάκης Ι., ο.π., σελ. 111, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 93.

Με την αίτηση αυτή ζητά να του χορηγηθεί η προβλεπόμενη στην διάταξη 1368 ΑΚ άδεια γάμου και να γίνει η δημόσια γνωστοποίηση κατά την διάταξη 1369 παρ. 1 ΑΚ. Ακριβολογώντας, θα πρέπει να επισημανθεί ότι πρόκειται για «άδειες» και όχι «άδεια» γάμου, αφού απαιτείται χωριστή αίτηση και άδεια για έκαστο των μελλονύμφων, όχι μόνο όταν διαφέρει ο τόπος της τελευταίας κατοικίας τους, αλλά ακόμη και όταν απευθύνονται στον ίδιο δήμαρχο.²⁹³ Τα στοιχεία της αίτησης και τα απαιτούμενα δικαιολογητικά καθορίζονται από τις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 1 του π.δ. 391/1982.²⁹⁴ Αφού υποβληθεί η αίτηση, ο δήμαρχος ή πρόεδρος της κοινότητας αναρτά στο δημοτικό ή κοινοτικό κατάστημα την προβλεπόμενη στην διάταξη 1369 παρ. 1 ΑΚ δημόσια αγγελία, εκτός αν ο γάμος πρόκειται να γίνει σε μεγάλη πόλη (περίπτωση της παρ. 2 1369 ΑΚ), οπότε απαιτείται δημοσίευση στον ημερήσιο τύπο.

Η γνωστοποίηση γίνεται με τοιχοκόλληση σχετικής αγγελίας στο δημοτικό ή κοινοτικό κατάστημα της κατοικίας καθενός από τους μελλονύμφους. Στην παρ. 1 του άρθρου 1369 ΑΚ καθορίζονται ποια στοιχεία πρέπει να αναφέρονται στην εν λόγω αγγελία. Σε περίπτωση μάλιστα που ο γάμος δεν τελεστεί μέσα σε έξη μήνες από την γνωστοποίηση αυτή πρέπει να επαναληφθεί (1369 παρ. 1 εδ. β' ΑΚ). Αν τα πρόσωπα που πρόκειται να παντρευτούν κατοικούν σε μεγάλη πόλη, η γνωστοποίηση γίνεται με δημοσίευση σε ημερήσια εφημερίδα του τόπου της κατοικίας (1369 παρ. 2 ΑΚ). Ως μεγάλες πόλεις θεωρούνται, βάσει της ΕισΝΑΚ 72 παρ. 1 και διαταγμάτων, όπως τα β.δ. των 12/24-7-1950, 17-2/7-3-1951 και 16-8/7-9-1959, η Αθήνα, ο Πειραιάς, η Θεσσαλονίκη, η Πάτρα, ο Βόλος, τα Χανιά, η Καλαμάτα, η Καβάλα, οι Σέρρες, η Μυτιλήνη, η Δράμα, η Χίος και το Ηράκλειο Κρήτης²⁹⁵.

Σε περίπτωση που συντρέχει σπουδαίος λόγος (π.χ. προκειμένου να μην ερεθισθεί η κοινή γνώμη από τον συγκεκριμένο γάμο, επικείμενος θάνατος ενός εκ των μελλονύμφων, μεγάλη διάρκεια συμβίωσης των μελλονύμφων κ.α.)²⁹⁶, η γνωστοποίηση μπορεί να παραλειφθεί με απόφαση του Εισαγγελέα Πρωτοδικών του τόπου κατοικίας ενός εκ των μελλονύμφων (άρθρο 2 παρ. 2 π.δ. 391/1982).

---

²⁹³ Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 93, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 146.

²⁹⁴ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 581, αρ. 4, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 80.

²⁹⁵ Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 861, αρ. 48, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 91, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 104.

²⁹⁶ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 581-582, αρ. 6, Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., σελ. άρθρα 1368-1370, αρ. 8, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 45, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 73, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 104-105.

Στην πράξη η εν λόγω γνωστοποίηση η οποία διά της ενημέρωσης τρίτων αποσκοπεί στην πληροφόρηση τους για την τέλεση του γάμου και την εντεύθεν δημιουργία δυνατότητας να υποδείξουν στο αρμόδιο όργανο την ύπαρξη κωλύματος ή την έλλειψη θετικής προϋπόθεσης, συνιστά μία καθαρά τυπική διαδικασία που στερείται ουσιαστικού αντικρύσματος.²⁹⁷ Γι' αυτό λοιπόν σε περίπτωση που ο γάμος τελεστεί χωρίς γνωστοποίηση δεν επέρχεται ακυρότητά του, δυνάμει της διάταξης 1372 ΑΚ²⁹⁸.

Αφότου υποβληθεί η αίτηση και γίνει η δημόσια γνωστοποίηση, ο δήμαρχος ή πρόεδρος της κοινότητας οφείλει να αναμείνει για χρονικό διάστημα μίας εβδομάδας για ενδεχόμενες, έγγραφες καταγγελίες τρίτων σχετικά με την έλλειψη κάποιας/ων θετικής/ων προϋπόθεσης/ων ή ύπαρξης κάποιου/ων κωλύματος/ων γάμου (άρθρο 3 π.δ. 391/1982).

Αμέσως μετά τον πέρας της εβδομάδας, εφόσον δεν γίνουν καταγγελίες, ή στην περίπτωση που έγιναν καταγγελίες, αμέσως μετά την ακρόαση του μελλονύμφου ή σε κάθε περίπτωση μετά την πάροδο εύλογου χρόνου από την πρόσκλησή του για την αντίκρουση των καταγγελιών και τη μη προσέλευσή του, ο δήμαρχος ή πρόεδρος της κοινότητας οφείλει να χορηγήσει την άδεια, αφού ερευνήσει την συνδρομή των νόμιμων όρων του γάμου²⁹⁹ καθώς και το αν έγινε γνωστοποίηση, ή να αρνηθεί αιτιολογημένα την άρνησή της (άρθρο 4 π.δ. 391/1982).

Σε περίπτωση που ο δήμαρχος ή πρόεδρος της κοινότητας αρνείται να χορηγήσει την σχετική άδεια, αποφασίζει το αρμόδιο Ειρηνοδικείο (μετά τις τροποποιήσεις του ν. 4055/2012)³⁰⁰ κατά τις διατάξεις της εκουσίας δικαιοδοσίας (β' και γ' εδάφια διάταξης 1368 ΑΚ, 740 ΚΠολΔ). Με βάση την διάταξη του άρθρου 1368 ΑΚ η απόφαση του Ειρηνοδικείου πρέπει να εκδοθεί μέσα σε δέκα ημέρες από την κατάθεση της σχετικής αίτησης.³⁰¹ Το Δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να προσεπικαλέσει τον Δήμαρχο, προκειμένου να δώσει και προφορικές εξηγήσεις επί της αρνήσεώς του. Η δικαστική προστασία σε περίπτωση αρνήσεως του Δημάρχου να εκδώσει άδεια γάμου, διαφέρει από αυτή σε περίπτωση παντελούς αρνήσεώς του να τελέσει γάμο, ενώ συντρέχουν οι νόμιμες προϋποθέσεις. Στην περίπτωση αυτή παραβιάζεται το συνταγματικώς κατοχυρωμένο ατομικό δικαίωμα στον γάμο και είναι δυνατή

²⁹⁷ Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 45.

²⁹⁸ Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., άρθρα 1368-1370, αρ. 8, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 73.

²⁹⁹ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 581, αρ. 5, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 95-101.

³⁰⁰ Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 863-864, αρ. 61, ΜΠρΑθ 6459/2009, ΕΦΑΔ 2009, σελ. 1074.

³⁰¹ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1090-1091, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 581, αρ. 5.

η προσβολή της παραλείψεως της διοικήσεως, με αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας.³⁰²

Σημειώνουμε ότι η τέλεση γάμου χωρίς την ως άνω άδεια δεν συνεπάγεται ακυρότητα του γάμου με βάση το γράμμα της διάταξης της παρ. 1 του 1372 ΑΚ³⁰³.

Τέλος αναφορικά με τον θρησκευτικό γάμο και την τήρηση της προδικασίας λήψης άδειας από το αρμόδιο πολιτειακό όργανο αναφέρουμε επί λέξει τις χρήσιμες παρατηρήσεις του καθηγητή Παπαχρίστου για την πρακτική που ακολουθείται παρά την ύπαρξη της διάταξης 1368 ΑΚ:³⁰⁴ *«Παρά την ρητή αυτή απαίτηση του νόμου, στην πράξη ο θρησκευτικός γάμος, που τελείται κατά τους κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, γίνεται συχνά μόνο με την άδεια του επισκόπου (βλ. παρακάτω), θρησκευτικού, δηλαδή και όχι πολιτειακού οργάνου. Η πρακτική αυτή είναι αντίθετη στο νόμο. Υπήρξε μάλιστα εγκύκλιος της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου (2329/20.10.1982) που ανήγγειλε την κατάργηση του σχετικού άρθρου του Αστικού Κώδικα (1368), το οποίο βέβαια ουδέποτε καταργήθηκε. Η πρακτική πάντως αυτή της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που δεν απαιτεί, ως οφείλει, την άδεια του δημάρχου ή του προέδρου της κοινότητας, προκειμένου οι λειτουργοί της να ιερολογήσουν το γάμο, είναι ανεκτή από την Πολιτεία. Δεδομένου μάλιστα ότι η έλλειψη άδειας γάμου δεν επηρεάζει το κύρος του -το άρθρο 1368 ΑΚ περιέχει ατελή διάταξη, διάταξη χωρίς κύρωση³⁰⁵- η παράνομη αυτή πρακτική δεν έχει συνέπειες».*

Γ) Πολιτικός γάμος:

Σύμφωνα με το άρθρο 5 του π.δ. 391/1982 τα πρόσωπα που πρόκειται να παντρευτούν υποβάλλουν από κοινού σχετική αίτηση στον δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας που έχουν επιλέξει. Η εν λόγω αίτηση συνοδεύεται από τις άδειες γάμου της ΑΚ 1368.

Ο πολιτικός γάμος λοιπόν, αφού τηρηθούν τα παραπάνω, τελείται με την σύγχρονη³⁰⁶ δήλωση των μελλονύμφων, ότι συμφωνούν σε αυτόν, προς τον δήμαρχο ή τον πρόεδρο τη κοινότητας του τόπου όπου τελείται ο γάμος ή στον νόμιμο αναπληρωτή τους. Αν ο γάμος

³⁰² Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 101, Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 110.

³⁰³ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 223.

³⁰⁴ Ο.π., σελ. 45. Βλ. και Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 89 (σύμφωνη με τα λεγόμενα του καθηγητή Παπαχρίστου). Έτσι και ο καθηγητής Κονιδάρης, ο.π., σελ. 223, και Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 112 επ.

³⁰⁵ Σύμφωνος και Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 103.

³⁰⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 93.

τελεσθεί στην περιφέρεια ενός Δήμου ή μίας Κοινότητας από δήμαρχο ή πρόεδρο άλλης περιφέρειας γίνεται δεκτό ότι δεν επηρεάζεται το έγκυρο και υποστατό του γάμου.³⁰⁷ Υποστηρίζεται ωστόσο, ότι αν ο γάμος έχει γίνει από εντελώς αναρμόδιο όργανο είναι ανυπόστατος.³⁰⁸

Διευκρινίζεται ότι μελλονύμφοι έχουν την δυνατότητα, βάσει του νόμου, να επιλέξουν για την τέλεση του γάμου τους τόπο διαφορετικό από αυτόν της κύριας κατοικίας τους³⁰⁹.

Η απαιτούμενη ρητή (ή έστω άμεσα συναγόμενη με προσφυγή σε κάποιες κινήσεις ή συγκεκριμένο νόημα των μελλονύμφων)³¹⁰ δήλωση δεν υφίσταται, αν γίνεται υπό καθεστώς σωματικής βίας ή οι μελλονύμφοι βρίσκονται σε κατάσταση πλήρους έλλειψης της συνειδήσεώς τους. Στην περίπτωση αυτή ο γάμος είναι ανυπόστατος (1372 παρ. 2 ΑΚ).

Η δήλωση των μελλονύμφων γίνεται «δημόσια»³¹¹, δηλαδή σε χώρο προσιτό στον οποιοδήποτε, και «κατά πανηγυρικό τρόπο», ήτοι με επισημότητα, ώστε να γίνεται συνειδητή η ιδιαίτερη σημασία του γεγονότος αυτού (βλ. άρθρα 5, 6 π.δ. 391/1982).³¹²

Κατά την τελετή πρέπει να παρευρίσκονται ως μάρτυρες δύο οποιαδήποτε ενήλικα πρόσωπα, που μπορεί να είναι ακόμα και συγγενείς των μελλονύμφων οποιοδήποτε βαθμού

---

³⁰⁷ Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., σελ. 102-103, αρ. 15, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 48. Υπέρ της εγκυρότητας και ΑΠ 547/1990, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, και ΠΠρΑθ 6349/1988, ΕΛΛΔνη 1989, σελ. 1383, **ΑΝΤΙΘΕΤΑ** ΕφΑθ 696/1989, ΕΛΛΔνη 1989, σελ. 1372 που τον έκρινε ανυπόστατο. **Υπέρ της εγκυρότητας** Γεωργιάδης Απ, ο.π., σελ. , Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έφη, ο.π., σελ. 99 και 120, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1091, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 578, αρ. 9, **ΑΝΤΙΘΕΤΟΙ** Κουμάντος Γ., ΕΛΛΔνη 1989, σελ. 1298, Γεωργίου/Κατράς, «Ο πολιτικός γάμος», ΑρχΝ 1982, σελ. 196.

³⁰⁸ ΑΠ 608/2011, ΕΛΛΔνη 2014, σελ. 1001, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 116, Δασκαρόλης, ο.π., σελ. 126, Σακελλαροπούλου-Παρισιάκη, ο.π., σελ. 26, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³⁰⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 96.

³¹⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 93.

³¹¹ Αντίθετα για τον θρησκευτικό γάμο σημειώνει χαρακτηριστικά ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «*Στην § 2 του άρθρου 1367 ΑΚ προβλέπεται δήλωση των μελλονύμφων που γίνεται «δημοσία». Ο τελευταίος αυτός όρος σημαίνει, όπως γενικώς γίνεται δεκτό, ότι πρέπει η σχετική πράξη να συντελείται σε χώρο προσιτό σε κάθε τρίτο που θα ήθελε να είναι παρών. Αυτό όμως αφορά μόνο τον πολιτικό γάμο και όχι τον θρησκευτικό, στον οποίο η ιεροτελεστία τελείται ούτως ή άλλως στον προσήκοντα τόπο λατρείας, σε άλλο δε χώρο μόνον εφόσον το επιτρέψει η αρμόδια εκκλησιαστική αρχή*».

³¹² Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1091, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 577, αρ. 6, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 63, Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., σελ. 102-103, αρ. 15, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 866, αρ. 76.

(1367 παρ. 2 ΑΚ, 5 παρ. 4 π.δ. 391/1982)³¹³. Η έλλειψη τους ωστόσο δεν συνεπάγεται ακυρότητα του γάμου.³¹⁴

Η διαδικασία της τελετής ορίζεται από τα άρθρα 5 και 6 π.δ. 391/1982 σύμφωνα με τα οποία: «**Άρθρο 5:** ...

2. Σε κάθε Δήμο ή Κοινότητα ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας ορίζουν με πάγια πράξη τους, μια τακτή ημέρα της εβδομάδας και ορισμένη ώρα ενάρξεως, για την τέλεση των γάμων, για τους οποίους υποβλήθηκαν σχετικές αιτήσεις μέχρι και την προηγούμενη ημέρα. Με όμοιο τρόπο καθορίζεται, κατά μόνιμο τρόπο και εφόσον δεν υπάρχει ήδη καθορισμένη κατάλληλη αίθουσα τελετών στο δημοτικό ή το κοινοτικό κατάστημα, η αίθουσα, ακόμα και έξω από το κατάστημα του Δήμου ή της Κοινότητας, στην οποία θα γίνεται η σχετική τελετή. Ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας μεριμνούν για την κατάλληλη διαρρύθμιση και διακόσμηση της αίθουσας, ώστε να δίνεται στην τελετή του γάμου η επισημότητα που της ταιριάζει.

3. Τα ζευγάρια των μελλονύμφων προσέρχονται την ορισμένη ημέρα και ώρα και τοποθετούνται από τον αρμόδιο υπάλληλο, μαζί με τους μάρτυρές τους, στις θέσεις που προορίζονται γι' αυτούς με τη σειρά που καταχωρίστηκαν οι σχετικές αιτήσεις τους στο ειδικό βιβλίο που τηρείται με το σκοπό αυτό στη δημαρχία ή στα γραφεία της Κοινότητας. Ειδικές θέσεις προορίζονται μέσα στην αίθουσα για τους προσκαλεσμένους και το κοινό.

‘**Άρθρο 6:** «1. Η γαμήλια τελετή γίνεται χωριστά για τον καθένα από τους γάμους που πρόκειται να τελεσθούν την ίδια ημέρα. Ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας ή ο νόμιμος αναπληρωτής τους απαγγέλουν πρώτα τα ονόματα των μελλονύμφων του κάθε γάμου και ερωτούν, στη συνέχεια, χωριστά τον καθένα απ' αυτούς, αν συμφωνεί να τελέσει γάμο με τον άλλο. Η δήλωση της συναίνεσης του καθενός πρέπει να γίνεται αυτοπροσώπως, να είναι ρητή και ανεπιφύλακτη, χωρίς αίρεση ή προθεσμία. Μετά τη δήλωση της συναίνεσης των μελλονύμφων, ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας ή ο αναπληρωτής τους δηλώνουν σ' αυτούς, ότι από τη στιγμή εκείνη είναι ενωμένοι με γάμο, σύμφωνα με το νόμο, σε ισόβια κοινωνία βίου, σαν σύζυγοι.

3. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις σπουδαίου κωλύματος, ο γάμος μπορεί να τελείται με άδεια του Εισαγγελέα Πρωτοδικών του τόπου της τέλεσής του, στο κατάλυμα όπου κατοικεί ή διαμένει προσωρινά ο ένας από τους μελλονύμφους, στο οποίο μεταβαίνει για το σκοπό αυτό ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας της περιοχής. Η διαδικασία των παραγράφων 1 και 2 αυτού του άρθρου εφαρμόζεται και στην περίπτωση της τέλεσης ενός τέτοιου γάμου».

Κατά την κρατούσα άποψη³¹⁵, με την δήλωση της συναίνεσης των μελλονύμφων για τον γάμο, ο πολιτικός γάμος έχει τελεστεί (η δήλωση αποτελεί δηλαδή το μοναδικό συστατικό

³¹³ Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 850, αρ. 10, Κουμάντος Γ., «Οικογενειακό Δίκαιο», Τόμος 1, 1988, σελ. 63.

³¹⁴ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 121.

³¹⁵ Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 867, αρ. 77, Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., σελ. 102-103, αρ. 15, Καρακατσάνης Ι., «Πολιτικός γάμος με δήλωση της συμφωνίας των μελλονύμφων ενώπιον αναρμόδιου κατά τόπο Δήμαρχου ή Προέδρου Κοινότητας», Αρμ. 1990, σελ. 815-819, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 97. Βλ. και **ΑΝΤΙΘΕΤΗ** άποψη Σταθείας, «Πολιτικός γάμος. Νομική φύση του παρασπάντος δημάρχου ή προέδρου της κοινότητας. Τοπική αναρμοδιότητα», ΑρχΝ 1990, σελ. 408-409.

στοιχείο του πολιτικού γάμου), χωρίς να απαιτείται να ακολουθήσει η τελική δήλωση του δημάρχου ή προέδρου της κοινότητας κατά το άρθρο 6 παρ. 2 π.δ. 391/1982 σύμφωνα με την οποία: «Στο τέλος της τελετής ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος της Κοινότητας ή ο αναπληρωτής τους διαβάζουν προς όλα τα ζευγάρια, που τέλεσαν το γάμο τους την ίδια μέρα, το ακόλουθο κείμενο: "Από τη στιγμή αυτή, που ενωθήκατε με την ελεύθερη συναίνεσή σας σε γάμο, οφείλετε αμοιβαία ο ένας στον άλλο, αγάπη, πίστη, και σεβασμό για όλη σας τη ζωή. Ο γάμος, που σας ενώνει σας επιβάλλει την ταύτιση των τυχών σας και την κοινή αντιμετώπιση, με βάση ισότητα, όλων των ζητημάτων που θα προκύπτουν από τη συμβίωσή σας σαν συζύγων και, γενικότερα, όλων των δυσκολιών της ζωής. Από κοινού θα πρέπει επίσης να συμβάλλετε, ο καθένας ανάλογα με τις δυνάμεις του, στα βάρη που συνεπάγονται η έγγαμη συμβίωση και η συντήρηση και προαγωγή της οικογένειας, που θα δημιουργήσετε. Κοινό είναι, τέλος, και το καθήκον και δικαίωμα και των δύο σας, να μεριμνάτε για την ανατροφή και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών σας, ώστε να γίνουν χρήσιμοι και χρηστοί πολίτες και ελεύθερες προσωπικότητες».

Τέλος προκειμένου να εξασφαλιστεί η απόδειξη ότι τελέστηκε γάμος, σύμφωνα με το άρθρο 7 π.δ. 391/1982 και την παρ. 2 του 1367 ΑΚ προβλέπεται υποχρεωτική σύνταξη ληξιαρχικής πράξης γάμου σύμφωνα με τις προβλέψεις του ν. 344/1976. Αντίγραφο της πράξης προσκομίζεται από τους συζύγους στον ληξίαρχο για τη σύνταξη της ληξιαρχικής πράξης γάμου. Αντίγραφο ωστόσο υποχρεούται να αποσταλεί στον ληξίαρχο και από τον δήμαρχο ή πρόεδρο της κοινότητας αφού σύμφωνα με το άρθρο 7 π.δ. 391/1982: «". Όμοιο αντίγραφο στέλνεται υποχρεωτικά στο ληξίαρχο, μέσα σε σαράντα μέρες από το δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας ή το θρησκευτικό λειτουργό που συνέταξε τη σχετική πράξη». Παρόλα αυτά η ληξιαρχική πράξη γάμου δεν έχει συστατικό, αλλά απλώς αποδεικτικό χαρακτήρα για την τέλεση του γάμου, ενώ ταυτόχρονα ο ληξίαρχος δεν προβαίνει σε έλεγχο του κύρους του γάμου.³¹⁶

*****

Παρέκβαση ως προς την ληξιαρχική πράξη του γάμου (αφορά και θρησκευτικό γάμο):

Ο βασικός τρόπος απόδειξης της τέλεσης του γάμου είναι η σύνταξη της ληξιαρχικής πράξης γάμου, που γίνεται με βάση την πράξη, την οποία υποχρεούται να συντάξει αμέσως μετά την τέλεση του γάμου ο θρησκευτικός ή πολιτειακός λειτουργός, ενώπιον του οποίου τελείται ο γάμος και την οποία προσυπογράφουν οι σύζυγοι και οι μάρτυρες όσον αφορά στον πολιτικό γάμο ή ο παράνυμφος όσον αφορά στον θρησκευτικό γάμο της ορθόδοξης εκκλησίας

---

³¹⁶ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 579, αρ. 19, Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., άρθρο 1367, σελ. 108, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 79, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 162, ΕφΑΘ 140/1987, ΕλλΔνη 29, σελ. 146, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 254-255.

(βλ. σχετικά άρθρα 1367 παρ. 2 και 3 ΑΚ, 7 π.δ. 391/1982). **Η πράξεις αυτές ωστόσο δεν έχουν συστατικό, αλλά καθαρώς αποδεικτικό χαρακτήρα για τον γάμο.**³¹⁷

Σχετικά αναφέρεται και η διάταξη του άρθρου 16 του ν. 344/1976 «περί ληξιαρχικών πράξεων» σύμφωνα με την οποία: «1. Ο θρησκευτικός λειτουργός, ο τελέσας ή συμπράξας εις ιεροπραξίαν βαπτίσεως ή γάμου, υποχρεούται να συντάξη επί τόπου, άμα τω πέρατι της ιεροπραξίας, δήλωσιν περιέχουσαν πάντα τα στοιχεία της οικείας ληξιαρχικής πράξεως, υπογραφομένην υπ'αυτού.

Την ίδια υποχρέωση έχει ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας που δέχθηκε τη δήλωση για την τέλεση του γάμου.

2. Τη δήλωση που αναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο υπογράφουν επίσης επί μεν θρησκευτικού γάμου οι σύζυγοι και ο παράνομος, επί δέ πολιτικού οι σύζυγοι και οι μάρτυρες. Επί βαπτίσεως την ανωτέρω δήλωση υπογράφουν επίσης ο πατέρας ή η μητέρα ή άλλος από τους οικείους ή ο ανάδοχος. Αν αυτοί είναι αγράμματοι, υπογράφουν ως μάρτυρες δύο από αυτούς που παρέστησαν».

Βέβαια το άρθρο 15 του παραπάνω νόμου σημειώνει τα εξής: «Ληξιαρχική πράξις συντάσσεται και περί γεγονότος γεννήσεως ή γάμου ή θανάτου, βεβαιουμένου διά τελεσιδίκου δικαστικής αποφάσεως, ως λαβόντος χώραν καθ' ορισμένον χρόνον, επί την προσαγωγή προς τον ληξιαρχον αντιγράφου της αποφάσεως, νομίμως κεκυρωμένου».

Στη συνέχεια, βάσει της πράξης αυτής, συντάσσεται η αντίστοιχη ληξιαρχική πράξη γάμου.

Προβλέπουν λοιπόν τα άρθρα 29 και 31 του ν. 344/1976 αντίστοιχα τα εξής:

(29): «1. Ο γάμος δηλώνεται στο ληξίαρχο του τόπου της τελέσεώς του μέσα σε σαράντα μέρες από την τέλεσή του με την προσαγωγή αντιγράφου της πράξης που συνέταξε για την τέλεση ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας ή ο θρησκευτικός λειτουργός που ευλόγησε το γάμο. Αντίγραφο της πράξης αυτής είναι υποχρεωμένοι να στείλουν στον ληξίαρχο, μέσα στην ίδια προθεσμία, ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας ή ο θρησκευτικός λειτουργός που τη συνέταξεν.

"2. Βραδύτερη δήλωση είναι δεκτή από το ληξίαρχο, συνεπάγεται, όμως τις κυρώσεις που προβλέπονται από το άρθρο 47 του ίδιου νόμου".

3. (Παραλείπεται ως μη ισχύουσα)».

(31): «Η ληξιαρχική πράξις του γάμου, πλην των εν άρθρω 9 στοιχείων, περιέχει:

---

³¹⁷ ΠΠρΑθ 49/2010, ΝΟΜΟΣ, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 105-106, Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 111.

α. Το όνομα, το επώνυμο, την ιθαγένεια, το θρήσκευμα και το δόγμα, το επάγγελμα, τον τόπο και το έτος γεννήσεως και την κατοικία των συζύγων, τον Αριθμό Φορολογικού Μητρώου, τον Αριθμό Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης και, εφόσον υφίσταται, το Φορέα Ασφάλισης αυτών».

β. Το όνομα και επώνυμον των γονέων των συζύγων.

γ. Τα στοιχεία εγγραφής των συζύγων εις το δημοτολόγιον.

δ. Αν ο γάμος έχει τελεσθεί με ιεροπραξία, το θρήσκευμα και το δόγμα της τέλεσης, το χώρο όπου έγινε και το όνομα και το επώνυμο του θρησκευτικού λειτουργού.

ε. Τον τόπον, την ημέραν, τον μήνα και το έτος τελέσεως του γάμου.

στ. Τον βαθμόν γάμου των συζύγων.

ζ. Τα στοιχεία της πράξης που συνέταξε για την τέλεση του γάμου ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας ή ο θρησκευτικός λειτουργός.

«η. Τον αριθμό του παραβόλου που καταβάλλεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 18 του π.δ. 28/28.7.1931 για την έκδοση της άδειας γάμου».

****

Δ) Θρησκευτικός γάμος:

Για την πολιτειακή εγκυρότητα θρησκευτικού γάμου ισχύουν αντίστοιχα τα παραπάνω περί προδικασίας και λήψης άδειας από την αρμόδια δημόσια αρχή. Είδαμε βεβαίως ότι στην πράξη οι θρησκευτικοί λειτουργούν της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν ζητούν, προκειμένου να τελέσουν γάμο, την άδεια της πολιτειακής αρχής και πως η Πολιτεία, ελέω και της ατελούς διάταξης 1368 ΑΚ, ανέχεται αυτήν την πρακτική.

Περαιτέρω ειδικά για τον θρησκευτικό γάμο πρέπει να αναφερθούν τα εξής:

Παρόλο που στο άρθρο 1367 παρ. 3 ΑΚ χρησιμοποιείται ο όρος «εροτελεστία», ορθά γίνεται δεκτό ότι ο νομοθέτης αναφέρεται απλώς στην οποιασδήποτε μορφής τελετή θρησκευτικού γάμου, αδιάφορο αν υπάρχει ιεροτελεστία, δηλαδή ιερή τελετή με παρουσία θρησκευτικού λειτουργού, αρκεί να πρόκειται για τον τρόπο δημιουργίας γαμικού δεσμού που προβλέπεται από το οικείο θρησκευτικό δίκαιο.³¹⁸

---

³¹⁸ Τρωϊάνος Σ., «Το δίκαιο του θρησκευτικού γάμου μετά το ν. 1250/1982», ΝοΒ 1982, σελ. 594, Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 100-101.

Ως προς την προδικασία του μυστηρίου του γάμου της Εκκλησίας της Ελλάδος το άρθρο 49 παρ. 1 και 2 του ν. 590/1977 ορίζει σχετικά³¹⁹:

«1. Η ιερολογία του γάμου τελείται μετά προτέραν έγγραφον άδειαν του Αρχιερέως του τόπου της τελέσεως ή του επιτρόπου αυτού. Διά την χορήγησιν της άδειας απαιτείται και προηγούμενη έγγραφος υπεύθυνος δήλωσις των μελλονύμφων περί μη υπάρξεως ως προς αυτούς αναβλητικού ή ανατρεπτικού τινος κωλύματος. Διά κανονιστικών αποφάσεων της Δ.Ι.Σ. θέλει καθορισθή, κατά την κείμενην νομοθεσίαν, η διαδικασία χορηγήσεως άδειας γάμου.

2. Εις τον άνευ επισκοπικής άδειας τελέσαντα γάμον ιερέα επιβάλλεται, εκτός των εις τούτον επιβαλλόμενων υπό των εκκλησιαστικών δικαστηρίων κανονικών ποινών και ποιινή φυλακίσεως μέχρις ενός έτους».

Η ιερολογία λοιπόν του ορθόδοξου γάμου προϋποθέτει επιπρόσθετα και έγγραφη άδεια του επιχώριου μητροπολίτη, τυχόν έλλειψη της οποίας συνεπάγεται πειθαρχικές και ποινικές κυρώσεις για τον κληρικό που θα τελέσει το μυστήριο³²⁰. Η επισκοπική άδεια γάμου,³²¹ πέρα από το άρθρο 49 ν. 590/1977 που αφορά την Εκκλησία της Ελλάδος, προβλέπεται και στο άρθρο 74 του ν. 4149/1961 (Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Κρήτης) που αφορά την Εκκλησία της Κρήτης,³²² και στο άρθρο 2 παρ. 1 εδ. γ του ν. 510/1947 που αφορά τις εκκλησιαστικές επαρχίες της Δωδεκανήσου. Οι εν λόγω διατάξεις εξακολουθούν και ισχύουν και μετά τη δημοσίευση του ν. 1250/1982³²³. Πρακτικά μάλιστα, όπως ήδη είδαμε, έχει

³¹⁹ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 153.

³²⁰ Κονιδάρης Ι., ο.π., σελ. 223, Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 252, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 111 επ.

³²¹ Οι απαρχές της επισκοπικής άδειας γάμου απαντώνται στην *Προς Πολύκαρπον επιστολή* του Ιγνατίου Επισκόπου Αντιοχείας σύμφωνα με την οποία: «Πρέπει δε τοις γαμούσι και ταις γαμουμέναις, μετά γνώμης του επισκόπου την ένωσιν ποιείσθαι, ίνα ο γάμος η κατά Κύριον, και μη κατ' επιθυμίαν». Βλ. σχετικά Μπούμης Π., «Η επισκοπική άδεια για τη σύναψη (πολιτικού ή θρησκευτικού) γάμου», Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1985, σελ. 419 επ.

³²² Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 111, Κονιδάρης Ι., «Θεμελιώδεις Διατάξεις Σχέσεων Κράτους – Θρησκευμάτων», 2016, σελ. 288.

³²³ Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «*Η άδεια αυτή προβλέπεται από το άρθρο 49 του Ν. 590/1977, που εξακολουθεί να ισχύει και μετά τη δημοσίευση του Ν. 1250/1982, με βάση την ακόλουθη σκέψη. Δοθέντος ότι στο κείμενο του (νέου) άρθρου 1367 ΑΚ (βλ. πιο πάνω) γίνεται λόγος για τις «προϋποθέσεις» γενικώς και ο νόμος αναφέρεται όχι μόνο στο τελετουργικό τυπικό, αλλά και στους κανόνες του καθενός θρησκευτικού δικαίου, βρίσκεται πέρα από κάθε αμφιβολία ότι δεν εννοεί μόνο τις τελετουργικές προϋποθέσεις, αλλά και τις νομικές, δηλαδή την ανυπαρξία κωλυμάτων. Εφόσον λοιπόν διαφοροποιούνται οι προϋποθέσεις της συνάψεως γάμου, ανάλογα προς το αν πρόκειται να τελεσθεί πολιτικός ή θρησκευτικός γάμος, επιβάλλεται, και αν ακόμη έχει εκδοθεί άδεια γάμου από τον αρμόδιο δήμαρχο ή κοινοτάρχη, να εφαρμοσθεί το άρθρο 49 του Ν. 590/1977 και να ελεγχθεί η συνδρομή των*

επικρατήσει η Εκκλησία να αρκείται στην άδεια του Μητροπολίτη και να μην απαιτεί άδεια του αρμοδίου οργάνου της Πολιτείας, κατάσταση που η Πολιτεία εν τοις πράγμασι ανέχεται λόγω και του ατελούς χαρακτήρα της διάταξης 1368 ΑΚ.

Βέβαια, για τους μελλόνυμφους, η έλλειψη της επισκοπικής άδειας δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση λόγο ακυρότητας τελεσθέντος γάμου. Πολλοί βέβαια συνειδητώς επιλέγουν την έκδοση επισκοπικής άδειας, και τελικώς την τέλεση γάμου με το θρησκευτικό τύπο, διότι η έκδοση άδειας από τον Δήμαρχο, μεταξύ άλλων απαιτεί την προσκόμιση ληξιαρχικής πράξης γεννήσεως, από την οποία μπορεί να προκύψουν προβλήματα και καθυστερήσεις, λόγω εσφαλμένων εγγραφών.

Ωστόσο, η Εκκλησία δεν μπορεί να αρνηθεί την έκδοση επισκοπικής άδειας και την τέλεση γάμου, επειδή οι μελλόνυμφοι, για τον οποιονδήποτε λόγο εξέδωσαν ήδη άδειες γάμου βάσει της διάταξης 1368 ΑΚ ή προηγήθηκε η τέλεση του γάμου τους με τον πολιτικό τύπο.³²⁴

Η αίτηση³²⁵ για την έκδοση επισκοπικής άδειας απευθύνεται στον εφημέριο που πρόκειται να τελέσει το μυστήριο, ο οποίος έχει και το βάρος της ευθύνης για την διακρίβωση της συνδρομής των νόμιμων προϋποθέσεων. Ο τελευταίος «ιδία ευθύνη» αιτείται την άδεια γάμου από τον Επίσκοπο βάσει ελέγχου, που ο ίδιος έχει διενεργήσει, τα αποδεικτικά στοιχεία του οποίου επισυνάπτονται στην αίτηση.

Οι μελλόνυμφοι (ομόδοξοι, σε περίπτωση μικτού γάμου βλ. οικείο κεφάλαιο) οφείλουν να προσκομίσουν στον εφημέριο, που πρόκειται να τελέσει το μυστήριο: α) τα πιστοποιητικά

κανονικών προϋποθέσεων από τον αρμόδιο επίσκοπο. Ας σημειωθεί δε, ότι δεν είναι επιτρεπτός οποιοσδήποτε από την πλευρά της Πολιτείας νομοθετικός περιορισμός της Εκκλησίας ως προς την εφαρμογή του εσωτερικού της δικαίου σε σχέση με τις προϋποθέσεις του γάμου. Η επιβολή περιορισμών θα παρεβίαζε την κατοχυρωμένη από το άρθρο 13 του Συντάγματος θρησκευτική ελευθερία της Εκκλησίας».

³²⁴ Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 114.

³²⁵ Σχετικό με τα παραπάνω είναι και άρθρο του Αρχιμ. Κυρίλλου Μισιακούλη, Γραμματέως Συνοδικής Επιτροπής Δογματικών και Νομοκανονικών Ζητημάτων, με τίτλο: «*Προϋποθέσεις τελέσεως θρησκευτικού Γάμου*», αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος (υποκαρτέλα: Επιτροπή Δογματικών και Νομοκανονικών Ζητημάτων), όπου μεταξύ άλλων αναφέρονται τα εξής: «...σύμφωνα με τις διατάξεις της υπ' αριθμ. 2320/1982 Συνοδικής Έγκυκλίου, για την τέλεση θρησκευτικού γάμου στην Εκκλησία της Ελλάδος ισχύουν τα κάτωθι:... **Για την τέλεση θρησκευτικού γάμου απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί ή έκδοση της Επισκοπικής άδειας, την οποία πρέπει οι μελλόνυμφοι να προσκομίζουν στον οικείο εφημέριο. Την ευθύνη της διακριβώσεως υπάρξεως ή μη κωλυμάτων, κατά το Κανονικόν Δίκαιον της Εκκλησίας, για τον θρησκευτικό γάμο, έναντι του Επισκόπου έχει ο υπογράφων την αίτηση έκδόσεως άδειας εφημέριος. Η τέλεση θρησκευτικού γάμου άνευ Επισκοπικής Άδειας συνεπάγεται για τον υπεύθυνο εφημέριο βαριές κανονικές κυρώσεις, κατά τις διατάξεις του άρθρου 49 του Νόμου 590/1977 "Περί του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος**».

αγαμίας³²⁶, που ο καθένας τους έλαβε από τον Εφημέριο της ενορίας του με συνημμένα όλα τα έγγραφα, που υπέβαλαν για την έκδοση τους, β) τις αστυνομικές τους ταυτότητες για τον έλεγχο της ταυτοπροσωπίας, γ) την γνωστοποίηση γάμου, δ) δήλωση κωλυμάτων του άρθρου 49 παρ. 1 Κ.Χ., σε περίπτωση που εκδόθηκαν πιστοποιητικά αγαμίας τύπου Α' (βλ. υποσημείωση για πιστοποιητικά τύπου Α' και Β') και ε) παράβολο χαρτοσήμου από το Δημόσιο Ταμείο ή αποδεικτικό ηλεκτρονικού παραβόλου.

Από την ιστοσελίδα της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών (καρτέλα πληροφόρηση) πληροφορούμαστε ακόμη ότι, σε περίπτωση «που έχει τελεσθεί προηγουμένως Πολιτικός Γάμος με το ίδιο πρόσωπο, θα προσκομίζεται **(ΚΑΙ)** επικυρωμένο αντίγραφο Ληξιαρχικής Πράξεως τελέσεως πολιτικού Γάμου, ο οποίος, ιερολογούμενος υπό της Εκκλησίας, μεταξύ των ιδίων φυσικών προσώπων, ΔΕΝ θεωρείται νέος Γάμος και ΔΕΝ προσμετράται στο βαθμό του Γάμου (και ΔΕΝ απαιτείται η δημοσίευση σε εφημερίδα)».

Σε περίπτωση πάλι «που έχει υπογραφεί και τελεί εν ισχύ Σύμφωνο Συμβίωσης με το ίδιο πρόσωπο (χωρίς να έχει τελεσθεί Πολιτικός η Θρησκευτικός Γάμος), θα προσκομίζεται επικυρωμένη η Συμβολαιογραφική Πράξη Συμφώνου Συμβίωσης. (Ιερολογούμενος ο Γάμος υπό της Εκκλησίας, μεταξύ των ιδίων φυσικών προσώπων, θεωρείται Πρώτος, αφού το Σύμφωνο Συμβίωσης δεν λογίζεται ως Γάμος)». Ενώ σε περίπτωση που «προηγηθεί η σύναψη Συμφώνου Συμβίωσης, το οποίο εν συνεχεία λύθηκε (χωρίς να έχει τελεσθεί άλλος Πολιτικός η Θρησκευτικός Γάμος), μετά το οποίο θα τελεσθεί Πρώτος (Α) Θρησκευτικός Γάμος. Στην περίπτωση αυτή επισυνάπτεται η Συμβολαιογραφική Πράξη που λύνει το Σύμφωνο Συμβίωσης».

---

³²⁶ Επ' αυτών σημειώνει χαρακτηριστικά ο Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 117-118: «Πιστοποιητικό αγαμίας εκδίδει ο Εφημέριος του τόπου όπου ο αιτών μελλόνυμφος κατοικεί τουλάχιστον τα τελευταία τρία χρόνια και σε αντίθετη περίπτωση ο Εφημέριος του τόπου καταγωγής, αφού ελέγξει τη συνδρομή των θετικών και αρνητικών προϋποθέσεων, που ορίζουν η Πολιτεία και η Εκκλησία. Οι λεπτομέρειες για τον τύπο των πιστοποιητικών αγαμίας καθορίζονται στην υπ. Αριθμ. 1797/1971 Εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. **Ειδικότερα περιγράφονται τα πιστοποιητικά αγαμίας τύπου Α' και τύπου Β' ως ισόκυρα, για την έκδοση άδειας γάμου. Το πιστοποιητικό αγαμίας τύπου Α' συνίσταται στην πιστοποίηση από την Εφημέριο της αγαμίας του αιτούντος ενορίτη, βάσει υπευθύνου δηλώσεως δύο μαρτύρων. Την ευθύνη δηλαδή της πιστοποίησης αναλαμβάνει ο Εφημέριος, σε αντίθεση με το πιστοποιητικό τύπου Β', για την έκδοση του οποίου ο ενδιαφερόμενος υπογράφει υπεύθυνη δήλωση ενώπιον του Εφημερίου, με βεβαίωση δύο μαρτύρων, απαλλασσόμενου έτσι του Εφημερίου από την ευθύνη πιθανής αναληθούς δηλώσεως. Στην πράξη απαντάται κυρίως το πιστοποιητικό αγαμίας τύπου Β'. Στα πιστοποιητικά αγαμίας είναι αναγκαίο να εξειδικεύεται η έννοια «άγαμος» και να προσδιορίζεται ο βαθμός γάμου, στον οποίο πρόκειται να έλθει ο αιτών. Περαιτέρω εξειδίκευση απαιτείται, όταν πρόκειται για δεύτερο ή τρίτο γάμο, οπότε πρέπει να περιγράφεται ο λόγος για τον οποίο δεν υφίσταται ο προηγούμενος γάμος, με μνημόνευση του διαζευκτηρίου ή της ληξιαρχικής πράξης θανάτου κλπ...Εθιμικώς το πιστοποιητικό αγαμίας για γάμο εκτός της Μητροπόλεως του τόπου κατοικίας καλείται πιστοποιητικό ελευθεροαγαμίας».**

Σε περίπτωση δεύτερου γάμου προβλέπονται τα εξής δικαιολογητικά: «Εάν ο Γάμος που λύθηκε ήταν θρησκευτικός, στην Υπεύθυνη Δήλωση επισυνάπτεται εν πρωτοτύπω Διαζευκτήριο της Ιεράς Μητροπόλεως/Αρχιεπισκοπής. (Προσοχή! Πρέπει να φέρει την ένδειξη ΔΙΑΓΑΜΟΝ.). Εάν πρόκειται περί λυθέντος πολιτικού Γάμου, στην Υπεύθυνη Δήλωση επισυνάπτεται η Αιξιαρχική Πράξη Λύσης Γάμου». Περαιτέρω «Στην περίπτωση σύναψης Γάμου εκ χηρείας, επισυνάπτεται η Αιξιαρχική Πράξη Θανάτου και η Αιξιαρχική Πράξη Γάμου η το Πιστοποιητικό τελεσθέντος Γάμου από την οικεία Μητρόπολη, δια των οποίων πιστοποιείται ότι ο/η μελλόνυμφος τελεί εν χηρεία».

Ακόμη προβλέπονται ότι: α) αν «Έχει προηγηθεί Γάμος, ο οποίος έχει λυθεί και εν συνεχεία τελέσθηκε Πολιτικός Γάμος με έτερο πρόσωπο, μετά τον οποίο θα τελεσθεί και Θρησκευτικός. Επισυνάπτεται επικυρωμένο αντίγραφο Αιξιαρχικής Πράξεως της τελέσεως πολιτικού Γάμου με το ίδιο πρόσωπο», και β) αν «Έχει προηγηθεί Θρησκευτικός η Πολιτικός Γάμος, ο οποίος έχει λυθεί και ο/η μελλόνυμφος επιθυμεί να τελέσει Θρησκευτικό Γάμο με πρόσωπο με το οποίο έχει συνάψει Σύμφωνο Συμβίωσης. Στην Υπεύθυνη Δήλωση επισυνάπτεται εν πρωτοτύπω η Συμβολαιογραφική Πράξη Συμφώνου Συμβίωσης».

Ανάλογα είναι και τα δικαιολογητικά που προβλέπονται για την τέλεση τρίτου γάμου.

Ειδικά ο εφημέριος, που πρόκειται να ιερολογήσει τον γάμο ευθύνεται αποκλειστικά³²⁷: α) για τον έλεγχο της ταυτοπροσωπίας των αιτούντων, β) για τη σύνταξη πλήρους φακέλου με αίτηση προς τον Επίσκοπο για την έκδοση της άδειας και γ) για τον έλεγχο της συνδρομής των προϋποθέσεων σε περίπτωση μικτού γάμου (είναι δυνατή η τέλεση γάμου ορθόδοξου με χριστιανό άλλου δόγματος, που έχει βαπτιστεί στο όνομα της Αγίας Τριάδας). Ο Επίσκοπος διενεργεί τον τελικό έλεγχο και, αφού διαπιστώσει την συνδρομή όλων των τυπικών προϋποθέσεων και την απουσία κωλυμάτων, εκδίδει την άδεια γάμου, η οποία έχει εξάμηνη ισχύ και είναι ονομαστική προς τον Εφημέριο.³²⁸

Πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι, η παραπάνω διαδικασία δεν εξασφαλίζει πλήρη διαφάνεια και νομιμότητα ως προς τον έλεγχο συνδρομής των θετικών προϋποθέσεων και απουσίας κωλυμάτων κατά την τέλεση θρησκευτικού γάμου.³²⁹

Όσον αφορά την κύρια διαδικασία³³⁰ σύμφωνα με τους κανόνες της ορθόδοξης ανατολικής εκκλησίας ο θρησκευτικός γάμος των ορθόδοξων χριστιανών ιερολογείται από

³²⁷ Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 115 επ.

³²⁸ Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 116-117.

³²⁹ Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 119.

³³⁰ Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «Τώρα ερχόμαστε στο δίκαιο του θρησκευτικού γάμου σύμφωνα με όσα ισχύουν

ορθόδοξο ιερέα που έχει χειροτονηθεί κανονικά, δεν έχει καθαιρεθεί και έχει τουλάχιστον βαθμό πρεσβυτέρου (δεν μπορεί δηλαδή να τελέσει έγκυρα γάμο κληρικός με τον βαθμό του διακόνου, ούτε μοναχός, ενώ αντίθετα έγκυρα μπορεί να τελέσει γάμο ιερομόναχος).³³¹ Έτσι νομολογιακά³³² προκύπτει, ότι είναι ανυπόστατος ο γάμος που έχει τελεσθεί από ιερέα που έχει καθαιρεθεί³³³ ή από ιερέα μη κανονικά χειροτονημένο³³⁴ από ιερέα που έχει βαθμό διακόνου ή από ψευδοϊερέα ή από κάποιον που δεν είχε χειροτονηθεί ποτέ³³⁵. Οι παραπάνω αποφάσεις κρίνονται ορθές, διότι η δηλώσεις που απαιτεί ο νόμος για την τέλεση γάμου έγιναν ενώπιον οργάνου που δεν έχει εξουσία ή δεν είχε ποτέ εξουσία προς την τέλεση γάμου, συνεπώς ο τελευταίος δεν μπορεί να υφίσταται και να παράγει έννομες συνέπειες. Αντίθετα έγκυρος³³⁶ θεωρείται ο γάμος που τελέστηκε ενώπιον ιερέα που είχε τεθεί σε διαρκή ή προσωρινή αργία³³⁷ ή τοπικά αναρμόδιο.³³⁸ Τέλος με βάση την Γνωμοδότηση της ΕισΑΠ 27/1947³³⁹ έχουμε έγκυρο γάμο, αν η ιερολογία έγινε από παλαιοημερολογίτη ιερέα, εφόσον κατά την ιεροτελεστία τηρήθηκαν οι λειτουργικοί τύποι και κανόνες της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας³⁴⁰.

στην Εκκλησία της Ελλάδος. Κατά το ορθόδοξο Κανονικό Δίκαιο, το μυστήριο του γάμου τελείται από κληρικό με βαθμό επισκόπου ή πρεσβυτέρου. Για την τελετουργική ικανότητα του κληρικού ισχύουν κατ' αρχήν όσα διδάσκει το δίκαιο αυτό, πρωτίστως δε ότι πρέπει ο λειτουργός εγκύρως να απέκτησε με κανονική χειροτονία και να διατηρεί (να μην έχει δηλαδή αποβάλει με την επιβολή ποινής καθαιρέσεως) την ιδιότητα του κληρικού, καθώς και την αναγκαία τελετουργική αρμοδιότητα. Θεωρητικώς, βεβαίως, δεν είναι απαραίτητο να ανήκει ο κληρικός στην Εκκλησία της Ελλάδος. **Είναι επιτρεπτό, τηρουμένων ασφαλώς των κανονικών προϋποθέσεων ως προς τα όρια της δικαιοδοσίας, να ιερολογηθεί ο γάμος από λειτουργό άλλης αυτοκέφαλης ή αυτόνομης Ορθόδοξης Εκκλησίας.** Δεν παραβλάπτεται πάντως το κύρος του γάμου – ανεξαρτήτως των πειθαρχικών και, ενδεχομένως, ποινικών συνεπειών –, αν ο ορθόδοξος κληρικός που ιερολόγησε το μυστήριο διατελούσε υπό ποινήν αργίας ή αν ενήργησε εκτός των ορίων της τοπικής του αρμοδιότητας».

³³¹ Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 253.

³³² Και θεωρητικοί συμφωνούν βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 101 επ. με οικείες παραπομπές.

³³³ ΑΠ 137/1964, ΑρχΝ 1965, σελ. 42, ΕφΘες 537/1967, Αρμ. 1968, σελ. 203, Μον.Πρωτ.Λαρ, 393/1999, ΑρχΝ 1999, σελ. 806, ΠΠρΘες 3164/1980, Αρμ. 35, σελ. 382, ΠρΤρικ 200/1968, Αρμ. 1969, σελ. 153. Έτσι και Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 43, Δεληγιάννης Ι., «Οικογενειακό Δίκαιο», τ. 1, 1986, σελ. 158, Τρωϊάνος Σ., ΝοΒ 1982, σελ. 604, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 853, αρ. 19, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 117, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³³⁴ ΠΠρΑθ 539/1962, Αρμ. 1964, σελ. 774, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³³⁵ ΕφΘες 537/1967, βλ. ο.π., ΠΠρΑθ 539/1962, Αρμ. 18, σελ. 774.

³³⁶ Έτσι και Τρωϊάνος Σ., ο.π., σελ. 604, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 101.

³³⁷ ΒουλΠλημΑθ, ΕλλΔνη 1969, σελ. 484, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 120-121.

³³⁸ ΑΠ 547/1990 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, Βαθρακοκοίλης Β., «ΕΡΝΟΜΑΚ», άρθρο 1367, αρ. 4, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 853, αρ. 19, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 120.

³³⁹ Θέμ. 1947, σελ. 365, αλλά και Μον.Πρωτ.Λαρ. 393/1999, ΑρχΝ 1999, σελ. 806 και Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 579, αρ. 15.

³⁴⁰ **Σύμφωνος και ο Τρωϊάνος Σ.**, βλ. παραπάνω.

Έγκυρος είναι επίσης ο γάμος όταν λείπει απλώς το στοιχείο της δημοσιότητας, δηλαδή όταν ο γάμος τελέστηκε κρυφά.³⁴¹

Γενικά επαναλαμβάνεται ότι αν ο γάμος ιερολογείται από λειτουργό δόγματος ή θρησκευόμενος μη γνωστού στην Ελλάδα για την Πολιτεία είναι ανυπόστατος (δεν παράγει δηλαδή καμία έννομη συνέπεια, είναι ανύπαρκτος και δεν απαιτείται να εκδοθεί προς τούτο διαπλαστική απόφαση, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις του άκυρου και του ακυρώσιμου γάμου).³⁴²

Σημειώνεται ότι σήμερα, αμέσως πριν την ιερολογία του γάμου, τελείται η ακολουθία της μνηστείας. Τυχόν χωριστή τέλεσή της απαγορεύεται και επισύρει αφενός για τον παραβάτη κληρικό πειθαρχικές και ποινικές κυρώσεις και αφετέρου δίνει την δυνατότητα στον επιχώριο Επίσκοπο να την κηρύξει άκυρη δυνάμει της παρ. 3 του άρθρου 49 του ν. 590/1977.³⁴³

Ο θρησκευτικός γάμος επίσης θεωρείται ότι έχει τελεσθεί και παράγει έννομα αποτελέσματα από την στιγμή που ο ιερέας ενώνει τα χέρια των προσώπων που παντρεύονται («άρμωση»), διαβάζοντας την τρίτη ευχή του στεφανώματος που ονομάζεται και «καθαγιαστική» του γάμου.³⁴⁴

Επαναλαμβάνεται ότι ο θρησκευτικός λειτουργός είναι υποχρεωμένος, για αποδεικτικούς λόγους, να συντάξει αμέσως μετά το γάμο σχετική πράξη, η οποία υποβάλλεται στον ληξιαρχο του τόπου της τελέσεως του θρησκευτικού γάμου (ή στο εξωτερικό στις ελληνικές προξενικές αρχές), ώστε να διεξαχθεί η ήδη αναφερθείσα διαδικασία.³⁴⁵

---

³⁴¹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε., ο.π., σελ. 117.

³⁴² Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 117.

³⁴³ Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 253, Κονιδάρης Ι., ο.π. (Θεμελιώδεις Διατάξεις.), σελ. 153, του Ιδίου, ο.π., σελ. 208 και 223. Σημειώνει χαρακτηριστικά επ' αυτού ο καθηγητής Τρωϊάνος στο άρθρο του με τίτλο «Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου», (αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος), τα εξής: «Η ιερολογία μνηστείας και γάμου είναι σήμερα ενοποιημένη. Η χωριστή ιερολογία της μνηστείας επισύρει για τον παραβάτη κληρικό όχι μόνο πειθαρχικές, αλλά και ποινικές κυρώσεις (άρθρο 49 § 3 του Ν. 590/1977). **Εξυπακούεται, ότι δεν αποτελεί χωριστή ιερολογία η τυχόν παρουσία κληρικού κατά την (κοινωνικής μόνον σημασίας) τελετή αρραβώνων, κατά την οποία ανταλλάσσουν οι μνηστευόμενοι δακτυλίδια και άλλα δώρα. Για τον λόγο δε αυτόν η λύση μίας τέτοιας μνηστείας δεν συνεπάγεται κώλυμα ιερωσύνης, όπως κατά τη βυζαντινή περίοδο η διάλυση ιερολογημένης μνηστείας».**

³⁴⁴ Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 64, Παπαδόπουλος Κ., «Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου», σελ. 112, Γεωργιάδου Μ., ο.π., σελ. 853, αρ.22, ΠΠρΤρικ. 125/1977, ΕΕΝ 1986, σελ. 69., Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 102.

³⁴⁵ Παπαγεωργίου Κ., ο.π., σελ. 254-255.

VIII. ΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ «ΜΙΚΤΩΝ» ΓΑΜΩΝ (ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ)³⁴⁶:

Σήμερα υπό το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο της διάταξης 1371 ΑΚ τα πρόσωπα που ανήκουν σε διαφορετικό δόγμα ή θρήσκευμα, εφόσον επιθυμούν να παντρευτούν κατά τον θρησκευτικό τύπο (σε κάθε περίπτωση μπορούν να συνάψουν πολιτικό γάμο³⁴⁷), κατά το γράμμα της διάταξης, υποχρεούνται σε διπλή ιερολογία. Δεδομένου όμως, ότι αμέσως μετά την πρώτη ιερολογία υπάρχει ήδη υποστατός γάμος, σύμφωνα με την διάταξη 1372 παρ. 2 ΑΚ, και ότι η μόνη ιερολογία δεν περιλαμβάνεται ούτε στους λόγους ακυρότητας που αναφέρονται περιοριστικά στην διάταξη 1372 παρ. 1 ΑΚ, γίνεται δεκτό ότι πολιτειακά αρκεί η ιερολόγηση κατά το ένα μόνο θρήσκευμα ή δόγμα.³⁴⁸ Ο μικτός γάμος δηλαδή, που ιερολογείται μία μόνο φορά, είναι όχι μόνο υποστατός³⁴⁹, αλλά και έγκυρος, με αποτέλεσμα η διάταξη του άρθρου 1371 ΑΚ, μετά το ν. 1250/1982, να είναι περιττή, αφού και χωρίς αυτή το θέμα των μικτών γάμων λύνεται με βάση το συνδυασμό των διατάξεων 1367 και 1372 ΑΚ. Σημειώνεται ωστόσο ότι, αν τηρηθεί θρησκευτικός τύπος άσχετος προς τους δύο μελλονύμφους ο γάμος αυτός είναι ανυπόστατος.³⁵⁰

Από την πλευρά της Εκκλησίας τώρα προκύπτει η πρόθεση της για αποτροπή συνάψεως τέτοιων γάμων. Σε κάθε περίπτωση η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν αναγνωρίζει ως έγκυρο τον μικτό γάμο των πιστών της που τελείται χωρίς ιερολογία από Ορθόδοξο ιερέα. Επιτρέπονται οι γάμοι ορθοδόξων με: Ρωμαιοκαθολικούς, Διαμαρτυρόμενους, Λουθηρανούς, Καλβινιστές, Αγγλικανούς, Μεθοδιστές, Βαπτιστές, Ευαγγελιστές, Πρεσβυτεριανούς και τους ανήκοντες σε Αντιχαλκιδόνιες -Μονοφυσιτικές Εκκλησίες³⁵¹.

³⁴⁶ Για ιστορική αναδρομή των πολιτειακών και εκκλησιαστικών εξελίξεων πάνω στο θέμα αυτό μέχρι σήμερα βλ. Ανδρουτσόπουλος Γ., «Οι μικτοί γάμοι κατά την πολιτειακή νομοθεσία, στο μεταίχμιο νομιμότητας και κανονικότητας», Νομοκανονικά 1/2016, σελ. 9-41.

³⁴⁷ Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 44., Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 582, αρ. 4, Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., άρθρο 1371 αρ. 1.

³⁴⁸ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 102, Τρωϊάνος Σ., ο.π., σελ. 596-507, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 44 και 46-47, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 159-160, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 71 επ., Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ., ο.π., άρθρο 1371, αρ. 3, Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 582, αρ. 1-4, Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 110, Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 115, Ανδρουτσόπουλος Γ., «Οι μικτοί γάμοι κατά την πολιτειακή νομοθεσία, στο μεταίχμιο νομιμότητας και κανονικότητας», Νομοκανονικά 1/2016, σελ. 38 επ., ΕφΑθ 5018/2011, ΕλλΔνη 2012, σελ. 482. **ΑΝΤΙΘΕΤΟΣ** ο Φίλιος Π.

³⁴⁹ Ανδρουτσόπουλος Γ., ο.π., σελ. 40.

³⁵⁰ Γεωργιάδης Ν., ο.π., σελ. 582, αρ. 2, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 175-176, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 116.

³⁵¹ Τρομπούκης Β., ο.π., σελ. 115.

Ειδικότερα όπως μας πληροφορεί ο καθηγητής Ανδρουτσόπουλος η Εκκλησία με απόφαση της τον Μάρτιο του 1977, αποφάσισε να ανανεώσει την ισχύ παλιότερης συνοδικής εγκυκλίου του έτους 1903 «κατά την οποία η σύναψη γάμου μεταξύ ορθοδόξου και ετεροδόξου επιτρέπεται εφόσον αφενός «διερευνάται δι' όλων των μέσων η εξακρίβωσις των κωλυμάτων της συγγένειας εξ αίματος ή εξ αγχιστείας και ιδίως της διγαμίας» και αφετέρου τελείται ο γάμος με την ορθόδοξη ιερολογία και τα εξ αυτού τέκνα βαπτίζονται και ανατρέφονται με βάση τις αρχές της ορθόδοξης εκκλησίας, «συντασσόμενης σχετικής συμβολαιογραφικής Πράξεως εκ προτέρου».

Να σημειωθεί εδώ ότι η Συνοδική Επιτροπή Νομοκανονικών Ζητημάτων εισηγήθηκε τον Σεπτέμβριο 2006 προς την Ι. Σύνοδο να μην ζητείται ως προαπαιτούμενο η σύνταξη συμβολαιογραφικής πράξεως, «αφενός μεν δια λόγους θρησκευτικής ελευθερίας, αφετέρου δε λόγω αδυναμίας ελέγχου της άχρι τούδε ακολουθούμενης διαδικασίας». Πάντως, είναι γεγονός ότι ήδη από το 1959 η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου, απαντώντας σε σχετικό ερώτημα του τότε Μητροπολίτη Κεφαλληνίας, είχε γνωμοδοτήσει ότι «ούτε επιβάλλεται τοιοούτον τι, ούτε και τυχόν έγγραφος δήλωσις συνεπιφέρει οιανδήποτε νομικήν δέσμευσιν ή έχει οιανδήποτε αξία».

ΙΧ. Ο ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΙΚΟΣ ΓΑΜΟΣ (ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΑ):

Α) Εισαγωγικά: Όταν στο γάμο υπάρχει κάποια ανωμαλία, που αναφέρεται είτε στις θετικές ή αρνητικές προϋποθέσεις της σύναψής του είτε στα ουσιαστικά ή τυπικά στοιχεία της συστατικής του πράξης, ο γάμος είναι γενικά ελαττωματικός, και ο χαρακτηρισμός αυτός έχει την έννοια ότι υπάρχει πρόβλημα είτε ως προς την ίδια την υπόστασή του είτε ως προς το κύρος του. Ανάλογα, μάλιστα, ακριβώς με το είδος του προβλήματος ο ελαττωματικός γάμος διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες:³⁵² στον ανυπόστατο, στον άκυρο και στον ακυρώσιμο γάμο.

Η διάκριση των τριών κατηγοριών του ελαττωματικού γάμου θυμίζει τις τρεις κατηγορίες της ελαττωματικής δικαιοπραξίας εν γένει, σε σχέση όμως με τις οποίες υπάρχει μία διαφορά: Ενώ η κοινή άκυρη δικαιοπραξία μοιάζει, ως προς το αποτέλεσμα της ενέργειάς της, με την ανυπόστατη, αφού και η άκυρη δικαιοπραξία «θεωρείται σαν να μην έγινε» (180 ΑΚ), δηλαδή η ανυπαρξία της είναι αυτοδίκαιη και δεν χρειάζεται να κηρυχθεί με δικαστική απόφαση, όπως απαιτείται προκειμένου για την ακυρώσιμη δικαιοπραξία (154 ΑΚ), ειδικά ο

---

³⁵²Τσαντίνης σε ΣΕΑΚ Απ. Γεωργιάδη, άρθρα 1372-1385», σελ. 583, αρ. 1, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 113-114, Γεωργιάδης Απ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον, 1991, σελ. 120-121, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092-1098,

άκυρος γάμος μοιάζει ως προς την ενέργειά του με τον ακυρώσιμο και όχι με τον ανυπόστατο γάμο.

Αυτό σημαίνει ότι ο άκυρος γάμος δεν είναι αυτοδικαίως ανενεργός, αλλά αντίθετα παράγει όλα τα έννομα αποτελέσματά του ωσότου ακυρωθεί με αμετάκλητη διαπλαστική δικαστική απόφαση (1376 και 1381 ΑΚ) και, επομένως, ενώ στην περίπτωση των κοινών αδικοπραξιών ακύρωση χρειάζονται μόνο οι ακυρώσιμες δικαιοπραξίες, στην περίπτωση του γάμου ακύρωση χρειάζεται όχι μόνο ο ακυρώσιμος, αλλά και ο άκυρος γάμος. Βεβαίως υπάρχουν διαφορές μεταξύ άκυρου και ακυρώσιμου γάμου, που συνίστανται ιδίως: α) στο ότι η αγωγή για ακύρωση του ακυρώσιμου γάμου υπόκειται σε προθεσμία παραγραφής (1380 ΑΚ), κάτι που δεν συμβαίνει στην περίπτωση του άκυρου γάμου και β) στο ότι σε περίπτωση άκυρου γάμου ο κύκλος των νομιμοποιούμενων προς κατάθεση αγωγής προσώπων είναι ευρύτερος (1378 ΑΚ).

Ο λόγος της διαφορετικής αυτής ρύθμισης είναι προφανής: Ενόψει της σπουδαιότητας της προσωπικής σύμβασης του γάμου, που έχει σοβαρές συνέπειες τόσο για τους συμβαλλόμενους όσο και για την ίδια την κοινωνία, ο νομοθέτης επιθυμεί να προστατέψει τον γάμο και να τον αφήσει να λειτουργήσει παρά τα ελαττώματά του σε όσο το δυνατόν περισσότερες περιπτώσεις, περιορίζοντας ακριβώς την αυτοδίκαιη ανενέργειά του και διευρύνοντας την αναγκαιότητα της ανατροπής του με δικαστική κρίση.

Τον ίδιο σκοπό προστασίας του γάμου ο νομοθέτης επιδιώκει με τον περιορισμό των περιπτώσεων ακυρότητας ή ακυρωσίας του με αποτέλεσμα ορισμένοι λόγοι ακυρότητας των κοινών αδικοπραξιών πχ. λόγω ανηθικότητας (178 ΑΚ) ή εικονικότητας (138 ΑΚ) όπως έχουμε ήδη δει να μην βρίσκουν εφαρμογή και να μην επηρεάζουν την εγκυρότητα του εν λόγω θεσμού.

Τέλος η τάση του νομοθέτη να προστατέψει το γάμο εκδηλώνεται και στην πρόβλεψη ειδικών περιπτώσεων θεραπείας του άκυρου γάμου όπως έχουμε ήδη δει δυνάμει της διάταξης 1373 ΑΚ, καθώς και στον περιορισμό των συνεπειών της ακύρωσης του άκυρου και του ακυρώσιμου γάμου μέσω αφενός της απαγόρευσης της αναδρομικότητας της ακύρωσης σε ορισμένα θέματα (1383 ΑΚ) και αφετέρου της διατήρησης ορισμένων αποτελεσμάτων του γάμου παρά την ακύρωση, όπως λ.χ. της διατήρησης της ιδιότητας του παιδιού που γεννήθηκε σε γάμο και μετά την ακύρωση του συγκεκριμένου γάμου (1382 ΑΚ).

Ειδικά οι κατηγορίες ελαττωματικού γάμου έχουν ως εξής:

Β) Ανυπόστατος γάμος:

Ήδη παραπάνω έχουν αναφερθεί και σχολιαστεί οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο γάμος είναι ανυπόστατος³⁵³ ήτοι:

α) Σε περίπτωση γάμου μεταξύ προσώπων του ιδίου φύλου³⁵⁴, β) στις περιπτώσεις άσκησης σωματικής βίας (*vis absoluta*)³⁵⁵ ή πλήρους έλλειψης της συνειδήσεως (π.χ. κατάσταση πλήρους νάρκωσης), όπου δεν υπάρχει δηλαδή συμφωνία για την τέλεση γάμου και γ) στις περιπτώσεις παντελούς έλλειψης του συστατικού τύπου.

Ο ανυπόστατος γάμος δεν παράγει κανένα έννομο αποτέλεσμα και η ανενέργειά του είναι αυτοδίκαιη, με συνέπεια να μην χρειάζεται διαπλαστική απόφαση για την ανατροπή του, να μπορεί όμως να ασκηθεί, από οποιονδήποτε έχει έννομο συμφέρον αναγνωριστική αγωγή για την βεβαίωση της ανυπαρξίας του.³⁵⁶ Η ανυπαρξία αυτή, που είναι αθεράπευτη,³⁵⁷ εκτείνεται μάλιστα όχι μόνο στις σχέσεις μεταξύ των συζύγων (που δεν έχουν κανένα δικαίωμα ή υποχρέωση από τον ανυπόστατο γάμο), αλλά απέναντι και στα παιδιά τους, που ως προς το σύζυγο θεωρούνται ως γεννημένα χωρίς γάμο³⁵⁸.

Γ) Άκυρος γάμος:

Ο άκυρος γάμος είναι ισχυρός μέχρι να ακυρωθεί με αμετάκλητη δικαστική απόφαση (ΑΚ 1376, 1381). Δεν παύει όμως μέχρι την ακύρωση του να είναι ελαττωματικός, οπότε σε ορισμένες περιπτώσεις ενδεχομένως η έννομη σχέση του γάμου να εμφανίζει νομικά προβλήματα. Για παράδειγμα, σε έναν άκυρο γάμο (π.χ. λόγω διγαμίας κατ' ΑΚ 1372 § 1 εδ. α', 1354 εδ. α') είναι περισσότερο εύκολο να θεωρηθεί ότι η αξίωση για συμβίωση ασκείται καταχρηστικά (ΑΚ 1386)· ή ότι η σύζυγος του πρώτου γάμου προηγείται έναντι της συζύγου του δεύτερου γάμου, όταν ο δίγαμος αδυνατεί να καταβάλει δύο διατροφές κ.ο.κ.

³⁵³ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 114-115.

³⁵⁴ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³⁵⁵ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³⁵⁶ Παπαχρίστου Αθ, ο.π., σελ. 53, Γεωργιάδη Απ., ο.π., άρθρο 1371, αρ. 31, Κοτσαμπάση, «Κληρονομική διαδοχή μεταξύ των συζύγων», σελ. 69, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 118, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³⁵⁷ Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 178, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 118. Σε περίπτωση αναγνωριστικής αγωγής για την ανυπαρξία ή μη του γάμου αρμόδιο είναι το Μονομελές Πρωτοδικείο της κατοικίας του εναγομένου ή του τόπου όπου είχε τελεστεί ο ανυπόστατος γάμος ή του τόπου της τελευταίας κοινής διαμονής των συζύγων, το οποίο δικάζει κατά την ειδική διαδικασία των γαμικών διαφορών, όπως τροποποιήθηκε δυνάμει του ν. 4335/2015, (άρθρα 17, 22, 33, 39, 592 ΚΠολΔ).

³⁵⁸ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

Ειδικότερα, για τον άκυρο γάμο ισχύουν τα ακόλουθα:

Κατά την ΑΚ 1372 § 1 εδ. α', άκυρος είναι μόνον³⁵⁹ ο γάμος που έγινε κατά παράβαση των 1350 έως 1352, 1354, 1356, 1357 και 1360 ΑΚ. Για την κρίση της ακυρότητας αυτής κρίσιμος είναι ο χρόνος τέλεσης του γάμου, επομένως μεταβολές που επέρχονται μετά την τέλεση του γάμου δεν ασκούν καμία επίδραση στην κρίση αυτή (π.χ. δεν επηρεάζεται το κύρος του γάμου, εάν μεταγενέστερα ο σύζυγος καταστεί απόλυτα ανίκανος για δικαιοπραξία)³⁶⁰. Ειδικότερα, ο γάμος μπορεί να κηρυχθεί άκυρος, αν παρουσιάζει κάποιο ή κάποια από τα ακόλουθα ουσιαστικά ελαττώματα:

α) Ελαττωματική συμφωνία ή δήλωση: Ο γάμος κηρύσσεται άκυρος, όταν υπάρχει ελάττωμα στη συμφωνία των μελλονύμφων για τη σύναψη γάμου (π.χ. ο ένας ή και οι δύο μελλονύμφοι έχουν την εντύπωση, την ώρα που παντρεύονται, ότι δεν τελείται γάμος αλλά συνάπτεται μνηστεία) ή όταν η συμφωνία ολοκληρώθηκε αλλά οι σχετικές δηλώσεις δεν έγιναν αυτοπροσώπως ή έγιναν υπό αίρεση ή προθεσμία (1350 § 1, 1372 § 1 εδ. α' ΑΚ).

β) Έλλειψη ικανότητας για σύναψη γάμου: Ο γάμος μπορεί να κηρυχθεί άκυρος, γενικότερα, αν ελλείπουν οι θετικές προϋποθέσεις για τη σύναψη του (1350 § 2, 1351, 1352, 1372 § 1 εδ. α' ΑΚ). Ειδικά επ' αυτών βλ. και οικεία κεφάλαια παραπάνω.

γ) Ύπαρξη κωλύματος: Ο γάμος μπορεί να κηρυχθεί άκυρος, αν υπάρχει ανατρεπτικό κώλυμα που εμποδίζει τη σύναψη του γάμου (1354, 1356, 1357, 1360 ΑΚ: κώλυμα από γάμο που υπάρχει, από συγγένεια εξ αίματος, από αγχιστεία και από υιοθεσία αντίστοιχα).

Οι λόγοι ακυρότητας γάμου αναφέρονται περιοριστικά στον νόμο (ειδικά βλ. 1372 § 1 εδ. α' ΑΚ: «... μόνο ...»). Αυτό σημαίνει ότι, δεν μπορούν να προβληθούν άλλοι λόγοι ακυρότητας, εκτός από αυτούς που προβλέπονται ρητώς στην 1372 § 1 ΑΚ³⁶¹. Αυτό συμβαίνει, γιατί όπως ήδη είπαμε ο θεσμός του γάμου έχει ιδιαίζουσα και βαρύνουσα σημασία για την προσωπική ανέλιξη των συζύγων και των τέκνων τους και τελικά για την πρόοδο της κοινωνίας συνολικά. Διαφορετική ρύθμιση θα στερούσε από τους κοινωνούς του δικαίου τη δικαιοδική ασφάλεια που τους είναι εδώ απόλυτα αναγκαία. Συνακόλουθα, οι γενικοί λόγοι ακυρότητας μιας δικαιοπραξίας (π.χ. ΑΚ 138 § 1, 178, 179) δεν εφαρμόζονται στον γάμο³⁶². Στο πνεύμα αυτό, δεν είναι άκυρος ούτε ο εικονικός γάμος (π.χ. τέλεση γάμου αποκλειστικά για την

³⁵⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 119 επ, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³⁶⁰ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 86, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³⁶¹ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 87.

³⁶² Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 88.

απόκτηση ιθαγένειας³⁶³) ούτε ο λεγόμενος «λευκός γάμος», στον οποίο οι σύζυγοι συμφωνούν να μη συμβιώνουν³⁶⁴.

Η ανατροπή των αποτελεσμάτων του άκυρου γάμου επέρχεται ως ακολούθως:

α) Γενικά - Διαδικασία: Στην περίπτωση του άκυρου γάμου απαιτείται αμετάκλητη δικαστική απόφαση που να τον ακυρώνει (ΑΚ 1376,1381). Η ακύρωση του γάμου επέρχεται, δηλαδή, μόνο μετά από σχετική αγωγή (ή ανταγωγή, όχι όμως ένσταση), κύρια ή παρεμπίπτουσα, η οποία εκδικάζεται κατά την ειδική διαδικασία των γαμικών διαφορών (592 § 1 περ. β' ΚΠολΔ) από το Μονομελές Πρωτοδικείο (17 περ. 1 ΚΠολΔ), του οποίου η κατά τόπον αρμοδιότητα ρυθμίζεται από τις 22 και 39 ΚΠολΔ (γενική δωσιδικία και τόπος τελευταίας κοινής διαμονής των συζύγων αντίστοιχα).

β) Φύση αγωγής - απόφασης³⁶⁵: Ο άκυρος γάμος (όπως και ο ακυρώσιμος που θα δούμε παρακάτω) είπαμε δεν είναι αυτοδικαίως ανενεργός, αλλά παράγει τα αποτελέσματά του ωσότου ακυρωθεί με αμετάκλητη δικαστική απόφαση. Κρατούσα³⁶⁶ είναι η άποψη (με την οποία συμφωνεί και ο γράφων) σύμφωνα με την οποία η απόφαση, όπως και η αντίστοιχη αγωγή ακύρωσης, είναι διαπλαστική, αφού διαμορφώνει, αποκλειστικά αυτή, μία νέα έννομη κατάσταση στις σχέσεις των συζύγων, και συγκεκριμένα αίρει την έννομη σχέση του γάμου και εξαφανίζει τα περισσότερα έννομα αποτελέσματά του. Αντίθετος είναι ο καθηγητής Απόστολος Γεωργιάδης ο οποίος υπεραμύνεται της άποψης περί αναγνωριστικής φύσης της αποφάσεως³⁶⁷. Ειδικότερα σημειώνει³⁶⁸: «Ως προς τη φύση της αγωγής περί ακυρώσεως του άκυρου γάμου πρέπει να παρατηρήσουμε ότι, παρά τη διατύπωση του νόμου (ΑΚ 1376: «... απαιτείται δικαστική απόφαση που να τον ακυρώνει»), πρόκειται για αναγνωριστική και όχι για διαπλαστική αγωγή, αφού η ακυρότητα του γάμου υφίσταται εξ υπαρχής (ΑΚ 1372 § 1) και χωρίς

---

³⁶³ ΑΠ 789/1978, ΝοΒ 1979, σελ. 569, ΑΠ 149/1957, ΝοΒ 1957, σελ. 674., Έτσι και Τσαντίνης, ο.π., άρθρο 1372 αρ. 2.

³⁶⁴ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 88, ΕφΑθ 976/1996, ΕλλΔνη 1996, σελ. 1618,

³⁶⁵ ΑΠ 567/1953, Θεμ. 1954, σελ. 26, ΕφΑθ 1519/1962, ΕΕΝ 1964, σελ. 666, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 60, Φίλιος, ο.π., σελ. 60, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 202,

³⁶⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 128 επ., Μιχαηλίδης-Νουάρης, «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», 1977, σελ. 69 επ., Σταθόπουλος Μ., «Διαπλαστική απόφασις και πρόκλησις αυτής δι' ενστάσεως», ΝοΒ 1978, σελ. 2, Δεληγιάννης Ι., «Οικογενειακό Δίκαιο» Ι, 1986, σελ. 202, Σακελλαροπούλου-Παρισάκη, «Η προστασία του ελαττωματικού γάμου», 1982, σελ. 42, Παπαχρίστου Αθ., ο.π., σελ. 60, Νίκας, «Πολιτική Δικονομία», Ι, 2003, σελ. 466, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092, ΕφΑθ 1519/1962, ΕΕΝ 1964, σελ. 666.

³⁶⁷ **ΣΥΜΦΩΝΟΙ** με Γεωργιάδη και Τούσης, «Οικογενειακόν Δίκαιον», 1979, σελ. 88, Κουμάντος Γ., «Οικογενειακό Δίκαιο», Ι, 1988, σελ. 99.

³⁶⁸ Ο.π., σελ. 90. Υπέρ της άποψης Γεωργιάδη: ΕφΑθ 3446/2008, ΕφΑθ 1757/1975, ΝοΒ 1975, σελ. 1183, Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 89,99.

τη δικαστική απόφαση (ΑΚ 1373). Όμως, η τελευταία είναι αναγκαία για την επέλευση των έννομων αποτελεσμάτων χάριν ασφάλειας δικαίου».

γ) Νομιμοποίηση: Η ακυρότητα του γάμου λόγω παραβάσεως των 1350, 1352, 1354, 1356, 1357 και 1360 ΑΚ είναι απόλυτη³⁶⁹. Ειδικότερα, την αγωγή για ακύρωση του άκυρου γάμου μπορούν να ασκήσουν τα ακόλουθα πρόσωπα, χωρίς να αποκλείεται μάλιστα και έγερση της αγωγής από αντιπρόσωπο εφόσον όμως αυτός έχει ειδικά εξουσιοδοτηθεί (1379 ΑΚ):

Σύζυγοι: Την ακύρωση του γάμου μπορεί να ζητήσει οποιοσδήποτε από τους συζύγους (1378 αρ. 1 ΑΚ), ακόμη και αν ο γάμος αυτός έχει ήδη λυθεί με διαζύγιο ή με τον θάνατο του άλλου συζύγου³⁷⁰, εκτός βέβαια αν στις τελευταίες δύο περιπτώσεις δεν θεμελιώνεται έννομο συμφέρον (περιουσιακό ή ηθικό)³⁷¹, όπως π.χ. αν ο ενάγων σύζυγος δεν υποχρεούται ούτως ή άλλως σε διατροφή της διαζευγμένης συζύγου του κατά τις 1442 επ. ΑΚ. Για το παραδεκτό της αγωγής ακυρώσεως του γάμου είναι νομικά αδιάφορο, αν ο λόγος ακυρότητας προκλήθηκε ή αφορά στον ίδιο τον σύζυγο που ζητεί την ακύρωση του γάμου³⁷².

Οποιοσδήποτε έχει έννομο συμφέρον: Την ακύρωση του άκυρου γάμου μπορεί να ζητήσει επίσης οποιοσδήποτε έχει έννομο συμφέρον (1378 αρ. 1 ΑΚ). Τέτοιο συμφέρον έχουν συνήθως οι κληρονόμοι του ενός ή του άλλου συζύγου, όταν το κληρονομικό τους δικαίωμα ή μερίδιο εξαρτάται από το κύρος του γάμου³⁷³. Για παράδειγμα³⁷⁴, σε περίπτωση διγαμίας, ο σύζυγος και τα τέκνα από τον πρώτο γάμο μπορούν να ζητήσουν ακύρωση του δεύτερου γάμου, εφόσον προσβάλλονται κληρονομικά ή άλλα δικαιώματά τους.

Συγκεκριμένα, το έννομο συμφέρον του τρίτου θα πρέπει να είναι ίδιο, άμεσο, σπουδαίο και οικογενειακής φύσης³⁷⁵:

αα) Ίδιο είναι το συμφέρον, όταν η ακύρωση του γάμου αφορά σε αγαθά της έννομης σφαίρας του ίδιου του ενάγοντος (π.χ. δεν μπορεί να ασκήσει την αγωγή μία φίλη της συζύγου του διγάμου).

³⁶⁹ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 91,

³⁷⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 129, ΑΠ 618/1960, ΝοΒ, 1961, σελ. 589.

³⁷¹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 130.

³⁷² Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 91.

³⁷³ ΑΠ 1305/1993, ΕλλΔνη 1995, σελ. 126, ΑΠ 1263/1989, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΠΠρΑθ 1490/2011, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, Μιχαηλίδης-Νουάρος, ΝοΒ 1955, σελ. 47, Αχ. Μπαλής, ΝοΒ 1955, σελ. 821.

³⁷⁴ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 92.

³⁷⁵ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 92, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 130 επ.

ββ) Άμεσο είναι το συμφέρον, όταν η ακύρωση του γάμου επιδρά στην έννομη σφαίρα του ενάγοντος, χωρίς να παρεμβαίνουν τρίτα πρόσωπα ή άλλες καταστάσεις (π.χ. δεν μπορεί να ασκήσει την αγωγή η ερωμένη ενός παντρεμένου, η οποία από την ακύρωση του γάμου του τελευταίου απλώς ευελπιστεί ότι μελλοντικά θα επακολουθήσει άλλη πράξη, ήτοι μνηστεία ή γάμος μεταξύ αυτής και του διαζευγμένου πλέον συντρόφου της, οπότε και θα αποκτούσε άμεσο συμφέρον).

γγ) Σπουδαίο είναι το συμφέρον, όταν από τον άκυρο γάμο προέκυψε βλάβη, η οποία μπορεί να αρθεί μόνο με την ακύρωση (π.χ. δεν μπορεί να ασκήσει την αγωγή ο κληρονόμος θανόντος συζύγου, όταν ο τελευταίος δεν άφησε πίσω του περιουσία για να κληρονομηθεί· δεν μπορεί επίσης να ασκήσει την αγωγή ο σύζυγος διγάμου από τον πρώτο γάμο, εάν ο τελευταίος έχει ήδη λυθεί ή ακυρωθεί αμετάκλητα, καθώς έτσι παύει να είναι πλέον κληρονόμος του διγάμου κ.ά.).

δδ) Οικογενειακής φύσης είναι το συμφέρον, όταν η σκοπούμενη με την ακύρωση του γάμου μεταβολή επιδρά στην οικογενειακή τάξη και εν γένει στις οικογενειακές και τις κληρονομικές σχέσεις των συγγενών μεταξύ τους- επομένως ο ενάγων δεν θα πρέπει να είναι πρόσωπο εντελώς ξένο προς την οικογένεια του ενός ή του άλλου συζύγου³⁷⁶ (π.χ. δεν μπορεί να ασκήσει την αγωγή ασφαλιστική εταιρεία, προκειμένου να αποφύγει την καταβολή αποζημίωσης στον επιζώντα σύζυγο λόγω θανάτου του άλλου συζύγου σε αυτοκινητικό ατύχημα³⁷⁷ ούτε τρίτος αγοραστής κληρονομιαίου ακινήτου, ο οποίος συμβλήθηκε μόνο με τη χήρα από τον πρώτο γάμο του κληρονομούμενου και όχι και με τη χήρα από τον δεύτερο (άκυρο λόγω διγαμίας) γάμο³⁷⁸).

Ο εισαγγελέας αυτεπαγγέλτως: Η 1378 αρ.1 ΑΚ παρέχει, για λόγους δημοσίου συμφέροντος³⁷⁹, στον εισαγγελέα πρωτοδικών της τελευταίας κοινής κατοικίας ή διαμονής των συζύγων τη διακριτική ευχέρεια να ασκήσει αγωγή ακυρώσεως του γάμου, οπότε και εξομοιώνεται αυτός (ο εισαγγελέας) με διάδικο (604 ΚΠολΔ). Για να ενεργήσει ο εισαγγελέας, θα πρέπει ο άκυρος γάμος να εξακολουθεί να είναι ενεργός, δηλαδή να μην έχει λυθεί με άλλο

---

³⁷⁶ Μιχαηλίδης-Νουάρος, «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», 1977, σελ. 68, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 183, Σακελλαροπούλου-Παρισάκη, «Η προστασία του ελαττωματικού γάμου», 1982, σελ. 73, Παπαχρίστου ΑΘ., ο.π., σελ. 60, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 131, ΠΠρΑθ 1490/2011, ΝοΒ 2011, σελ. 2128, ΠΠρΑθ 141/2013, ΝοΒ 2013, σελ. 722.

³⁷⁷ ΤρΔΠρΑθ 9276/1993, ΕΔΚΑ 1994, σελ. 561, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 131.

³⁷⁸ ΕφΘες 1056/1975, Αρμ. 1976, σελ. 754.

³⁷⁹ Λόγω του ενδιαφέροντος της Πολιτείας για την ομαλή διαμόρφωση και λειτουργία των οικογενειακών σχέσεων. Ενδεικτικά βλ. Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 184.

τρόπο, και η διατήρηση του να προσβάλλει σοβαρά τη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη (π.χ. γάμος μεταξύ μητέρας και γιου, διγαμία κλπ.)³⁸⁰.

δ) Έννομες συνέπειες απαγγελίας: Η δικαστική απόφαση απαγγελίας της ακυρότητας άκυρου γάμου που εκδίδεται σύμφωνα με την διάταξη 1376 ΑΚ, όταν καταστεί αμετάκλητη, αίρει όλα τα έννομα αποτελέσματα του γάμου για οποιονδήποτε λόγο και αν αυτός ακυρώθηκε (ΑΚ 1381). Η απόφαση, επομένως, καταρχήν ενεργεί αναδρομικώς με μία βασική εξαίρεση: Τα τέκνα από γάμο που ακυρώθηκε διατηρούν και μετά την απαγγελία της ακυρότητας την ιδιότητα τέκνου γεννημένου σε γάμο (1382 ΑΚ), εφόσον βεβαίως είχαν γεννηθεί κατά τη διάρκεια του γάμου που ακυρώθηκε και ο γάμος δεν ήταν ανυπόστατος³⁸¹.

Θεραπεία ακυρότητας

Σε ορισμένες περιπτώσεις, τις οποίες ο νόμος αναφέρει περιοριστικά στην 1373 ΑΚ, η ακυρότητα θεραπεύεται. Συγκεκριμένα, η ακυρότητα του γάμου αίρεται αναδρομικά και έναντι πάντων³⁸² και ο τελευταίος θεωρείται έγκυρος από τη στιγμή που έγινε:

α) Όταν σε περίπτωση ελαττώματος ως προς τη συμφωνία των συζύγων ακολουθήσει ελεύθερη και πλήρης συμφωνία των συζύγων (1373 αρ. 1 ΑΚ.). Η τελευταία δύναται να συνάγεται και σιωπηρώς από τις περιστάσεις (π.χ. από κοινές εμφανίσεις των συζύγων για μακρό χρονικό διάστημα μετά τον γάμο τους)³⁸³.

β) Όταν σε περίπτωση που ανήλικος συνήψε γάμο χωρίς προηγούμενη δικαστική άδεια, αυτή δοθεί εκ των υστέρων³⁸⁴ ή ο ανήλικος σύζυγος, αφού συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του, αναγνωρίσει τον γάμο (1373 αρ. 2 ΑΚ). Η αναγνώριση, ως δικαιοπρακτική δήλωση βουλήσεως (ουσιαστικά παραίτηση από το δικαίωμα ακύρωσης του γάμου), που δεν υπόκειται σε ανάκληση ούτε επιδέχεται όρο, αίρεση ή προθεσμία, δύναται να γίνει και σιωπηρά³⁸⁵, χωρίς όμως να αρκεί μόνη η συνέχιση της συμβίωσης των συζύγων μετά την ενηλικίωση.

³⁸⁰ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 94.

³⁸¹ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 94.

³⁸² Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 121.

³⁸³ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 94, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 122.

³⁸⁴ Αρμόδιο είναι το δικαστήριο στο οποίο αναφέρεται η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 1350 ΑΚ. Βλ. και ΑΠ 14/1979, ΝοΒ 1979, σελ. 950, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 122.

³⁸⁵ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 122.

γ) Όταν ο ανίκανος για δικαιοπραξία που συνήψε γάμο αναγνωρίσει (ρητώς ή σιωπηρώς, αλλά ανεκκλήτως³⁸⁶) τον γάμο, αφού καταστεί ικανός (1373 αρ. 3 ΑΚ).

δ) Όταν το πρόσωπο που βρίσκεται σε επικουρική δικαστική συμπαράσταση, πλήρη ή μερική που περιλαμβάνει και τον γάμο, συνάψει γάμο χωρίς τη συναίνεση του δικαστικού συμπαραστάτη του ή χωρίς σχετική δικαστική απόφαση κατόπιν αρνήσεως του τελευταίου και στη συνέχεια ο δικαστικός συμπαραστάτης, το δικαστήριο ή ο ίδιος ο σύζυγος, αφού γίνει ικανός, εγκρίνει (ρητώς ή σιωπηρώς) τον γάμο (1373 αρ. 4 ΑΚ).

Περίπτωση κατάχρησης δικαιώματος

Κατά την ορθότερη γνώμη³⁸⁷, το δικαίωμα ακύρωσης του άκυρου γάμου υπόκειται στον έλεγχο για ενδεχόμενη καταχρηστική άσκηση του (ΑΚ 281)³⁸⁸, ακόμη και όταν ο λόγος ακυρότητας που επικαλείται ο ενάγων ενδιαφέρει έντονα τη δημόσια τάξη (π.χ. επίκληση ακυρότητας λόγω κωλύματος συγγένειας εξ αίματος). Συνήθως, η καταχρηστικότητα (ή η αποδυνάμωση δικαιώματος) θεμελιώνεται στην επιδίωξη του ενάγοντος να επωφεληθεί οικονομικά, για λόγους κληρονομικούς, από την επαγγελία της ακυρότητας³⁸⁹. Σε κάθε περίπτωση, μόνη η αδράνεια του δικαιούχου, είτε είναι σύντομη είτε μακρόχρονη, δεν αρκεί.

Γενικότερα, η κατάχρηση προϋποθέτει σωρευτικώς³⁹⁰: α) Μακρόχρονη αρμονική συμβίωση, κυρίως όταν η αγωγή ασκείται από τον ένα σύζυγο κατά του άλλου· β) εύλογη πεποίθηση ότι δεν θα ασκηθεί το δικαίωμα ακύρωσης του γάμου, όπως αυτή (η πεποίθηση) διαμορφώνεται από τη συμπεριφορά του ενάγοντος· και γ) επαχθείς και δυσμενείς συνέπειες για τον θιγόμενο σύζυγο από την επαγγελία της ακυρότητας (π.χ. απώλεια σύνταξης), ιδίως μάλιστα σε σχέση με το όφελος που προσδοκά ο ενάγων από την ακύρωση του γάμου. Αντίθετα, η καλοπιστία και η άγνοια του ή των συζύγων σχετικά με την ύπαρξη λόγου ακυρότητας δεν είναι κριτήριο καθοριστικό.

Σε κάθε περίπτωση, η σχετική κρίση πρέπει να είναι αυστηρή διότι η απαγγελία της ακυρότητας ενδιαφέρει έντονα τη δημόσια τάξη. Δεν θα πρέπει όμως να οδηγεί σε αντίθετα

³⁸⁶ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 95, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 123.

³⁸⁷ ΑΠ 908/1982, ΝοΒ 1983, σελ. 984, ΑΠ (Ολ) 1810/1986, ΕλλΔνη 1987, σελ. 1035, Απ 227/1995, ΝοΒ 1996, σελ.796, ΕφΑθ 3446/2008, ΕλλΔνη 2008, σελ. 1480, Βλ. Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1096.

³⁸⁸ ΟΛΑΠ 1810/1986, ΕλλΔνη 1987, σελ. 1035, ΑΠ 227/1995, ΕΕΝ 1996, σελ. 205, ΑΠ 411/1985, ΝοΒ 1986, σελ. 187,

³⁸⁹ ΑΠ 908/1982, ΝοΒ 1983, σελ. 984, ΕφΑθ 3446/2008, ΠΠρΑθ 4745/2003, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

³⁹⁰ Γεωργιάδης Απ., Ερμηνεία ΑΚ, ο.π., άρθρα 1377-1379, αρ. 24, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 189, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 136-138.

αποτελέσματα, δηλαδή ουσιαστικά στην απόρριψη της δυνατότητας να θεμελιωθεί καταχρηστικότητα και σ' αυτές τις περιπτώσεις³⁹¹.

Δ) Ακυρώσιμος γάμος:

Ακυρώσιμος είναι ο γάμος, όταν τελέστηκε παρά την ύπαρξη πλάνης σχετικής με την ταυτότητα του προσώπου του άλλου συζύγου (1374 § 1 ΑΚ) ή όταν ο σύζυγος εξαναγκάστηκε να τον συνάψει κάτω από απειλή που ασκήθηκε παράνομα, ή αντίθετα προς τα χρηστά ήθη (1375 § 1 ΑΚ). Ο γάμος αυτός (ακυρώσιμος) παράγει όλα τα αποτελέσματα του έγκυρου γάμου μέχρι να ακυρωθεί με δικαστική απόφαση (1376 ΑΚ).

Ειδικότερα:

α) Γάμος ακυρώσιμος λόγω πλάνης: Σύμφωνα με τις Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου η πλάνη αποτελεί λόγο ακύρωσης μίας δικαιοπραξίας, εφόσον είναι ουσιώδης (140, 141 ΑΚ). Ουσιώδης λοιπόν θεωρείται και η πλάνη που αναφέρεται σε ιδιότητες του προσώπου, οι οποίες είναι τόσο σπουδαίες για την όλη δικαιοπραξία ώστε, εάν ο πλανηθείς γνώριζε την πραγματική κατάσταση, δεν θα επιχειρούσε τη δικαιοπραξία (142 ΑΚ).

Στην περίπτωση του γάμου ωστόσο υπάρχει ειδική ρύθμιση (1374 ΑΚ), ενώ ενδεχόμενα κενά καλύπτονται με ανάλογη εφαρμογή των ΑΚ 140 επ. μόνο στον βαθμό που συνάδουν με τη λειτουργία και τα χαρακτηριστικά του γάμου³⁹². Για παράδειγμα, η ακύρωση του γάμου λόγω πλάνης επιτρέπεται, ακόμη και αν αυτή (ακύρωση) αντιβαίνει απλώς στην καλή πίστη (δεν εφαρμόζεται άρα η ΑΚ 144 αρ. 2)³⁹³ δεν αποκλείεται βέβαια η αντίθεση στην καλή πίστη να είναι προφανής, οπότε ενδεχομένως να μπορεί να εφαρμοστεί η ΑΚ 281 περί απαγορεύσεως καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος ακύρωσης του γάμου λόγω πλάνης.

Η ακύρωση του γάμου λοιπόν δεν επιτρέπεται για κάθε περίπτωση ουσιώδους πλάνης, αλλά μόνον όταν η πλάνη είναι σχετική με την ταυτότητα αποκλειστικά του προσώπου του άλλου συζύγου και όχι βέβαια κάποιου τρίτου προσώπου. Περαιτέρω, πρέπει να αποδεικνύεται ότι ο πλανηθείς, αν γνώριζε την αληθινή κατάσταση, δεν θα τελούσε τον γάμο.

---

³⁹¹ Κάτι τέτοιο έγινε στην ΕφΑθ 3463/1981, Αρμ. 1982, σελ. 811.

³⁹² Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 97,

³⁹³ Φίλιος, ο.π., σελ. 68.

Ως προς την έννοια της ταυτότητας του προσώπου, πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής: Κατά μίαν άποψη³⁹⁴ το πλάτος της παραπάνω έννοιας είναι στενό: Πρόκειται για. τη λεγόμενη «φυσική (αστική ή βιολογική) ταυτότητα» του προσώπου, η οποία προσδιορίζεται από το σύνολο των ιδιαίτερων και αποκλειστικών στοιχείων και γνωρισμάτων που εξατομικεύουν το πρόσωπο από άλλα φυσικά πρόσωπα. Συνεπώς, πλάνη σχετικά με την ταυτότητα του προσώπου υπάρχει, όταν π.χ. ο μελλόνυμφος ήθελε να συνάψει γάμο με την Α, αλλά τέλεσε λόγω πλάνης γάμο με τη Β, η οποία είναι δίδυμη αδελφή της πρώτης³⁹⁵.

Μία δεύτερη άποψη προσδίδει στον όρο «ταυτότητα» ευρύτερο περιεχόμενο, με συνέπεια να περιλαμβάνει: α) την αστική και βιολογική ταυτότητα του προσώπου, η οποία προσδιορίζεται από την οικογενειακή κατάσταση ή καταγωγή του προσώπου· και β) την κοινωνική ή ηθική ταυτότητα του προσώπου, όπως αυτή διαμορφώνεται από την υπαγωγή του προσώπου σε ηθικές ή κοινωνικές αξιολογήσεις³⁹⁶. Άρα, πλάνη σχετικά με την ταυτότητα του προσώπου υπάρχει, όταν ο πλανηθείς μελλόνυμφος συνάπτει γάμο με πρόσωπο, για το οποίο έχει την πλανημένη εντύπωση ότι είναι μέλος ορισμένης οικογένειας³⁹⁷ ή ότι συνδέεται λόγω οικογενειακής σχέσης με κάποιο άλλο πρόσωπο (π.χ. ο Α συνάπτει γάμο με τη Β, την οποία θεωρεί εσφαλμένα ως κόρη διάσημου γιατρού). Αντίθετα, η ψευδής επίκληση τίτλων ευγενείας, διπλωμάτων, επιστημονικών διακρίσεων κλπ. δεν θίγει το κύρος του γάμου, διότι όλες αυτές οι επικαλούμενες ιδιότητες δεν προσδιορίζουν την αστική ταυτότητα του προσώπου αλλά αποτελούν απλώς προτερήματα της.

Ως προς την πλάνη για την κοινωνική ή ηθική ταυτότητα του προσώπου θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ιδιότητες, κοινωνικές ή ηθικές, για τις οποίες υπήρξε πλάνη, θα πρέπει να είναι τόσο ουσιαστικές, ώστε να καθορίζουν αποφασιστικά την προσωπικότητα του ατόμου (π.χ. η άγνοια για τον συστηματικώς έκλυτο και σκανδαλώδη βίο³⁹⁸ ή το σοβαρό εγκληματικό παρελθόν του άλλου³⁹⁹ συνιστούν ουσιαστική πλάνη για την κοινωνική ή ηθική ταυτότητα του άλλου συζύγου).

---

³⁹⁴ Τσαντίνης, ο.π. άρθρο 1374, αρ. 1-2, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 192, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 98, ΕΦΑΘ 3649/2011, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 124.

³⁹⁵ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 124.

³⁹⁶ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

³⁹⁷ ΕΦΑΘ 1056/1976, ΝοΒ 1976, σελ. 806, **ΑΝΤΙΘΕΤΗ** επ αυτού η Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, η οποία ισχυρίζεται ότι σε αυτήν την περίπτωση **δεν** θα πρέπει να γίνεται δεκτό αίτημα ακύρωσης του γάμου. Σε τέτοιες περιπτώσεις θεωρεί ότι αρκεί το δικαίωμα σε λύση του γάμου μέσω διαζυγίου. Την άποψη αυτήν την στηρίζει στο σκεπτικό ότι λόγω της αναδρομικότητας των συνεπειών της ακύρωσης θα πρέπει γενικά να είμαστε φειδωλοί και προσεκτικοί ως προς την ακύρωση ενός γάμου λόγω πλάνης (Βλ., ο.π., σελ. 124).

³⁹⁸ ΠΠρΡοδ 207/2002, ΔωδΝομ 2003, σελ. 672.

³⁹⁹ ΕΦΑΘ 3649/2001, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

Αντίθετα, η πλάνη για τις σωματικές, επαγγελματικές, ψυχικές ή διανοητικές ιδιότητες δεν θεωρείται πλάνη σχετικά με την ταυτότητα⁴⁰⁰ (π.χ. η άγνοια της πραγματικής ηλικίας⁴⁰¹, της κατάστασης της σωματικής ή ψυχικής υγείας⁴⁰², της ανικανότητας για τεκνοποιία, της έλλειψης παρθενίας⁴⁰³, της πρόκλησης εγκυμοσύνης από άλλον άνδρα, της κήρυξης σε πτώχευση⁴⁰⁴ κλπ.). Ειδικώς στην περίπτωση συζύγου που πάσχει από AIDS θα πρέπει ομοίως να γίνει δεκτό ότι η εν λόγω ασθένεια, όσο σοβαρή και αν είναι, δεν μπορεί να θεωρηθεί ουσιώδης παρά μόνο τυχαία απλώς ιδιότητα του προσώπου⁴⁰⁵.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις καθοριστική είναι η πλάνη του συζύγου, διότι με βάση τις δικές του αξίες και αντιλήψεις θα κριθεί, με διασταλτική ερμηνεία της διάταξης 1374 § 1 ΑΚ, κατά πόσο συγκεκριμένο γεγονός επιδρά αντικειμενικώς τόσο πολύ σε αυτόν, ώστε να θεωρεί αυτός (σύζυγος) εν τοις πράγμασι ότι παντρεύτηκε άλλον, στην κυριολεξία, άνθρωπο από αυτόν που γνώρισε. Η σχετική κρίση, πάντως, θα πρέπει να είναι στενή και αυστηρή, ενόψει και της συνταγματικής κατοχύρωσης που απολαμβάνει ο γάμος ως θεσμός, δεν υπόκειται δε στον ακυρωτικό έλεγχο του Αρείου Πάγου⁴⁰⁶.

Περαιτέρω θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι στην ακύρωση του γάμου λόγω πλάνης δεν εφαρμόζεται (ούτε αναλόγως) η διάταξη 145 § 1 ΑΚ, σύμφωνα με την οποία ο πλανηθείς σύζυγος θα έπρεπε ενδεχομένως να αποζημιώσει τον άλλο σύζυγο που πίστεψε σε έναν μη ελαττωματικό γάμο⁴⁰⁷. Αποζημίωση όμως με βάση τις διατάξεις περί αδικοπραξιών (ΑΚ 914 επ.) ή για την προστασία της προσωπικότητας (ΑΚ 57 επ.), εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις των διατάξεων αυτών, δεν θα πρέπει να αποκλειστεί.

γ) Γάμος ακυρώσιμος λόγω απειλής: Ο γάμος που έχει τελεσθεί μπορεί να ακυρωθεί, αν ο σύζυγος (ή και οι δύο σύζυγοι) εξαναγκάσθηκε να τον συνάψει με απειλή που ασκήθηκε -όχι απαραίτητα υπαιτίως- παράνομα ή αντίθετα προς τα χρηστά ήθη (1375 § 1 ΑΚ) είτε από

---

⁴⁰⁰ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

⁴⁰¹ ΕφΑθ 1056/1976, ΝοΒ 1976, σελ. 806.

⁴⁰² ΑΠ 721/1980, ΝοΒ 1981, σελ. 32, ΕφΑθ 3649/2001, ΕλλΔνη 2003, σελ. 819, ΕφΘες 114/1957, Αρμ. 1957, σελ. 180, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 125.

⁴⁰³ ΕφΑθ 3649/2001, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΕφΘες 476/1948, Θεμ. 1948, σελ. 914, ΠΠρΡοδ 207/2002, ΔωδΝομ 2003, σελ. 672, αντίθετα ο ΑΠ 60/1949, Θεμ. 1949, σελ. 153, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 125, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 99.

⁴⁰⁴ ΕφΑθ 3649/2001, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

⁴⁰⁵ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 99.

⁴⁰⁶ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 99.

⁴⁰⁷ Έτσι Φίλιος, ο.π., σελ. 68, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 100, αντίθετος Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 95.

τον άλλο σύζυγο είτε από τρίτον⁴⁰⁸. Θα πρέπει, βέβαια, επιπροσθέτως να αποδείξει ο απειληθείς ότι χωρίς την απειλή δεν θα τελούσε τον γάμο.

Οι γενικές διατάξεις των άρθρων 150 επ. ΑΚ για ακύρωση των δικαιοπραξιών λόγω απειλής εφαρμόζονται αναλόγως και στην περίπτωση του γάμου, εφόσον υπάρχει ανάγκη συμπλήρωσης της διάταξης 1375 § 1 ΑΚ⁴⁰⁹. Έτσι, η απειλή ως λόγος ακυρωσίας του γάμου θα πρέπει να έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Η απειλή πρέπει στις συγκεκριμένες συνθήκες να προξενεί φόβο σε γνωστικό άνθρωπο και να εκθέτει κατ'αντικειμενική κρίση σε σοβαρό και άμεσο κίνδυνο τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα, την ελευθερία, την τιμή ή την περιουσία αυτού που απειλήθηκε ή των προσώπων που συνδέονται στενότερα μαζί του⁴¹⁰. Φόβος που δημιουργήθηκε από γεγονότα άσχετα με κάποιο πρόσωπο ή από εσωτερικά περιστατικά δεν συνιστά φόβο προκαλούμενο από απειλή. Έτσι π.χ. ο γάμος, που συνάπτει ο μελλόνυμφος από σεβασμό προς τους γονείς ή από φόβο μήπως στενοχωρηθούν αυτοί αν δεν συναφθεί ο γάμος, δεν είναι ακυρώσιμος⁴¹¹. Ακυρώσιμος επίσης δεν είναι ο γάμος όταν όπως λέει και η καθηγήτρια Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη: *«κάποιος παντρεύει την ιδιοκτήτρια μίας μονοκατοικίας, μόνο και μόνο επειδή ο ίδιος κατοικεί στον όγδοο όροφο και φοβάται τους σεισμούς»*.

Η απειλή πρέπει να προέρχεται από τον άλλο σύζυγο ή από τρίτον, έστω και αν ο τελευταίος ενήργησε χωρίς να το γνωρίζει ο πρώτος, και να αφορά κακό, το οποίο έχει την εξουσία να προκαλέσει κάποιος από τους παραπάνω κατά τρόπον αντίθετο προς τα χρηστά ήθη ή τον νόμο (π.χ. απειλή για φόνο ή εμπρησμό⁴¹², αν ο απειλούμενος σύζυγος δεν τελέσει τον γάμο). Η απειλή είναι αντίθετη προς τα χρηστά ήθη ακόμη και όταν αφορά σε νόμιμο κακό, το οποίο όμως δεν τελεί σε σχέση συνάφειας με το γεγονός της τέλεσης του γάμου αλλά εξυπηρετεί τον εξαναγκασμό για τη σύναψη του (π.χ. απειλή κατάθεσης αιτήσεως για κήρυξη σε πτώχευση, εάν δεν γίνει ο γάμος· απειλή ότι, αν δεν γίνει ο γάμος με το θύμα βιασμού, θα κατατεθεί μήνυση για βιασμό).

Όπως και στην περίπτωση της πλάνης έτσι και στην περίπτωση της απειλής συντρέχει η παραγραφή του άρθρου 1380.

---

⁴⁰⁸ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 126, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

⁴⁰⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 126.

⁴¹⁰ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 101, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 126, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

⁴¹¹ Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 196, Κουμάντος Γ., «Οικογενειακό Δίκαιο», Ι, 1988, σελ. 98, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 126.

⁴¹² ΕφΑΘ 5204/1983, ΑρχΝ 1984, σελ. 19.

γ) Γάμος ακυρώσιμος λόγω απάτης: Σημειώνεται ότι η απάτη προβλέπεται ως λόγος ακύρωσης των κοινών δικαιοπραξιών (147 ΑΚ) αλλά, αντίθετα, δεν προβλέπεται ως λόγος ακύρωσης του γάμου. Θα πρέπει πάντως να διευκρινιστεί ότι η απάτη, ως πλάνη που προκαλείται σκόπιμα από κάποιον άλλον με την παράσταση ψευδών γεγονότων ως αληθινών, όταν καταλήγει σε πλάνη σχετική με την ταυτότητα του προσώπου, αποτελεί λόγο ακυρωσίας μέσα στο πλαίσιο της διάταξης 1374 §1 ΑΚ και κρίνεται όπως η πλάνη. Σε αυτές τις περιπτώσεις είναι δυνατή και η ανάλογη εφαρμογή της 149 εδ. α' ΑΚ (αποζημίωση εκείνου που απατήθηκε)⁴¹³.

Ως προς τις έννομες συνέπειες του ακυρώσιμου γάμου πρέπει να επισημανθούν τα εξής:

Εφόσον ο γάμος είναι ακυρώσιμος, επειδή συντρέχει κάποιος από τους λόγους που αναφέραμε (1374, 1375 ΑΚ), ο σύζυγος που πλανήθηκε ή απειλήθηκε έχει τις ακόλουθες δυνατότητες:

α) Αναγνώριση γάμου: Ο σύζυγος μπορεί να αναγνωρίσει τον γάμο, ύστερα από τη διάλυση της πλάνης ή την παύση της απειλής, οπότε αποκλείεται η ακύρωση, οπότε και ο γάμος καθίσταται αναδρομικά έγκυρος (1374 § 2 ,1375 § 2 ΑΚ). Η αναγνώριση (ουσιαστικά παραίτηση από το δικαίωμα ακύρωσης του γάμου⁴¹⁴) είναι δήλωση βούλησης (μονομερής δικαιοπραξία) που μπορεί να γίνει ρητά ή σιωπηρά, ενόψει και της συνολικής συμπεριφοράς των συζύγων πριν και μετά τον γάμο (π.χ. εξακολούθηση της συμβίωσης μετά τη διάλυση της πλάνης ή αφότου πέρασε η απειλή, έστω και για χρονικό διάστημα σχετικά μικρό), δεν επιδέχεται αίρεση ή προθεσμία και μπορεί να απευθυνθεί, χωρίς όμως να είναι απαραίτητο, προς τον άλλο σύζυγο ή και σε τρίτο πρόσωπο.

β) Ακύρωση γάμου: Ο ΑΚ παρέχει τη δυνατότητα στον σύζυγο που πλανήθηκε ή απειλήθηκε να επιδιώξει την ακύρωση του γάμου με δικαστική απόφαση που να τον ακυρώνει (1376 ΑΚ).

Ειδικότερα:

Η αγωγή, στις περιπτώσεις που ο γάμος είναι ακυρώσιμος λόγω πλάνης ή απειλής, ασκείται μόνον από τον σύζυγο που πλανήθηκε ή απειλήθηκε, όχι όμως από τους κληρονόμους του (1378 αρ. 2 ΑΚ), εκτός αν ο σύζυγος πεθάνει κατά τη διάρκεια της σχετικής δίκης οπότε

---

⁴¹³ Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 100-101,

⁴¹⁴ ΕφΑΘ 5204/1983, ΑρχΝ 1984, σελ. 19.

μπορούν να τη συνεχίσουν οι κληρονόμοι του⁴¹⁵ (υποστηρίζεται μάλιστα ότι οι κληρονόμοι δεν νομιμοποιούνται να συνεχίσουν ούτε καν τη δίκη που είχε αρχίσει με αγωγή ο σύζυγος που πέθανε)⁴¹⁶. Συνεπώς, το δικαίωμα για ακύρωση είναι προσωποπαγές και ο θάνατος του δικαιούχου επιφέρει την απόσβεση του.

Για να επέλθουν τα έννομα αποτελέσματα της ακυρώσεως πρέπει η διαπλαστική δικαστική απόφαση να καταστεί αμετάκλητη (1381 ΑΚ), οπότε τα αποτελέσματα του γάμου αίρονται αναδρομικά, για οποιονδήποτε λόγο και αν ακυρώθηκε αυτός. Η απόφαση ισχύει υπέρ και έναντι όλων (erga omnes).

Η αγωγή για ακύρωση του γάμου λόγω πλάνης ή απειλής υπόκειται σε παραγραφή σε αντίθεση με την αγωγή για κύρωση του γάμου λόγω ακυρότητας (1380 § 1 ΑΚ). Η παραγραφή επέρχεται όταν παρέλθουν έξι μήνες αφότου έγινε δυνατό να εγερθεί η αγωγή και πάντως σε κάθε περίπτωση όταν περάσουν τρία χρόνια από την τέλεση του γάμου (1380 § 2).

Επομένως, η παραγραφή αρχίζει: α) όταν ο ενάγων ανακάλυψε την πλάνη (απλές υπόνοιες ή εικασίες δεν αρκούν), β) όταν ο ενάγων δεν απειλείται πλέον, δηλαδή παύει ο φόβος τον οποίο προκάλεσε η απειλή⁴¹⁷ (π.χ. η γυναίκα απειλεί τον άνδρα ότι θα τον καταγγείλει για κάποιο ποινικό αδίκημα που διέπραξε ο τελευταίος, οπότε ο φόβος παύει όταν παραγραφεί το αδίκημα αυτό). Αντιθέτως, αν η έγερση της αγωγής είναι αδύνατη για άλλους λόγους (π.χ. λόγω ασθένειας), τότε γίνεται δεκτό ότι η έναρξη της παραγραφής δεν εμποδίζεται⁴¹⁸. Σε κάθε περίπτωση, η άσκηση της αγωγής δεν είναι δυνατή, όταν παρέλθουν τρία χρόνια από την τέλεση του γάμου, έστω και αν π.χ. η απειλή έπαυσε ένα μήνα πριν τη συμπλήρωση τριετίας. Βεβαίως, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, η επίκληση της παρέλευσης της τριετούς προθεσμίας να γίνεται καταχρηστικά (ΑΚ 281).

Ε) Αποτελέσματα της ακύρωσης άκυρου ή ακυρώσιμου γάμου:

Είπαμε ήδη ότι η ακύρωση του γάμου, άκυρου ή ακυρώσιμου, επέρχεται με την έκδοση δικαστικής απόφασης που τον ακυρώνει, η οποία αφού καταστεί αμετάκλητη αίρει τα αποτελέσματα του γάμου, για οποιονδήποτε λόγο και αν αυτός ακυρώθηκε (1381 ΑΚ). Η ακύρωση του γάμου, σε αντίθεση με τη λύση του με διαζύγιο ή λόγω θανάτου, έχει καταρχήν

---

⁴¹⁵ Γεωργιάδης Απ., ο.π., άρθρα 1377-1379, αρ. 11, του Ιδίου, «Οικογενειακό Δίκαιο», 2014, σελ. 103, Δελιγιάννης Ι., ο.π., σελ. 199, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1092.

⁴¹⁶ Τσαντίνης, ο.π., άρθρο 1378, αρ. 5, Σακελλαροπούλου-Παρισάκη,, ο.π., σελ. 71, 87.

⁴¹⁷ ΟΛΑΠ 468/1974, ΝοΒ 1975, σελ. 23.

⁴¹⁸ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1096.

αναδρομική ενέργεια⁴¹⁹, με εξαίρεση ορισμένες περιπτώσεις τις οποίες θα επισημάνουμε παρακάτω. Αναλυτικά, τα έννομα αποτελέσματα της ακύρωσης σε μία σειρά από ζητήματα έχουν ως εξής:

α) Παύει η συζυγική σχέση και η υποχρέωση για συμβίωση και για ρύθμιση του συζυγικού βίου (1386, 1387 ΑΚ)⁴²⁰. Η παύση αυτή, λόγω της φύσης των υποχρεώσεων, αφορά στο μέλλον (ex nunc) και δεν έχει αναδρομική ενέργεια. Το ίδιο ισχύει και για τη χρήση του επωνύμου του άλλου συζύγου (1388 § 2 ΑΚ), η οποία δεν μπορεί να ανατραπεί αναδρομικά. Ωστόσο, η συγγένεια εξ αγχιστείας εξακολουθεί να υπάρχει και μετά την ακύρωση του γάμου, από τον οποίο δημιουργήθηκε (1462 εδ. β' ΑΚ), άρα, διατηρείται και μετά την ακύρωση του γάμου και το συναφές κώλυμα γάμου (1357 ΑΚ).

β) Αίρεται αναδρομικά το κληρονομικό δικαίωμα καθενός από τους συζύγους έναντι του άλλου, είτε αφορά εξ αδιαθέτου διαδοχή είτε νόμιμη μοίρα (1381 ΑΚ). Αν η ακύρωση του γάμου επήλθε μετά τον θάνατο του ενός από τους συζύγους, η επαγωγή της κληρονομιάς λόγω εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής ή λόγω νόμιμης μοίρας ανατρέπεται⁴²¹. Από την άλλη, αν υπάρχει διάταξη υπέρ του συζύγου σε διαθήκη, σε περίπτωση αμφιβολίας η σχετική διάταξη είναι ακυρώσιμη (1785 ΑΚ)⁴²², εφόσον βέβαια έχει προηγηθεί αμετάκλητη δικαστική απόφαση που ακυρώνει τον γάμο.

γ) Αυτοδικαίως λήγει και η κοινοκτημοσύνη μεταξύ των συζύγων (1411 § 1 εδ. α' ΑΚ) και μάλιστα αναδρομικώς από την ημέρα της επίδοσης της αγωγής για ακύρωση (1411 § 2 ΑΚ).

δ) Γεννάται επίσης αξίωση συμμετοχής του ενός συζύγου στα αποκτήματα του άλλου 92 (1400§ 1 εδ. α' ΑΚ)⁴²³.

ε) Τα τέκνα από τον γάμο που ακυρώθηκε διατηρούν την ιδιότητα τέκνου γεννημένου σε γάμο (1382 ΑΚ)⁴²⁴. Σχετική είναι και η 1465 § 1 ΑΚ, η οποία ορίζει ότι το τέκνο που γεννήθηκε μέσα σε τριακόσιες ημέρες από την ακύρωση (με αμετάκλητη δικαστική απόφαση:

---

⁴¹⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 144.

⁴²⁰ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1096.

⁴²¹ ΑΠ 1474/1990, ΕΕΝ 1991, σελ. 629, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 144, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1097.

⁴²² Δεληγιάννης Ι. ο.π., σελ. 214, Κοτζαμπάση, «Κληρονομική διαδοχή μεταξύ συζύγων», 2007, σελ. 146, 157, 161, 171 και 209 επ., Τσαντίνης, ο.π., άρθρα 1381-1382, αρ. 5, Ψούνη Ν., «Κληρονομικό Δίκαιο», ΙΙ, 2014, σελ. 295, Γεωργιάδης Απ., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2014, σελ. 107, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 144-145.

⁴²³ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1097.

⁴²⁴ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1097.

ΑΚ 1381) του γάμου τεκμαίρεται ότι έχει πατέρα τον σύζυγο της μητέρας (τέκνο γεννημένο σε γάμο). Επομένως, τα τέκνα αυτά έχουν ακέραιο το κληρονομικό τους δικαίωμα στην περιουσία και των δύο γονέων τους. Το άρθρο 1382 εφαρμόζεται, εξάλλου, και προκειμένου για χωρίς γάμο γεννημένα παιδιά, τα οποία αναγνωρίστηκαν από τον πατέρα τους που παντρεύτηκε (1473 ΑΚ) τη μητέρα τους⁴²⁵ (με γάμο που μετά ακυρώθηκε), και φυσικά εφαρμόζεται και προκειμένου για αιμομικτικά παιδιά, αφού γι' αυτά δεν υπάρχει σήμερα καμία ιδιαίτερη νομοθετική ρύθμιση.

στ) Η ακύρωση του γάμου πάλι **δεν** βλάπτει τα δικαιώματα τρίτων που έχουν συναλλαχθεί καλόπιστα με κάποιον από τους συζύγους (1385 ΑΚ.). Ο σκοπός θέσπισης της συγκεκριμένης διάταξης είναι ο εξής: Στο πλαίσιο της έγγαμης συμβίωσης συνήθως ο ένας σύζυγος διαχειρίζεται ως αντιπρόσωπος και την περιουσία του άλλου συζύγου (1399 § 1 εδ. α', 1408 αρ. 1 ΑΚ.). Αν ακυρωθεί ο γάμος, ανατρέπεται αυτή η ιδιότυπη αντιπροσώπευση, οπότε θα έπρεπε να γίνει δεκτό ότι και οι αντίστοιχες συναλλαγές καθίστανται άκυρες ενόψει της 1381 ΑΚ (π.χ. θα έπρεπε να θεωρηθεί άκυρη η καταγγελία μίσθωσης ακινήτου της συζύγου που έγινε από τον σύζυγο προς τον μισθωτή-τρίτο). Αντίστοιχα, ακύρωση του γάμου θα οδηγούσε και σε ανατροπή των τεκμηρίων για τα κινητά που θεσπίζει *υπέρ* των δανειστών καθενός από τους συζύγους η 1398 ΑΚ.

ζ) Η ακύρωση του γάμου δεν αίρει, σύμφωνα με το άρθρο 1462 εδ 2. ΑΚ, την συγγένεια εξ αγχιστείας, με αποτέλεσμα να διατηρείται παρά την ακύρωση και το συναφές κώλυμα γάμου⁴²⁶.

Παρόλα αυτά για λόγους και ασφάλειας των συναλλαγών, η ΑΚ 1385 μετριάξει την αυστηρότητα αυτή υπέρ των καλόπιστων τρίτων. Έτσι, εάν ακυρωθεί ο γάμος με αμετάκλητη δικαστική απόφαση, οι συναλλαγές που προηγήθηκαν με καλόπιστους τρίτους (δεν γνώριζαν την ακυρότητα ή ακυρωσία του γάμου, ακόμα και από βαριά αμέλεια⁴²⁷ κατά τον χρόνο κατάρτισης της δικαιοπραξίας =είναι αδιάφορο αν αργότερα έλαβαν γνώση του ελαττώματος του γάμου) παραμένουν ισχυρές εφόσον βέβαια το επιθυμούν οι τρίτοι⁴²⁸. Ειδικά ως προς την τελευταία σκέψη σημειώνουμε ότι η διάταξη του άρθρου 1385 στοχεύει στη ασφάλεια των

⁴²⁵ Κουμάντος Γ., «Οικογενειακό Δίκαιο», Ι, 1988, σελ. 107, Σπυριδάκης Ι., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2006, σελ. 150, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Ο.Π., ΣΕΛ. 146.

⁴²⁶ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1097.

⁴²⁷ Τσαντίνης, ο.π., άρθρο 1385, αρ. 4, Παπαντωνίου, «Η καλή πίστις εις το αστικόν δίκαιον», 1957, σελ. 262, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 148.

⁴²⁸ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 145, Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1096-1097.

συναλλαγών αποκλειστικά υπέρ του καλόπιστου τρίτου, έτσι ώστε η προσφυγή στο σχετικό άρθρο να αποτελεί δικαίωμα ΜΟΝΟ του τρίτου, ο οποίος μπορεί να παραλείψει αν το επιθυμεί να επικαλεστεί το άρθρο αυτό⁴²⁹. Η διάταξη 1385 ΑΚ ωστόσο δεν εφαρμόζεται στον ανυπόστατο γάμο· άρα, στην περίπτωση αυτή, οι καλόπιστοι τρίτοι δεν προστατεύονται.

Σημειώνουμε ότι ως «**συναλλαγή**» νοείται κάθε δικαιοπραξία, διμερής (σύμβαση) ή μονομερής προς τον σύζυγο ή εκ μέρους του συζύγου, η οποία έχει επιπτώσεις και στην περιουσία του άλλου συζύγου και επιχειρήθηκε πριν την ακύρωση του γάμου (1399 § 1 εδ. α', 1408 ΑΚ)⁴³⁰. Τέτοιες δικαιοπραξίες π.χ. είναι η πώληση πράγματος του άλλου συζύγου, η καταγγελία σύμβασης μίσθωσης οικογενειακής στέγης κ.ά. Αντίθετα, δεν εμπίπτουν στην έννοια της «συναλλαγής» πράξεις αναγκαστικής εκτέλεσης ή ενοχές από τον νόμο (π.χ. αδικοπραξία ή διοίκηση αλλότριων).

Τέλος σε ορισμένες περιπτώσεις ο άκυρος ή ακυρώσιμος γάμος καλείται «**νομιζόμενος γάμος**» και διαφοροποιείται ως προς τις συνέπειες έναντι του «κοινού» άκυρου ή ακυρώσιμου γάμου (*matrimonium putativum*). Ειδικότερα:

«**Νομιζόμενος**» είναι ο άκυρος γάμος όταν κατά την τέλεση του αγνοούσαν την ακυρότητα και οι δύο σύζυγοι ή ο ένας μόνον από αυτούς (1383 § 1 ΑΚ). Διευκρινίζεται ότι, η άγνοια πρέπει και αρκεί να υπάρχει κατά την τέλεση του γάμου (1383 § 1 ΑΚ). Η επιγενόμενη γνώση δεν βλάπτει⁴³¹.

Παρότι διατύπωση του νόμου περιορίζεται στην ακυρότητα αλλά γίνεται δεκτό ότι η διάταξη εφαρμόζεται και στην περίπτωση γάμου ακυρώσιμου λόγω πλάνης (ή απάτης)⁴³², αφού λόγω της πλάνης το στοιχείο της άγνοιας της ακυρωσίας πάντα θα υπάρχει στο πρόσωπο του πλανηθέντος, χωρίς όμως να αποκλείεται και δικαιολογημένη άγνοια του άλλου συζύγου ως προς την πλάνη του πλανηθέντος, οπότε εφαρμόζεται με διασταλτική ερμηνεία και ως προς αυτόν (άλλο σύζυγο) η ΑΚ 1383. Ταυτόχρονα η διάταξη 1384 ΑΚ, η οποία καθιερώνει μερική εξομοίωση με τα παραπάνω και στην περίπτωση της απειλής.

Εφόσον υπάρχει νομιζόμενος γάμος, επέρχονται τα εξής αποτελέσματα:

α) Η ακύρωση του νομιζόμενου γάμου ενεργεί ως προς αυτούς (δύο συζύγους) ή αυτόν (ένα σύζυγο) που αγνοούσε την ακυρότητα ή ακυρωσία λόγω πλάνης μόνο για το μέλλον (1383

⁴²⁹ Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 221, Παπαντωνίου, ο.π., Απ. Γεωργιάδη, άρθρο 1385, αρ. 9, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 148.

⁴³⁰ Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 220, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 148, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 109.

⁴³¹ Μαργαρίτης Μ., ο.π., σελ. 1097.

⁴³² Κουμάντος Γ., ο.π., σελ. 108-109, Γεωργιάδης Απ., ο.π., σελ. 110, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ο.π., σελ. 151, Δεληγιάννης Ι., ο.π., σελ. 217.

§ 1 ΑΚ)⁴³³. Κατ' αποτέλεσμα, ο σύζυγος που αγνοούσε την ακυρότητα ή την ακυρωσία του γάμου διατηρεί το εξ αδιαθέτου ή εκ διαθήκης κληρονομικό του δικαίωμα, εάν ο νομιζόμενος γάμος ακυρώθηκε μετά τον θάνατο του άλλου συζύγου. Αντίστοιχα, η χήρα ασφαλισμένου δικαιούται τη σύνταξη μέχρι το χρονικό σημείο που θα καταστεί αμετάκλητη η απόφαση που ακυρώνει τον γάμο της, εφεξής όμως παύει το δικαίωμα συνταξιοδότησης της.

β) Δικαίωμα διατροφής: Οι ΑΚ 1383 § 2, 1384 ρυθμίζουν ειδικώς το ζήτημα της διατροφής μεταξύ των συζύγων. Ειδικότερα:

Ο σύζυγος που αγνοούσε μόνος κατά την τέλεση του γάμου την ακυρότητα ή την ακυρωσία λόγω πλάνης έχει, στην περίπτωση της ακύρωσης, εναντίον του άλλου συζύγου που γνώριζε εξαρχής την ακυρότητα ή την ακυρωσία λόγω πλάνης (και, αν αυτός πέθανε μετά την ακύρωση του γάμου, κατά των κληρονόμων του) δικαίωμα διατροφής σύμφωνα με τις διατάξεις που ισχύουν για το διαζύγιο, οι οποίες εφαρμόζονται αναλόγως. Αν και οι δύο σύζυγοι αγνοούσαν την ακυρότητα, αξίωση διατροφής δεν γεννιέται.

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο σύζυγος έχει δικαίωμα διατροφής έναντι του άλλου συζύγου στην περίπτωση της ακύρωσης του νομιζόμενου γάμου, εφόσον θα είχε το σχετικό δικαίωμα εάν είχε υπάρξει διαζύγιο και συνέτρεχε παράλληλα κάποια από τις προϋποθέσεις διατροφής που ορίζει η διάταξη 1442 ΑΚ (ηλικία, υγεία, απασχόληση με την επιμέλεια του ανήλικου, αδυναμία εξεύρεσης εργασίας, ανάγκη επαγγελματικής εκπαίδευσης, λόγοι επιείκειας). Αντίστοιχα, η διατροφή στον καλόπιστο σύζυγο μπορεί να αποκλειστεί ή να περιοριστεί, αν συντρέχουν σπουδαίοι λόγοι (1444 ΑΚ). Αν μετά την ακύρωση του γάμου πέθανε ο υπόχρεος διατροφής σύζυγος, η υποχρέωση διατροφής βαρύνει τους κληρονόμους του (1383 § 2, 1444 § 2 εδ. β' ΑΚ).

---

⁴³³ ΔΕΦΠειρ 1966/2005, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΤρΔΠρΘες 2797/1996, ΝΟΜΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Αγαλλοπούλου Π., «Ο θεσμός του πολιτικού γάμου στην Ελλάδα. Κριτική παρουσίαση στατιστικών δεδομένων της δεκαετίας 1991-2001», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 2005.
- Αγουρίδης Σ., «Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο», 2005.
- Αγουρίδης Σ., «Ματθαίος ο Ευαγγελιστής», 2000.
- Ανδρουτσόπουλος Γ., «Η θρησκευτική ελευθερία κατά την νομολογία του Αρείου Πάγου», 2010.
- Ανδρουτσόπουλος Γ., «Η άσκηση της εκκλησιαστικής οικονομίας στην Εκκλησία της Ελλάδος», Νομοκανονικά, 2/2010.
- Ανδρουτσόπουλος Γ., «Οι μικτοί γάμοι κατά την πολιτειακή νομοθεσία, στο μεταίχμιο νομιμότητας και κανονικότητας», Νομοκανονικά 1/2016.
- Αποστολάκης Γ., «Οι προϋποθέσεις ιδρύσεως ναών και εκτήριων οίκων ετεροδόξων και ετεροθρήσκων κατά την νομολογία», Αρμ. 2002.
- Βιδάλης Τ., «Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια», 1996.
- Γεωργιάδης Απόστολος, «Οικογενειακό Δίκαιο», 2014.
- Γεωργιάδης Ν., Ερμηνεία άρθρων 1350-1371 σε ΣΕΑΚ Απόστολου Γεωργιάδη, 2013.
- Γεωργιάδου Μ., «Γάμος» σε συλλογικό έργο «Εφαρμογές Ειδικών Αστικών Νόμων», 2015.
- Γεωργίου/Κατράς, «Ο πολιτικός γάμος», ΑρχΝ. 1982.
- Γιάγκος Θ., «Προσεγγίσεις στην κανονική διδασκαλία περί γάμου. Κανόνες και λατρεία».
- Δαγτόγλου Π. «Ατομικά Δικαιώματα», 2012.
- Δασκαρόλης, «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», τόμος Ι., 1992.
- Δεληγιάννης Ι. «Οικογενειακό Δίκαιο», 3^η έκδοση, 1984.
- Δεληγιάννης Ι., «Οικογενειακό Δίκαιο Ι, Εισαγωγή-Σύσταση του γάμου», 1986.
- Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., «Εισαγωγή στο Συγκριτικό Δίκαιο», 1997.
- Φ. Ευαγγελίδου-Τσικριά, «Γάμος μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου «Η υπόθεση της Τήλου», ως ένα παράδειγμα της μεθοδολογίας του ιδιωτικού δικαίου», ΕφΑΔ. 2009.

- Θεοδωροπούλου Φ.Π., «*Νομική και κοινωνιολογική προσέγγιση της έννοιας του θεσμού της οικογένειας*», ΕφΑΔ. 2013.
- ΙΑτρού Γ.Κ., «*Η ταυτόχρονη τέλεση γάμου μεταξύ αδελφών*», Νομοκανονικά 1/2010.
- ΙΑτρού Γ.Κ. «*Ορθόδοξη Εκκλησία, Πολιτικός γάμος και Σύμφωνο συμβίωσης*», Νομοκανονικά 2/2015.
- Καρακατσάνης Ι., «*Πολιτικός γάμος με δήλωση της συμφωνίας των μελλονύμφων ενώπιον αναρμόδιου κατά τόπο Δήμαρχου ή Προέδρου Κοινότητας*», Αρμ. 1990.
- Μ. Καραύσης, «*Γάμος και Οικογένεια ως Δικαιικοί Θεσμοί*», 1994.
- Κατρούγκαλος Γ., «*Τα κοινωνικά δικαιώματα*», 2006.
- Κονιδάρης Ι., «*Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεώς τους*», 1994.
- Κονιδάρης Ι., «*Νομική Θεωρία και Πράξη για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά*», 2005.
- Κονιδάρης Ι., «*Θεμελιώδεις Διατάξεις Σχέσεων Κράτους-Θρησκευμάτων*», τρίτη έκδοση, 2016.
- Κονιδάρης Ι., «*Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*», τρίτη έκδοση, 2016.
- Κοτζαμπάση, «*Κληρονομική διαδοχή μεταξύ των συζύγων*», 2007.
- Κουκιάδης, «*Νομολογία Οικογενειακού Δικαίου*», Αρμ. 1971.
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., «*Οικογενειακό Δίκαιο*», τευχ. Ια, 1998.
- Κουνουγέρη -Μανωλεδάκη Έφη, «*Οικογενειακό Δίκαιο*», Στ' Έκδοση, 2016.
- Κουμάντος Γ., «*Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου*», τέταρτη έκδοση, 1985.
- Κουμάντος Γ., «*Οικογενειακό Δίκαιο*», Ι, 1988.
- Κουμάντος Γ., ΕλλΔνη 1989, σελ. 1298.
- Κουμάντος Γ., «*Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου*», τέταρτη έκδοση.
- Κουμάντος Γεώργιος. «*Το οικογενειακό δίκαιο ως σημείο αναμέτρησης*», Digesta, 2005.
- Κυμιγκέλη Αθ., «*Σχέσεις Οικογενειακού Δικαίου στο Σύμφωνο Συμβίωσης*», 2015.
- Κωσταράς Γ., «*Τα κωλύματα του θρησκευτικού γάμου*», Θεολογία, 1989.
- Κωσταράς Γ., «*Ιεροί Κανόνες και Οικογενειακόν Δίκαιον*», Θεολογία, 1992.

- Κωστοπούλου Μαρία-Αριάδνη, «Συγκριτική επισκόπηση, ευρωπαϊκή συναίνεση, περιθώριο εκτίμησης στην απόφαση Βαλλιανάτος κ.α. κατά Ελλάδος» στο «Σύμφωνο Συμβίωσης Ομόφυλων Ζευγαριών», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου, 2015.
- Μαργαρίτης Μιχ., Σύντομη Ερμηνεία ΑΚ, 2016.
- Αρχιμ. Κύριλλος Μισιακούλης, «Προϋποθέσεις τελέσεως θρησκευτικού Γάμου».
- Μιχαηλίδης-Νουάρος, Σημ. στην ΠρΑθ 6489/1954, ΝοΒ 1955.
- Μιχαηλίδης-Νουάρος, «Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου», 1977.
- Μπεσίλα-Βήκα Ε., «Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας», 1989.
- Μπούμης Π., «Η επισκοπική άδεια για τη σύναψη (πολιτικού ή θρησκευτικού) γάμου», Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1985.
- Μπούμης Π., «Περί του γάμου κληρικών και μοναχών από κανονικής πλευράς», Εκκλησία.
- Μπούμης Π., «Σχέση Πολιτικού και Θρησκευτικού Γάμου», Θεολογία, 1992.
- Μπούμης Π., «Σχέση πολιτικού και θρησκευτικού γάμου», ΕλλΔνη 34 (1993).
- Μπούμης Π. «Κανονικόν Δίκαιον», γ' έκδοση, 2002.
- Νάνου Μ., σε συλλογικό έργο με τίτλο «Θεμελιώδη Δικαιώματα», επιμέλεια Βλαχόπουλου Σπ., 2017.
- Νίκας, «Πολιτική Δικονομία», Ι, 2003.
- Νικολόπουλος Π., «Το ανυπόστατο του γάμου ομόφυλων προσώπων», ΝοΒ 2009.
- Παπαγιάννη Ελ., Αρναούτογλου Ηλ., Δημοπούλου Αθ., Καράμπελας Δημ., Λιαρμακόπουλος Αλ., Χατζάκης Ι., Χέλμης Ανδ., «Ιστορία Δικαίου», 2015.
- Παναγόπουλος Κ., «Τρεις περιπτώσεις κωλύματος γάμου λόγω συγγένειας υπό το πρίσμα των αλλαγών που επέφερε στον Αστικό Κώδικα ο ν. 2447/1996», Digesta 1999-2000.
- Παναγόπουλος Ιω. Θ., «Εκκλησιαστικόν Δίκαιον», 1980.
- Παναγιωτάκος Π., «Η Εκκλησία εν τη Πολιτεία», 1966.
- Παντελίδου Καλλιρρόη, «Κριτικές παρατηρήσεις στο Σχέδιο Νόμου «Σύμφωνο Ελεύθερης Συμβίωσης», ΕφΑΔ, 2008.

- Παπαγεωργίου Θ.Δ., «Ατομικά δικαιώματα και «εσωτερικό δίκαιο» της Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη κατά την νομολογία», Νομοκανονικά 2/2016.
- Παπαγεωργίου Κ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», 2013.
- Παπαδόπουλος Κ., «Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου».
- Παπαντωνίου Γ., «Η καλή πίστις εις το αστικόν δίκαιον», 1957.
- Αρχμ. Χρυσοστόμου Παπαθανασίου, «Ο γάμος στην κανονική παράδοση της Εκκλησίας», Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, με θέμα: «Ο Γάμος στην Ορθόδοξη Εκκλησία», 2004.
- Παπαστάθης Χ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», 2007.
- Παπαχρίστου Αθ, «Ισονομία των φύλων και παράδοση», ΔκΠ 4 (1983).
- Παπαχρήστου Αθ., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2014.
- Παραράς Π., «Σύνταγμα και ΕΣΔΑ», 2^η έκδοση, 2001.
- Πετρόπουλος, «Ιστορία και εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου», 1963.
- Πολίτου Ν., «Παροιμίες», τομ. Γ'.
- Ρεθυμιωτάκη Ελένη, «Συντροφικότητα, γάμος και συγγένεια χωρίς έμφυλη διαφορά: μία πρόκληση για το οικογενειακό δίκαιο», στο «Τιμητικός Τόμος για την καθηγήτρια Έφη Κουνουγέρη Μανωλεδάκη», 2016, σελ. 787 επ.
- Σαϊτάκης Κ. «Το νέο Σύμφωνο Συμβίωσης, μετά το Ν. 4356/2015», Επιμέλεια Χριστοδούλου Κ., 2016.
- Σακελλαροπούλου-Παρισάκη, «Περί της εννοίας και της φύσεως του γάμου», Αρμ. 33 (1979).
- Σπυριδάκης Ι., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2006.
- Σταθάς, «Ο θρησκευτικός και πολιτικός γάμος», 1982.
- Σταθάς, «Πολιτικός γάμος. Νομική φύση του παραστάτος δημάρχου ή προέδρου της κοινότητας. Τοπική αναρμοδιότητα», ΑρχΝ 1990.
- Σταθόπουλος Μ., «Διαπλαστική απόφασις και πρόκλησις αυτής δι' ενστάσεως», ΝοΒ 1978.
- Σταθόπουλος Μ., σε «ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου», Ερμηνεία Κατ' Άρθρον», 1991.
- Σταθόπουλος Μ./Σταμπέλου Χ. σε «Ερμηνεία ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, Αστικός Κώδικας, Οικογενειακό Δίκαιο, τ. VII», 2007.

Σταθόπουλος Μ., «Θρησκευτική Ελευθερία. Πολιτικός Γάμος», σε «Μελέτες Ι, Γενική θεωρία του Δικαίου», του Ιδίου, 2007.

Σταθόπουλος Μιχαήλ, «Εκκοσμίκευση του οικογενειακού δικαίου στην Ελλάδα-Οι λοιποί στόχοι της μεταρρύθμισης του 1982-1983 και ειδικά η κατάργηση κωλυμάτων», Μελέτες ΙΙΙ, 2015.

Τούσης, «Οικογενειακό Δίκαιο», 1979.

Τρομπούκης Β., «Η διαδικασία ελέγχου των προϋποθέσεων τελέσεως γάμου», Νομοκανονικά 1/2011.

Τρωϊάνος Σπύρος, «Το Δίκαιο του Θρησκευτικού Γάμου μετά το ν. 1250/1982», στο ΝοΒ 1982, σελ. 593-604.

Τρωϊάνος Σ. – Πουλής Γ., «Εκκλησιαστικό Δίκαιο», 2002.

Τρωϊάνος Σ., «Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου», (μελέτη αναρτημένη στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος).

Τρωϊάνος Σ. – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, «Ιστορία Δικαίου», Δ' Έκδοση, 2010.

Τσαντίνης Σ., «Ερμηνεία άρθρων 1372-1385 σε ΣΕΑΚ Απ. Γεωργιάδη», 2013.

Τσεβιάς Σ., «Η ικανότητα του ανηλίκου προς το παρίστασθαι επί δικαστηρίου στην περίπτωση χορήγησης αδείας για σύναψη γάμου», Αρμ 39/1985.

Φίλιος Π., «Οικογενειακό Δίκαιο», 2007.

Φουντεδάκη Κ., «Ενώσεις προσώπων του ίδιου φύλου: Η διαχρονική αντιμετώπισή τους από την ελληνική έννομη τάξη, μία νομοθετική πρόταση και οι προεκτάσεις της», σε Τιμ. Τ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2016.

Σ. Φωτίου, «Ο Γάμος ως μυστήριο αγάπης κατά την Καινή Διαθήκη», 1994 (διδακτορική διατριβή).

Χριστοδούλου Κ., «Η συμβίωση μεταξύ οικογενειακού και ενοχικού δικαίου», 2012.

Χρυσάγη Χ. Κ., «Πολιτικός γάμος-σύμφωνο συμβίωσης: από τη θεώρηση της ενίσχυσης της ιδιωτικής αυτονομίας στο οικογενειακό δίκαιο», Νομοκανονικά 2/2015.

Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Τρίτη έκδοση, 2006.

Χρυσάγη Χ.Κ., «Πολιτικός γάμος-σύμφωνο συμβίωσης: από τη θεώρηση της ενίσχυσης της αυτονομίας στο οικογενειακό δίκαιο», Νομοκανονικά 2/2015.

Χρυσόγονος Κ., «*Το Ελληνικό Σύνταγμα και η Οικογένεια*», 1997.

Χριστινάκη-Γλάρου Ειρήνη, «*Τα κωλύματα γάμου ιδίως δε στους διαχριστιανικούς γάμους*», Θεολογία, Ιανουάριος-Μάρτιος 2016.

Ψούνη Ν., «*Κληρονομικό Δίκαιο*», ΙΙ, 2014.

Claude Levi-Strauss, «*Les structures elementaires de la parente*», 1968.

D. Coester-Waltjen/M. Coester, «*Formation of Marriage*» σε «*International Encyclopedia of Comparative Law, vol. IV: Persons and Family, chapter 3, section 96, 1997, εκδόσεις Mohr Siebeck.*